پستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا

(بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی خواروو)

نامەیەکە

کاروان عومــەرقــادر

پێشکەشی کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانی کردوە و بەشێکە لە پێویستییەکانی پلەی ماجستێر لە زمانی کوردیدا.

سەرپەرشت

پ . ی . د . محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید

(2706)ی کوردی (2006)ی زایینی

ئەم نامەیە بە چاودێری من لە زانکۆی سلێمانی ئامادە کراوە و بەشێکە لە پێویستییەکانی پلەی ماجستێر لە زمانی کوردیدا.

ناو: د. محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید

ڕۆژ: / / 2006

بە پێی ئەو پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

ناو:

سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵا

ڕۆژ: / /2006

ئێمه ئەندامانی لیژنەی هەڵسەنگاندن، ئەم نامەیەمان خوێندەوە و لەگەڵ خوێنکارەکەدا گفتوگۆمان دەربارەی ناوەڕۆك و لایەنەکانی تری کرد و بڕیارماندا، که شایەنی ئەوەیه، به پلەی (   ) بڕوانامەی ماجستێری له زمانی کوردیدا پێ بدرێت.

ناو:
ئەندام
ڕۆژ: / / 2006

ناو:
سەرۆکی لیژنه
ڕۆژ: / / 2006

ناو:
ئەندام
ڕۆژ: / /2006

ناو:
ئەندام و سەرپەرشت
ڕۆژ: / / 2006

له لایەن ئەنجومەنی کۆلیژی زمانەوه پەسەندکرا.

ناو:
ڕاگری کۆلیژی زمان
ڕۆژ: / / 2006

پێشکەشە بە

- نەوەکانی ئێستا و ئایندە.
- گڵکۆی دایکم.

کـــــــــــــــاروان

سوپاس و پێزانین

سوپاس و پێزانینم بۆ:

- مامۆستای سەرپەرشتم پ . ی . د . محەمەد عەبدولفەتاح حەمە سەعید.
- پ . د . محەمەد مەعروف فەتاح، کە هەمیشە بە سنگێکی فراوانەوە وەڵامی پرسیارەکانی داومەتەوە.
- هەموو هاوڕێ دڵسۆزەکانم، بە تایبەتی مامۆستا (تەحسین تەها) و (سالار سەرحەد).

هێما و کورتکراوەکان

DS	ئاستی قوڵی ڕستە
SS	ئاستی ڕووکەشی ڕستە
t	شوێنپێ
j ،i	هێمای هاونیشانەکردن
□□	هێمای وشە
[ ]	کەوانەی شکاوەی دروستە "Bracketing"
/	یان
$v^{-}1 = S^{-}$	ڕستەی یەك بار (یەك گرێ)
$V^{=} = S^{=}$	ڕستەی دوو بار (دوو گرێ)
⟶	هەڵگوێزراوە لە
V	کردار
IP	کاتوکەس
$N^{=}$ = NP	فرێزی ناوی
$V^{=}$=VP	فرێزی کردار
XP	هەر فرێزێك
Wh-	وشەی پرس
C/Comp	واژەگۆکەری تەواوکەرانە
*	واتای ناڕێزمانی ڕستە
؟؟	لە ڕووی ڕێزمان یان واتاوە گومانلێکراوە

////	قرتاندنی پێکهاتەی ڕستە
Wh-XP	هەر فرێزێکی پرسیار
Pro	جێناوی سفر
[−/+]	بەهای نیشانەی واتایی
⟵	دەبێت بە
س	سەرتۆپ
ك	کۆمێنت
س.س	سەرتۆپی سەرەکی "Primary Topic"
س.ل	سەرتۆپی لاوەکی"Secondary Topic"
o	پێکهاتەی لابراو
س.ل1	سەرتۆپی لاوەکی یەك
س.ل2	سەرتۆپی لاوەکی دوو
س.هـ	سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە
پ.	پرۆسە"کردار"
□□	هێمای مۆرفێم
L.D	Left Dislocation
CLLD	Clitic Left Dislocation
CLD	Contrastive Left Dislocation
HTLD	Hanging Topic Left Dislocation
RP	Resumptive Pronoun
R.D	Right Dislocation
Spec	جێکەوتەی بەتاڵی دۆخدار "Specifier"
V^-	دەستەواژەی کرداری
N^-	دەستەواژەی ناوی
PP	فرێزی پێشناوی
V^O	ڕەگی کردار
／	هێمای هێزی سەرتۆپ

/	هێمای فۆکس
ك.ف	کەرەستەی فۆکس
( )	هێمای سەرپشکیانە دەربڕین
:	ڕونکردنەوەی پێش دو خاڵەکە
□	بچوکترە لە

لیستی زاراوەکان

	ئـ
Clause level topic	ئاستی فرێزی سەرتۆپ
Clause level focus	ئاستی فرێزی فۆکس
Ergative	ئێرگاتیڤ
Intonation	ئاواز
Mentality	ئاوەز
	بـ
Agent	بکەری ڕێزمانی
Topicalization/ Y-Movement/ Y(iddish)-Movement	باسمەند
Theme	باس
Comparative	بەراورد
Postposing	بردنە دواوە
Lexicalization of passive verb	بون بە لێکسیمی سەربەخۆی کرداری بکەرنادیار
Logical Subject / actor	بکەری لۆژیکی
Psychological Subject	بکەری سایکۆلۆژی
	پـ
Component	پێکهاتە
(وەك ناو) Construction	پێکهاتو
(وەك کردار) Construction	پێکهێنان
Minimalism Program	پرۆگرامی وردەکاری
Case Crash	پێکدادانی دۆخی ڕێزمانی
Co-index	پرۆسەی هاونیشانەکردن
	ت
(Ground-Focus)theory	تیوری (چێوەی فۆکس–فۆکس)
Communication	تێگەیشتن و تێگەیاندن

	جـ
Emphasis	جەخت
Dislocation	جێگۆڕكێ
Left Dislocation	جێگۆڕكێ بۆ لای چەپ
Right Dislocation/After thought Topicalization	جیگۆڕكێ بۆ لای ڕاست
Clitic Left Dislocation	جێگۆڕكێی كلیتیكی بۆ لای چەپ
Contrastive Left Dislocation	جێگۆڕكێی هەمبەری بۆ لای چەپ
Hanging Topic Left Dislocation	سەرتۆپی جێگۆڕكێ پێكراوی ئاستی قولێ
Position	جێكەوتە
Topic Position	جێكەوتەی سەرتۆپ
	خ
Rheme	خواس
	د
Nominative	دۆخی ڕێزمانی بكەریی
Accusative	دۆخی ڕێزمانی خستنەسەر
Raising Structure	دروستەی بەرزكردنەوە
Tail Topic/anti Topic	دژە سەرتۆپ
Information Structure	دروستەی زانیاری
Logical Representation	داڕشتەی لۆژیكی
Phonological Form	دروستەی باسمەندی فۆنۆلۆژی
Morphological Device	دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی
Syntactical Device	دروستەی باسمەندی سینتاكسی
Broad Predicate Focus Structure	دروستەی كۆمێنتی فۆكسداری مەودا فراوان
Narrow Predicate Focus Structure	دروستەی كۆمێنتی فۆكسداری مەودا تەسك

Tree diagram	داری زمانی
	ڕ
The Minimalist Grammar	ڕێزمانی وردەکاری
Infinitive Clause	ڕستیلەی چاوگی (ناتەواو)
Restrictive Relative Clause	ڕستەی سەرجێناوی بەستراوە
Coordination and Conjunction Sentence	ڕستەی لێکدراو
Topic Sentence	ڕستەی سەرتۆپی
Principle	ڕێسا
Empty Category Principle	ڕێسای کاتەگۆری بەتاڵ
	ز
New Information	زانیاری تازە
Old Information/ Given Information	زانیاری کۆن
Free Information	زانیاری ئازاد
Bound Information	زانیاری بەستراو
Pro-drop Language/Null-NP-Language	زمانە بکەر خراوەکان
	س
Topic	سەرتۆپ
Clause Topic	سەرتۆپی ڕستیلەیی
Sentence Topic	سەرتۆپی ڕستەیی
Discourse Topic	سەرتۆپی ئاخاوتن
Primary Topic	سەرتۆپی سەرەکی
Secondary Topic	سەرتۆپی لاوەکی
Topic Frame	سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە
Scrambling	سکرامبلینگ
Cyclic	سوڕی ڕێزمانی
	ش
Gapping	شەق/ کەلێن

	ف
Focus	فۆکس
Broad Focus	فۆکسی مەودا فراوان
Narrow Focus	فۆکسی مەودا تەسك
	ك
Comment	کۆمێنت
Maximal Node	کەڵە گرێ
	گ
Movement	گواستنەوە
V-Movement	گواستنەوەی کردار
I-Movement	گواستنەوەی کات
NP-Movement	گواستنەوەی فرێزی ناوی
Wh-Movement	گواستنەوەی فرێزی پرسیار
Negative Proposing	گواستنەوەی نەکردن
Node	گرێ
	ق
Deletion	قرتاندن
Subject Deletion/ Equi-NP-deletion	قرتاندنی بکەر
One-Word Stage	قۆناغی تاکە وشە
	ل
Substitution	لەبریدانان
Affix-Movement	لاگر گواستنەوە
Focus Peaking	لوتکەی فۆکس
	ه
Adjunction	هەڵواسین
Subject-Auxiliary Inversion	هەڵگەڕانەوەی بکەر
Extraposition/Preposing	هێنانەپێشەوە
Stress	هێز

Topic Stress	هێزی سەرتۆپ
Syntactic Stress	هێزی سینتاکسی
	و
Sub deletion	وەچە قرتاندن
	ن
Middle	ناوەند
	ی
Deletion Rules	یاسای قرتاندن
Rule of thumb	یاسای پەنجە گەورە

ناوەرۆك

بابەت **لاپەڕە**

پێشەکی.. 1
1/0 ناونیشان و بواری نامەکە.. 2
2/0 هۆی هەڵبژاردنی نامەکە.. 2
3/0 کەرەستەی نامەکە.. 2
4/0 ڕێبازی لێکۆڵینەوەی نامەکە...................................... 2
5/0 بەشەکانی نامەکە.. 2
6/0 سودەکانی نامەکە.. 3
بەشی یەکەم: شیکردنەوە بەرایییەکانی تیوری (سەرتۆپ–کۆمێنت).. 6–36
1/1) ڕۆڵی سەرتۆپ لە زمانپێژاندنی منداڵدا.................. 6
2/1) لێکدانەوە جیاوازەکانی تیوری (سەرتۆپ–کۆمێنت)........ 9
3/1) یاساکانی گواستنەوە لە زمانی کوردیدا.................. 15
1-3/1) یاسای لە بریدانان................................ 16
1-1-3/1) یاسای گواستنەوەی کردار.......................... 16
2-1-3/1) یاسای گواستنەوەی کاتوکەس 19
3-1-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی...................... 21
1-3-1-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی بکەرنادیاردا.... 21
2-3-1-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی بەرزکردنەوەدا... 22
3-3-1-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی ئێرگاتیڤیدا... 24
4-3-1-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی ناوەنددا... 24
2-3/1) یاسای هەڵواسین.................................... 25
1-2-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی پرسیار.................... 25
2-2-3/1) یاسای گواستنەوەی ڕستەی سەرجێناوی.................. 28
3-2-3/1) یاسای گواستنەوەی نەکردن.......................... 29
4-2-3/1) یاسای گواستنەوەی باسمەند......................... 31

5-2-3/1) یاسای قرتاندن.......................... 31
1-5-2-3/1) یاسای قرتاندنی بکەر.......................... 32
2-5-2-3/1) یاسای قرتاندن لە ڕستەی لێکدراودا............. 32
3-5-2-3/1) یاسای شەق/ کەڵێن.......................... 33
4-5-2-3/1) یاسای قرتاندن لە ڕستەی بەراوردا............ 33
1/3-2-5-4- ا) یاسای قرتاندنی تەواو.......................... 33
1/3-2-5-4- ب) یاسای وەچەقرتاندن.......................... 34
5-5-2-3/1) یاسای قرتاندن لە ڕستەی سەرجێناویدا.......... 34
1/3-2-5-5- ا) یاسای گێڕانەوە و کورتکردنەوەی ڕستەی سەرجێناوی.... 34
1/3-2-5-5- ب) یاسای قرتاندنی جێناوی ڕستەی سەرجێناوی...... 35
1/3-2-5-5- پ) یاسای قرتاندنی پارتیکڵی تەواوکەری (کە) و پارتیکڵی مەرجی (ئەگەر) لە ڕستەی سەرجێناویدا.......... 35

بەشی دوهەم: ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی.......... 38-102
1/2) ڕستەی سەرتۆپی.......................... 38
1-1/2) چۆنیەتی بەستنەوە لە ڕستەی سەرتۆپیدا............ 48
2-1/2) جیاوازی دروستەی بکەر و سەرتۆپ.......................... 48
2/2) پرۆسەی باسمەند لە زمانی کوردیدا.......................... 50
1-2/2) جێگۆڕکێ.......................... 50
1-1-2/2) چەشنەکانی جێگۆڕکێ.......................... 51
2-2/2) پرۆسەی سکرامبلینگ.......................... 55
3-2/2) پرۆسەی باسمەندی زمانی کوردی.......................... 58
1-3-2/2) جێکەوتەی بنەڕەتی و جێکەوتەی گیرسانەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە.......................... 61
2-3-2/2) نیشانەی واتایی جێکەوتە و سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەند.......................... 72
3-3-2/2) یاساکانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی........ 76
1-3-3-2/2) یاسای سەرتۆپی لاوەکی.......................... 76
2-3-3-2/2) یاسای باسمەندی ئاوەڵکردار.......................... 83

3-3-3-2/2) یاسای باسمەندی پێشناوەی فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاکسییەکان.......... 88
4-3-3-2/2) یاسای باسمەندی ڕستەی ناڕاستەوخۆ........ 91
5-3-3-2/2) یاسای باسمەندی نەکردن.................. 94
4-2/2) لە ڕستەی سەرجێناوییەوە بۆ ڕستەی باسمەند...... 96
5-2/2) لە ڕستەی بکەرنادیارەوە بۆ ڕستەی باسمەند........ 99

3) بەشی سێهەم: فۆکس لە دروستەی زانیاریدا......... 104-132
1/3) دروستەی زانیاری....................... 104
1-1/3) زانیاری زانراو (سەرتۆپ)....................... 106
2-1/3) زانیاری نوێ (کۆمێنت/فۆکس)........................ 106
2/3) فۆکـــس.. 108
3/3) ڕێگاکانی دروستکردنی فۆکس...................... 112
1-3/3) دروستەی باسمەندی فۆنۆلۆژی.................. 113
2-3/3) دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی....................... 116
3-3/3) دروستەی باسمەندی سینتاکسی..................... 124
4/3) کارلێکردنی فۆڕمە جیاوازەکانی فۆکس لە زمانی کوردیدا.... 128
5/3) دروستەی بەشی کۆمێنتی فۆکسداری ڕستەی سەرتۆپی... 129
1-5/3) دروستەی کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوان.......... 129
2-5/3) دروستە کۆمێنتی فۆکسداری مەودا تەسك............. 130

ئەنجام.. 134
سەرچاوەکان....................................... 137
پوختە... 142
الخلاصة.. 143
Abstract.. 144

پێشەکی

پێشەکی

1/0) ناونیشان و بواری نامەکە

ناونیشان و بواری نامەکە بۆ ((ڕستەی باسمەند لە زمانی کورد یدا)) لە شێوەزاری سلێمانی د یالێکتی کر مانجی خواروودا تەرخانکراوە. مەبە ستی سەرەکی لێکۆڵینەوە کە شیکردنەوەیەکی سەرلەبەری ئەزمونبەندا نەی تـ یوری "سەرتۆپ–کۆمێنت/فۆکس" و "ڕستەی باسمەند"ی زمانی کوردییە لە چوارچێوەی قوتابخانەی "بەرهەمهێنان و گواستنەوە" دا.

2/0) هۆی هەڵبژاردنی نامەکە

"ڕ ستەی باسمە ند" پەیوە ست بە قوتابخا نەی "بەر هەمهێنان و گوا ستنەوە"، تا ئێستا هیچ لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی بۆ تەرخان نەکراوە. هەربۆ یە شیکردنەوەی دروستە و واتا و ئاڵۆزییەکانی ئەم جۆرە ڕستەیەی زمانی کوردی بە پێویست زانرا.

3/0) کەرەستەی نامەکە

کەرە ستەی "د یالێکتی کر مانجی خوارو– شێوەزاری سلێمانی" بەکارهێنراوە و زۆربەی نمونەکانی ناو ئەم نامەیە لە خودی زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی قسەپێکەرانی شێوەزاری زمانەکەوە وەرگیراوە.

4/0) ڕێبازی لێکۆڵینەوەی نامەکە

ڕێبازی پەیڕەوکراو لەم نامە یەدا ڕێبازی "شیکاری پە سنکارانەی سینکرۆنییە"، چونکە تـ یوری جێ بەجێکراو لەم لێکۆڵینەوە یەدا تـ یوری (سەرتۆپ– کۆمێ نت/فۆکس)ە، کە بە ندە بە تیوریـ یەکانی قوتابخا نەی (بەر هەمهێنان و گواستنەوە) و دروستەی زانیارییەوە.

5/0) بەشەکانی نامەکە

نامەکە لە پێشەکییەك و سێ بەش و ئەنجامەکان پێکهاتووە.

بەشی یەکەم:

ڕا ڤەکردنێکی ورد و تەواوی شیکردنەوە بەراییەکانی تیوری " سەرتۆپ-کۆمێنت/فۆکس"ە، کە لە سێ پاری سەرەکیدا پێشکەشکراوە:-
پاری یەکەم: ئەم پارە تەرخانکراوە بۆ گەڕان و لێکۆڵینەوە لە ڕۆڵی خودی "سەرتۆپ" لە زمانپڕاندنی منداڵدا.
پاری دوهەم: بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو لێکدانەوە جیاوازانەیە، کە دەربارەی تیوری "سەرتۆپ-کۆمێنت/فۆکس"ن بە پێی قوتابخانە زمانەوانییەکان و ئاستەکانی زمان.
پاری سێهەم: بۆ شیکردنەوە و خستنەڕووی گشتیی ساکانی گواستنەوەی "قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە" پەیوەست بە زمانی کوردییەوە تەرخانکراوە.

بەشی دوهەم:
ئەم بەشەی نامەکە تەرخانکراوە بۆ خودی (ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی) و شیکردنەوە و خستنەڕووی وردەکارییەکانی بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە ڕستەیە وەك پرۆسەیەکی ئاوەزی ئاخێوەری زمانەکە. بۆ ئەم مەبەستەیش بەشەکە دابەشکراوە بە سەر دوو پاری سەرەکیدا:-
پاری یەکەم: لەم پارەدا شیکردنەوەی ڕیزبونی پێکهاتەکانی ڕستەی زمانی کوردی جیاواز لە دابەشکردنەکانی پێشو کراوە. بەمەش دروستەیەکی تایبەتی و نوێ بە ڕیزبونی پێکهاتەکانی ڕستەی زمانی کوردی بەخشراوە. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە پارە کە بۆ ڕونکردنەوەی "ڕستەی سەرتۆپی" زمانی کوردی وەك بنەمایەکی گریمانکاری (تیوری) تەرخانکراوە.
پاری دوهەم: بنەما گریمانکارییەکەی پاری یەکەم لێرەدا وەرگیراوە و کراوەتە بنەمای شیکردنەوەکانی "ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی". بەم کارەش هەم تیوری باسمەند و هەم ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا بە بەڵگەی ئەزمونبەندییەوە خراونەتەڕوو. هەروەها دوو وەچەپاریش بۆ پاسەدانی (تاقیکردنەوەی دوای تاقیکردنەوە) شیکردنەوەکانی سەرلایەنی گریمانکاریی و کارەکیی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی تەرخانکراوە، کە هەردوکیان پشتگیری لە سەلماندنی ڕاستی و دروستی داواکارییەکانی ناونیشانە سەرەکییەکەی نامەکە دەکەن.

بەشی سێهەم:

ئەم بە شە بۆ خ ستنەڕووی " فۆکس"ی ز مانی کوردی، پەیوە ست بە "درو ستەی زانیاری"ەوە لە تیوری (سەرتۆپ–کۆمێنت/فۆکس) دا جیاکراوەتەوە.

6/0) سودی نامەکە

بەرهەم و ئەنجا مەکانی ئەم لێکۆڵینەوە یە دەتوانرێت وەك بناغە یەك وەربگیرێن بۆ لێکۆڵی نەوە لە "مۆرفۆسینتاک سی باسمە ند" و دەرخ ستنی ڕۆ ڵی باسمە ندی سینتاکسی و مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی (ئەدەبی و یا سا و میدیا و پەروەدە و ....ه تد) دا. ئە مە ج گە لەوەی، کە دەتوانر ێت لە چوار چێوەی ڕێ بازێکی بەراوردکاریدا شیکردنەوەکانی ئەم بابەتە بکرێنە بنەما بۆ لێکۆڵینەوە لە بابەتەکە لە دیالێکت و شێوەزارەکانی تری زمانی کورد یدا. هەروەها گەڕا نەوە بۆ ئەنجام و شیکردنەوەکانی ئەم لێکۆڵینەوە یە سودمەند دەب ێت بۆ زانی نی چۆنیەتی زمانپڕاندنی منداڵ و دانانی بەرنامە و پڕۆگرامی خوێندن لە قۆناغەکانی خوێندندا. دیسانەوە سودیشی دەبێت بۆ دانانی بەرنا مە بۆ ئەو کە سانەی کورد زمان نین و دەیانەوێت فێری زمانی کوردی بن.

لە کۆ تایی لێکۆڵینەوەکە شدا ئەو ئەنجاما نەی لە شیکردنەوەکان بەدە ستهاتون خراونەتەڕو.

بەشی یەکەم

شیکردنەوە بەراییەکانی تیۆری
" سەرتۆپ - کۆمێنت"

بەشی یەکەم
شیکردنەوە بەراییەکانی تیوری (سەرتۆپ-کۆمێنت)

1/1) ڕۆڵی سەرتۆپ لە زمانپژاندنی منداڵدا :

هەریەك لە زمانەكانی جیهان لە دەربڕینی زانیارییە جۆربەجۆرەكانی هزری ئاخێوەرەكانیدا چەند سستەمێكی جیاواز دەگرنە بەر، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەریەكێك لەو سستەمانە پەنا دەباتە بەر چوار ڕێگای دیاریكراوی دەربڕین :–

1. وشەی لێكسیكی .
2. ڕیزكردنی وشەكان .
3. هێما مۆرفۆلۆژییەكان، كە بە تاكە وشەكانەوە دەردەكەون .
4. ئاوازی ڕستە[1].

ئەگەر لەم سەرەتایەوە بگەڕێینەوە بۆ قۆناغە سەرەتاییەكانی زمانپژاندنی منداڵ، دەردەكەوێت، كە دەربڕینی "تاكە وشەیەك" سەرەتای گەشتی ئەو منداڵەیە لە جیهانی دەربڕینی هزردا.
ئەم قۆناغە ساكارەی منداڵ بەسە بۆ ئەوەی بیرە سادەكانی پێدەربڕێت، كە پێویستن بۆ بەردەوامبونی ژیانی،واتە ئەم "تاكە وشە"یە گرنگە بۆ منداڵەكە و مەبەستی دەربڕینەكەیەتی.
لەمەشەوە "تاكە وشە" دەتوانرێت بە (سەرتۆپ "TOPIC") ناوببرێت، كە لە ئاخاوتنی مرۆڤی هەراشدا بە هۆی چەند پرۆسەیەكی ئاڵۆزەوە دەهێنرێتەدیتن. ڕونكردنەوەی ئەم ڕاستیەش لە پێناسەی ئەم قۆناغەی زمانپژاندنی منداڵدا دەردەكەوێت، كە لەلایەن زمانەوانەكانەوە پێناسەكراوە و شیكراوەتەوە و ڕۆڵی لە زمانپژاندا دەرخراوە. بۆ نمونە زانا (Bates) لە پێناسەی ئەم قۆناغەی "تاكە وشە" دا دەڵێت : ((ئەو قۆناغەیە منداڵ تیایدا ساكارانە لەو كەرەستەیە دەدوێت، كە سەرنجی ڕادەكێشێت یان جێی گرنگی پێدانیەتی))[2].
تاكە وشەكە یەكەیەكی زانیارییە و خۆشی بە چەند یەكەیەكی زانیاری تر داگیراوەتەوە. منداڵی كورد لەم قۆناغەی زمانپژاندنیدا لە چەند وشەیەك زیاتر فێر نابێت، هەر وشەیەكیشیان هەڵگری

---

[1] .Bates(1996:161)

[2] .Bates (1996:210)

واتای ئەو ڕستەیە، کە مرۆڤی هەراش لە ئاخاوتنیدا بە ئەنجامی دەگەیەنێت: تاکە وشەیەکی وەك (حەم، عەعە، بڤە، قغە) بەرانبەر زانیاری ڕستەیەکی وەك (1) و (2) و (3) و (4) دەوەستێت، کە هەریەکەیان بە سێ قۆناغ بەرهەمهاتوە و تیایدا نیشانە واتاییەکانی (نانخواردن، پیسایی هاتن، خۆڵەپەتێ، خواردنی پیس) لای گەورەیەك هاوتایە لەگەڵ نیشانە واتاییەکانیاندا.

(1) ا. من نانەکە دەخۆم (D.S)

ب. من نانەکە دەخۆم . (S.S1)

پ. نانەکە ، (من) *t* دەیــخۆم . (SS2)[3]

i i i

(2) ا. من پیسابییم دێت (D.S)

ب. من پیسابییم دێت . (S.S1)

پ. پیسابییم ، (pro) *t* دێت . (S.S2)

i i

ت. (من) پیسابییم دێت. (S.S3)

(3) ا. (تۆ) خۆڵە پەتێ مەکە (D.S)

ب. (تۆ) خۆڵە پەتێ مەکە. (S.S1)

پ. خۆڵە پەتێ، تۆ t مەیــکە. (S.S2)[4].

i i i

(4) ا. نەکەیت خواردنی پیس بخۆیت (D.S)

ب. نەکەی خواردنی پیس بخۆی. (S.S1)

پ. خواردنی پیس، نەکەی t بیــخۆی. (S.S2)[5].

i i i

---

[3] لەم قۆناغەدا پێکهاتەی (نان) باسەند کراوە، بڕوانە (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

[4] لێرەدا پێکهاتەی (پیسایی، خۆڵە پەتێ) وەك بەرکارێك کراوەتە باسەند و لە شوێنی بنەڕەتی خۆی شوێنپێیەکی بە جێهێشتوە، کە لەگەڵیدا هاونیشانە دەبێت ، هەروەها پێکهاتەی (پیسابییم) و (خۆڵە پەتێ) لە نمونەی (2ت) و (3ت) دا لۆژیکیانە باسەندکراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە نمونەکانی (بەشی سێهەم).

[5] ئەوەی باسەند کراوە فرێزە نەك وشە.

شیکردنەوەکە لە زمانپژاندنی منداڵدا بۆیە بێ بنەما و هەڕەمەکی نییە، چونکە زانستی زمانی دەرونی (سایکۆلینگویستیك) لە شەستەکانی سەدەی پێشودا لە ژێر کاریگەرییەکی زۆری دۆزینەوەکانی چۆمسکیدا بون، بە تایبەتی لەو پێشنیازەیدا، کە دەڵێت: ((منداڵ کاتێك دێتە ژیانەوە هەر لە سەرتاوە گەنجینەیەك لە بیرۆکەی ناوەکی دەربارەی سروشتی سینتاکس هەیە))[6]. ئەم پێشنیازە تەنانەت بوە هۆی ئەوەی لێکۆڵەران لە لێکۆڵینەوەیاندا دەربارەی زمانپژاندنی منداڵ و چۆنیەتی فێربونی ڕیزبونی پێکهاتەکانی ڕستە، ئەم پێشنیازە بکەنە بنەمای پێشنیازێکی تر، کە دەڵێت: ((بکەری ڕێزمانی خاڵی دەستپێکردنی زمانپژاندنە))[7]. دواتریش لە حەفتاکانی سەدەی پێشودا کرایە بناغەی پێشنیازێکی دیکە، کە ئەوە دەردەبڕێت: ((دەشێت منداڵ بیرۆکەی سیمانتیکی وەك agent[8] بۆ دەستکەوتنی یەکەم تیوری زانیاری دەربارەی ڕێزمان بەکاربهێنێت))[9].

هەموو ئەم ڕونکردنانە بەوە دەگەن، کە ئەو تاکە وشانەی کە منداڵ زمانی پێدەپژێت هەر ئەو وشانەن، کە لە ڕستەکانی (1پ) و (2پ) و (3پ) و (4پ) دا باسمەند کراون، ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو ئەنجامەی، کە دەبێت (زمانپژاندنی منداڵ بە سەرتۆپ) بێت.

خۆ ئەگەر بێتو بگەڕێینەوە بۆ ئەو لێکچونانەی لە نێوان زمانی مرۆڤ و زمانی گیانلەبەراندا هەیە[10]، ئەوا دەتوانرێت لێکدانەوەکەی McNeill(1970) بە ڕاست دابنرێت، کە دەڵێت: ((ئەگەر زمانی گیانلەبەران وا شیبکرێتەوە، کە بریتییە لەکۆمێنتێك[11] لە سەر سەرتۆپێکی بارودۆخی، ئەوا زمانی مرۆڤیش هەر بریتییە لە پەیوەندی نێوان ئەم "سەرتۆپ و کۆمێنتە")[12] .

---

[6] Bates(1996:177)

[7] Bates(1996:180)

[8] agent ئەم زاراوەیە بە شێوەیەکی گشتی لە دروستەی ڕستەی بکەردیاردا بەرانبەر (بکەری ڕێزمانی) دەوەستێت، بەڵام لە دروستەی بکەرنادیاردا بەرانبەر ئەو بکەرەیە، کە لە ڕستەکە لابراوە و دەشێت بنوسرێت یان نەنوسرێت، وەك لە نمونەی (1) و (2) دا دەردەکەوێت:

1. ئازاد نانەکەی خوارد . (ئازاد agentە)
2. نانەکە خورا لە لایەن ئازادەوە . (ئازاد agentە)

بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بەکارهێنانی ئەم زاراوەیە، بڕوانە فەریدون عەبدول محەمەد (1988)و Crystal(2003:16)

[9] Bates(1996:180)

[10] محەمەد مەعروف فەتاح (1990: 14-17).

[11] بۆ زانیاری لە سەر ئەم زاراوەیە بڕوانە لاپەڕە(9-15)ی پاری یەکەمی (بەشی یەکەم).

[12] Bates(1996:105)

ئەنجامەکەش ئەوە دەگەیەنێت، کە زمانی مرۆڤ پەیپەوێکی چالاك و کارایە. بەمەش خۆی جیادەکاتەوە لە زمانی گیانلەبەرانی تر. هەمووشیکردنەوەکانیش دەربڕی سەرەتای سەرهەڵدانی بیرۆکە و تیوری "سەرتۆپ و کۆمێنت" و "ڕستەی باسمەند"ن، کە بناغە و کاری ئەم لێکۆڵینەوەن.

2/1) لێکدانەوە جیاوازەکانی تیوری (سەرتۆپ-کۆمێنت):

لێکدانەوە جیاوازەکان بۆ دیاریکردنی پێناسەیەکی دیاریکراو نین بۆ بابەتەکە، بەڵکو زیاتر بۆ دیاریکردن و ئاماژەدانە بە چێوەی ئەو قوتابخانەیەی، کە لێرەدا کاری پێدەکرێت، چونکە ئەم بابەتە لە ڕوی چەند قوتابخانەیەکی زمانەوانی جیاوازەوە لێکۆڵینەوەیان لەسەر کراوە، بۆیە خۆساغکردنەوە لە سەر یەکێك لەو قوتابخانانە بە پێویست دەزانرێت. بە مەبەستی ئەوەی تەواو بە وردی پێناسەکانی "سەرتۆپ و کۆمێنت" ئاشکرابن، پێویست بەوە دەبێت ئاماژەیەکی تەواو ورد بکرێت بۆ ئەو زاراوانەی لە لایەن زمانەوانەکانەوە بۆ ئەم بابەتە دانراون، زاراوە و دانەرەکانیان لە خشتەی (1)[13] خراونەتەڕو، بەهەمان شێوە ئەم دیاریدەیە لەلایەن لێکۆڵەرە کوردەکانیشەوە زاراوەی جۆراوجۆری بۆ دانراوە، چونکە هەریەکەیان بە پێی ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەی زاراوەیان بۆ داڕشتووە (بڕوانە خشتەی 2). بۆ بەرچاو ڕونی زیاتر زاراوەکانی بابەتەکە، کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکارهێنراوە لە خشتەی (3) دا خراونەتەڕو. بۆیە ئەم زاراوانەش هەڵبژێراون، چونکە لەم لێکۆڵینەوەیەدا ڕێبازی قوتابخانەی بەرهەمێنان و گواستنەوە دەگیرێتە بەر، بۆیە زانستیترە لە ڕوی زاراوەشەوە هەر زاراوەکانی ئەم قوتابخانەیە بەکاربهێنرێت. هەر بۆیە زاراوەی TOPIC زاراوەی سەرتۆپ ی بۆ بەکارهێنراوە، کە ئەو پێکهاتەیە دەگرێتەوە، کە مەبەستی ڕستەکەیە. زاراوەی comment/focusیش زاراوەی کۆمێنت/فۆکسی بۆ بەکارهێنراوە، کە مەبەست لێی ئەو پێکهاتەیەیە، کە دەربارەی سەرتۆپە. بۆ ئەو یاسا گواستنەوەیەی بە TOPICALIZATION ناسراوە لەگەڵ جۆری ئەو ڕستەیەی بەرهەمیدەهێنێت زاراوەی باسمەند ی (محەمەد مەعروف فەتاح)[14] بەکارهێنراوە، بەڵام پێکهاتە باسمەندکراوەکە هەر بە سەرتۆپ ناودەبرێت.

---

[13] Bates(1996:168)

[14] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: محەمەد مەعروف فەتاح (1992: 34).

خشتەی (1):

خشتەی زاراوەی لێکۆڵەرە بیانییەکان:

ژ	سەرتۆپ	کۆمینت/فۆکس	دانەرەکانیان
1	زانیاری کۆن	زانیاری تازە	Chaf,1970;Broni,Fava&Tirondola,1973
2	زانیاری زانراو	زانیاری تازە	Haviland&Clark,1974
3	سەرتۆپ	کۆمێنت	Sechehaye,1926;Vygotsky,1962; Delagun,1976;Hornby,1972
4	Ground	Figure	McWhinney,1974
5	زانیاری ئازاد	زانیاری بەستراوە	Rommetveit,1974
6	Conversational	Conversational	Firbas,1964
7	Theme	Rheme	Halliday,1970
8	Theme	Information FOCUS	Halliday,1970
9	Logical Focus	Expressive Focus	McWhinney,1975b
10	Primary Topicalization	Secondary Topicalization	Fillmor,1968
11	سەرتۆپ	فۆکس	Chomsky,1972;Jackendoff,1972
12	Theme	Emphasis	Dezso,1970

خشتەی(2):

خشتەی زاراوەی لێکۆڵەرە کوردەکان:

ژ	سەرتۆپ	کۆمێنت/فۆکس	باسمەند	دانەرەکانیان
1	Topic	باسی نەکردوە	باسی نەکردوە	ئەحمەد حەسەن فەتحوڵا،1990ز
2	باس	خواس	باسمەند	محەمەدمەعروف فەتاح،1992ز[16]
3	باسی نەکردوە	باسی نەکردوە	بە لوتکەکردن	دیار عەلی کەمال، 2002ز
4	باسی نەکردوە	باسی نەکردوە	بە لوتکەکردن	تالیب حسێن عەلی، 1998ز
5	باس	خواس	باسی نەکردوە	ساجیدەعەبدولافەرهادی،2003ز[16]
6	باس / تۆپیك	باسی نەکردوە	تۆپیکالیزەیشن	تارا موحسن قادر،2004ز

خشتەی (3):

خشتەی ئەو زاراوانەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەکارهێنراوە:

Topic	**Focus**	**Topicalization**
سەرتۆپ	کۆمێنت/فۆکس	باسمەند

سەرەتاکانی لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵینەوە ڕێزمانییەکانی (Hocket(1958[17] ، ڕێزمانەوانی ناوبراو تیورییەکی داناوە، کە دەکرێت ڕستە بە سەر دوو بەشی،(سەرتۆپ و کۆمێنت) دابەشبکرێت ، لێرەشەوە پێناسەی هەریەکەیان دەکات و دەڵێت:

1) ((سەرتۆپ، ئەو بەشەی ڕستەیە، کە لە ڕێیەوە دەزانرێت ئەو ڕستەیە دەربارەی چییە کۆمێنتیش، ئەو بەشەی ڕستەیە، کە دەربارەی سەرتۆپ دەگوترێت))[18]:

---

16 و 17 دەبێت ئاماژە بەوە بدرێت، کە هەریەکە لە محەمەد مەعروف فەتاح(1992) و ساجیدە عەبدولا فەرهادی(2003) لە سەر ڕێبازی قوتابخانەی (ئەرکی هالیدەی) لێکۆڵینەوەکانیان کردووە.

[17] محەمەد مەعروف فەتاح(1992: 44)، سەرەتاکانی داهێنانی ئەم بابەتە دەگەڕێنێتەوە بۆ (فێرباس،1964) و (دانیش،1968)، بەلام بە پێی سەرچاوەکانی ئەمڕۆ لە قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوەدا، (Hocket(1958 بە سەرەتای ئەم بابەتە دادەنرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە (Floor(2004:16ff.

[18] Floor(2004:19)

(5)   [سەرتۆپ منداڵەکە] [کۆمێنت نانەکەی خوارد].

لە نمونەی (5) دا [منداڵەکە] سەرتۆپە و بە شێوەیەکی ئاسایی پەیوەندیدارە لەگەڵ (بکەر)دا، هەروەها [نانەکەی خوارد] کۆمێنتە و بە شێوەیەکی ئاسایی پەیوەندیدارە لەگەڵ (بەشی کردار/ فرێزی کرداریی) دا.

2) لە پێناسەی "سەرتۆپ و کۆمێنت" دا (David Crystal) دەڵێت: ((سەرتۆپی ڕستە یەکەیەکە (کەس یان شت یان .....هتد) کە دەربارەی شتێك دەگوترێت، کۆمێنتیش زانیارییەکی زیاترە دەربارەی یەکەکە دەردەبڕدرێت))[19]، هەروەك لە نمونەی (6) دا پێشکەشکراوە:

(6) [سەرتۆپ میوانەکە] [کۆمێنت بەرەو لادێکە دێت].

3) محەمەد مەعروف فەتاح بەم شێوەیە پێناسەی بابەتەکە دەکات: ((باس خاڵی دەستپێکردنە لای قسەکەر یان ئەو سەنگەیە کە هەموو پاشماوەی ڕستەکەی پێداهەڵدەواسرێ، لە بەرئەوە باس دەبێ ئاسایی زانراو بێت / دیسانەوە ئاسایشە لە سەرەتای ڕستەوە بێت چونکە بۆ لێکدانەوەی وا ئاسانترە لە کۆنەوە بچین بۆ نوێ نەك بە پێچەوانەوە / لای هەندێ زمانەوانی زانراو ئەو کەرەسەیەیە کە قسەکەر لە بارەیەوە دەدوێ و باسی ئەوەیە گوێگر باس لێ دەکات))[20] [21].

4) Thomas E. Payne لە لای ئەم پێناسەکە چوارچێوەیەکی تر وەردەگرێت:

((سەرتۆپ چوارچێوەیەکی زەینییە، کە باقی ڕستەکە لە خۆی دەگرێت، ئەم جیاوازییە زەینییە، کە پێشکەوت، ناسرا بە "ئاستی فرێزی سەرتۆپ"clause level topic لەگەڵ " ئاستی فرێزی فۆکس" clause level focus))[22].

5) (چۆمسکی) وەك داهێنەری قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە بە یاسای ژمارە (1) دیاریدەکەی هەم پێناسە کردوە و هەم شیشیکردۆتەوە:

یاسای ژمارە(1):

---

[19] Crystal(1991:354;2003:468)

[20] محەمەد مەعروف فەتاح (1992: 44).

[21] لەگەڵ ئەوەشدا،کە لێکۆڵەر زۆر زانستیانە لە بابەتەکەی کۆڵیوەتەوە و بە ئەنجامی ئەزمونبەند گەیشتوە، بەڵام ناتوانرێت ڕاستەوخۆ لەم لێکۆڵینەوەیەدا سودی لێوەربگیرێت، چونکە :

ا. ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەی قوتابخانەی(ئەرکییە). لە کاتێکدا ڕێبازی ئەم لێکۆڵینەوەیە قوتابخانەی "بەرهەمهێنان و گواستنەوە"ی (چۆمسکی)ە.

ب. لێکۆڵەر لێکۆڵینەوەکەی لە ئاستی پراگماتیکدا کردوە و دیاریدەکەی بەو ئاستەوە بەستۆتەوە. لە کاتێکدا ئەم لێکۆڵینەوەیە بە ئاستی سینتاکسەوە وابەستە کراوە.

[22] Payne(2004:270)

سمیرشمیر $(S^{=} \longrightarrow TOP \quad S^{-})$

لێرەدا (S)بار بە (S)ی سەرەکی دەناسرێت و دەگەڕێتەوە بۆ دروستەیەکی ڕێزمانی گەورەتر لە فرێز، کە وەك ڕستە لە ڕێزمانی چاولێکەریدا سەیردەکرا. کەواتە (S)بارەکە دەگەڕێتەوە بۆ فرێزێکی سادە، بەڵام سەرتۆپەکە دەگەڕێتەوە بۆ جێکەوتەی دروستەکە لە دەرەوەی (S)بارەکەیە و لە ڕوانگەیەکی ڕێزمانییەوە بە ڕستەکەوە دەبەسترێتەوە/ هەڵدەواسرێت. بیرۆکەی سەرتۆپ دروستەیەکی بەهێزە، کە گۆکردنی هەرچی چۆنێك بێت وەك خاسیەتی گۆکردن بە پێکهاتەی باسمەندەوە دەبەسترێتەوە.

ئەگەر ئێستا لە پێناسەکان وردببینەوە، دەبینرێت، کە "سەرتۆپ" سەرەتا وەك (یەکەیەکی ڕێزمانی)[23] سەیردەکرا و پاشان وردە وردە لێکۆڵینەوە لە سەری زیادیکرد، ئەمڕۆش دەتوانرێت بە شێوەیەکی گشتی دوو گروپ جیابکرێتەوە، کە گرنگیان بەم بابەتە داوە:

گروپی یەکەم: چەند زمانەوانێکی وەك (VanDijk,1979;Brown&Yule,1983;Callow,1998)[24] دەگرێتەوە، کە زیاتر لێکۆڵینەوەیان لەسەر "سەرتۆپی ئاخاوتن"Discourse Topic دەکەن، لێرەشەوە ئەم زانایانە پرسیار لەوە دەکەن، کە ئایا (ئاخاوتن) دەربارەی چییە ؟

گروپی دوهەم: زمانەوانانی هەردوو قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە لەگەڵ ئەرکی ڕستە سەر بە گروپی دوهەمن[25]. ئەمان زیاتر لێکۆڵینەوەیان لەسەر"سەرتۆپی ڕستیلەیی" Clause Topic یان "سەرتۆپی ڕستەیی"Sentence Topic دەکەن. چەند زمانەوانێکی ئەرکی وەك: Talmy Givon(1996) لەگەڵ Simon Dik(1980;1989) هەوڵیاندا کارەکانی هەردوو گروپەکە بەیەکەوە ببەستن و بیخەنە خزمەتی لێکۆڵینەوەی قوتابخانەی ئەرکییەوە. هەر لە ناو گروپی دوهەمدا، لێکۆڵینەوەی سەرتۆپ لە ئاستی ڕستەدا بوە کرۆکی لێکۆڵینەوەکانی چەند زمانەوانێکی بەرهەمهێنانی وەك :
Vallduvi Engdoh(1996) لەگەڵ McNally(1998)[26]، خودی نوسینەکانی (چۆمسکی)یش[27] بنەمای کارەکانی ئەمانە بون، کە تیایدا ڕێبازی شێوازبەندی لێکۆڵینەوەی

---

23 Radford(2003:585)

24 ئەحمەد حەسەن فەتحولا (1990: 47-49) لە نامەی ماستەرەکەیدا ئەم یاسایەی بۆ شیکردنەوەی گوێزانەوەی(بکەر) و دیارخەری بکەر بۆ پێش ڕستە بەکارهێناوە.

25 بڕوانە پێناسەی یەکەم لەم پارەدا.

26 Floor(2004:21)

27 Floor(2004:21)

"بەرهەمی و گواستنەوە" لە سەر "سەرتۆپی ڕستەیی" زیاتر جەخت دەخاتە سەر ڕیزبونی وشەکان و یاساکانی گواستنەوە.هەربۆیە باسکردنی یاساکانی گواستنەوە لە (پاری دوهەم)ی ئەم بەشەدا بە پێویست دەزانرێت، تا بیکەینە بناغەیەك بۆ لێکۆڵینەوە لە پرۆسەی (باسمەند"TOPICALIZATION") لە (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا[29][30].

3/1) یاساکانی گواستنەوە لە زمانی کوردیدا:

---

[28] Floor(2004:21-22)

[29] بە تایبەتی ئەو نوسینانەی دەربارەی (ڕێزمانی وردەکاری "The Minimalist Grammar")ن .
بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : (Seuren(2004.

[30] لێرەدا دەبێت ئاماژە بە چەند پێناسەیەکی تریش بدرێت، کە تا ڕادەیەك بۆ ڕونکردنەوەی لایەنە جیاوازەکانی ئەم بابەتە گرنگن، لەوانەش:

ا. هەر (Crystal(1992:156 دەڵێت: ((سەرتۆپ، یەکێکە لە دوو پێکهاتە سەرەکیەکەی ڕستە، کە دروستەی زانیاری زانراو لەخۆ دەگرێت و هەرچی کۆمێنتیشە زانیاری تازە لەخۆ دەگرێت)).

هەروەك لەنمونەی (3) دا دیارە:

(3) [سەرتۆپ ئارام] [کۆمێنت بەپێ هات] .

لێرەدا [ئارام] زانیاری زانراو (کۆنە"سەرتۆپە") و [بە پێ هات] زانیاری تازە(کۆمینتە).

ساجیدە عەبدولا فەرهادی (2003: 63-64) لە پێناسەکردنیدا بۆ ئەم دیاریدەیە هەمان چەمکی بەکارهێناوە و هەمان واتای داوە بە دەستەوە.

ب. (R.L.Trask(1993:279 یش لەم بارەیەوە دەڵێت: ((سەرتۆپ، ئەو کەرەستەیەی ڕستەیە کە یەکسەر دەردەبڕێت و هەرچی بەشەکانی تری ڕستەکەشە بریتییە لە کۆمێنت)).

پ. (Reinhart (1982 دەڵێت: ((سەرتۆپ ئاستێکە لە ئاستەکانی ڕستە، کە دەکرێت بڵێین سەرتۆپ بابەتی ڕستەکانە، زۆربەی زۆری ڕستەکانیش لەم ڕوانگەیەوە خاوەنی سەرتۆپن)).

ت.(Payne(2004:270 دەڵێت: ((سەرتۆپ ئاستێکی ئاخاوتنە، کە تیایدا هەموو ئەو وشانەی ناون تا ڕادەیەك سەتۆپن)).

لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوەدا دوو چەشنی سەرەکی گواستنەوە هەیە[31]، کە هەریەکەیان دابەشدەبێت بۆ چەند جۆرێکی تایبەت:

1–3/1) یاساى لەبریدانان(Substitution) :

بریتییە لەو یاسایەی، کە پێکهاتەیەك دەگوێزێتەوە لە ناو ڕستەکەوە بۆ جێکەوتەیەکی بەتاڵی ئامادەی تری ڕستەکە. لە ڕێی ئەم گواستنەوەیەوە جێکەوتەی پێکهاتەیەکی بەتاڵ پڕدەبێتەوە. ئەم یاسای گواستنەوەیە سێ جۆری سەرەکی هەیە:–

1–1–3/1) یاسای گواستنەوەی کردار (V- Movement).

2–1–3/1) یاسای گواستنەوەی کات (I- Movement).

3–1–3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی (NP- Movement).

2–3/1) یاسای هەڵواسین (Adjunction) :

ئەم یاسایە زیاتر بە هێنانەپێشەوە(EXTRAPOSITION) ی فرێزی ناوی ناسراوە، بەم یاسایە (فرێزی پێشناوی و (S) باری هێنراوەپێشەوە بە یەکەم پێکهاتەی سەرەکی، کە "XP/S"ە دەبەسترێتەوە و زاڵیشە بەسەریدا)[32]. یاساکە پێنج جۆری سەرەکی هەیە:

---

[31] Hoekstra(1984:37-39)
Chomsky(1993:86)
Haegeman&Gueron(1999:46ff)
Radford(2003:448-51)
Crystal(2003:444)
محەمەدی مەحویی (2001: 336).

مامۆستا دیار عەلی (2002: 58-59) لە نامەی ماستەرەکەیدا یاساکانی گواستنەوەی بەم جۆرە دابەشکردوە:

1. یاسا گشتییەکان 2. یاسا تایبەتیەکان، ئەمانەشی کردوتە :

1/2 یاسا بە خورتەکیەکان 2/2 یاسا بە ئارەزوییەکان.

تارا موحسن قادر (2004: 60).

[32] بۆ زانیاری لە سەر ئەم جۆرە گواستنەوەیە لە زمانی کوردیدا، بڕوانە: پاری دوهەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوە، لاپەڕە (58-76).

1/3–2–1) **یاسای گواستنەوەی فرێزی پرسیار (Wh-Movement).**

2/3–2–2) **یاسای گواستنەوە لە ڕستەی سەرجێناویدا.**

3/3–2–3) **یاسای گواستنەوەی نەکردن (Negative Preposing).**

4/3–2–4) **یاسای گواستنەوەی باسمەند (Topicalization-Movement).**

5/3–2–5) **یاسای قرتاندن (Deletion Rules).**

هەریەکە لەم گواستنەوانە لە سێ ڕوانگەی سەرەکییەوە ڕاڤە دەکرێت:

یەکەم: ئەو جێکەوتەیەی لێیدەگوێزرێتەوە لەگەڵ ئەو جێکەوتەیەی لێیدەگیرسێتەوە.

دوهەم: هۆکاری گواستنەوەکە.

سێهەم: بەربەستەکانی گواستنەوەکە.

1/3–1) یاساى لەبریدانان:–

1/3–1–1) یاسای گواستنەوەی کردار:

لە زمانی کوردیدا و لە ڕوانگەی باوەڕبونمان بەو تیورییەی، کە دەڵێت: (وشە و فرێزەکانی زمانی کوردی جێکەوتەی چەسپاو و نەگۆڕییان هەیە)[33]، ئەم جێکەوتانە کاتێك بونیان دەبێت، کە بە کەرەستەیەك پڕبکرێنەوە. بۆیە دەتوانین بڵێین یاسای گواستنەوەی کردار لە جێکەوتەی خۆیەوە بۆ ناو جێکەوتەی (I) وەك پڕۆسەیەکی گواستنەوە لە زمانی کوردیدا نییە بە پێچەوانەی زمانی ئینگلیزییەوە[34].

---

[33] محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر(**2005: 20**).

[34] لە ڕستیلەی ناتەواو(چاوگی"Infinitive Clause") زمانی ئینگلیزیدا، ئەگەر کرداری یاریدەدەری تیا نەبوو، ئەوا جێکەوتەی (I) بەتاڵ دەبێت بێئەوەی نیشانە واتاییەکانی خۆی لەدەستبدات. (بڕوانە ڕێسای کاتەگۆری بەتاڵ (Chomsky(1993:152-248). وەك لە نمونەی (4) دا خراوەتەڕوو:

(4) John [I e] [VP annoy me].

بۆ دروستی ڕستەی (4) و بونی کردارەکە بە کردارێکی (کاتوکەسدار) دوو ڕێگا گیراوەتە بەر:

1/ یان ئەوەتا (کاتوکوس)ەکە لە شێوەی مۆرفیمی کەسی سێیەمی تاکدا لە جێکەوتەی (I)ەوە دەگوێزرێتەوە بۆ سەر کردارەکە لە ناو (VP) دا، بەم گواستنەوەیەش دەگوترێت "لاگر گواستنەوە" Affix Movement ، بڕوانە نمونەی (5a,b):

(5) a. John [I e] [VP[v annoy][me].   =

گواستنەوەی ئەفێکس

b. John [VP[v annoy s[me].

بەڵام لە ڕستەی (ڕابردوی تێپەڕ)ی زمانی کوردیدا دیاریدەیەك بەدیدەکرێت، کە دەشێت بە هاوشێوەی پڕۆسەی (لاگر گواستنەوە "Affix Movement")[35] دابنرێت. ئەگەرچی کرداری زمانی کوردی کردارێکی (کاتوکەسدارە) و هەریەکە لە مۆرفیمەکانی (ڕەگی کردار و کات و کەس) وەك کەرەستەی فەرهەنگی پێناسە دەکرێن[36]، بەڵام لە بەرئەوەی پەیوەندی نێوان (ڕەگی کردار و مۆرفیمی کات) توندوتۆڵترە لە پەیوەندی نێوان (قەدی کردار و مۆرفیمی کەس)[37]. بۆیە لەم

2/ یان ئەوەتا کردارەکە لە ناو بەشی کردارەکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی (I) هەروەك لە نمونەی (6 a,b) دا دەبینرێت:

(6) a. John [I e] [VP[v annoy][me].

گواستنەوەی کردار

b. John [I annoy s][VP[o][me].

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Radford(1998:116-124;2003:404-9)
Haegeman & Gueron(1999:245-9)
Fuerts(2001:34)
محەمەد مەحویی(**2001: 330-331**).
Carnie(2002:194-9)
Guasti(2002:104-5)
تارا موحسن قادر (**2004: 60**).

35 دیاریدەی (لاگر گواستنەوە "Affix Movement") لە زمانی کوردیدا هەیە، بەڵام جیاوازی گرنگ، کە لە پڕۆسەکەدا بەدیدەکرێت، ئەوەیە لە زمانی کوردیدا ئەم لاگرە وەك مۆرفیمێك لە سەر کردارەکە هەیە و دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی بەرکار، بە پێچەوانەی زمانی ئینگلیزییەوە، کە لاگرەکە لە جێکەوتەی (I) دا بونی نییە و لە ئاستی ڕوکەشدا دەبێتە مۆرفێم و لە سەر کردارەکە دەردەکەوێت.ئەم پڕۆسەیەش زمانەوانان جیاواز لێیدەڕوانن:

ا. محەمەدی مەحوی ئاماژەی داوە بەم پڕۆسەیە، بەڵام باسکردنی پڕۆسەکەی وەك بەڵگە هێناوەتەوە بۆ سەلماندنی (تیوری دانان و دامەزراندنی فەرهەنگی). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

محەمەد مەحویی (**2001: 326**) لەگەڵ محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر(**2005: 56**).

ب. دیار عەلی (**2002: 64**) لە نامەی ماستەرەکەیدا، باسی ئەم جۆرە گواستنەوەی لە زمانی کوردیدا کردوە لە ژێر سەرناوی (گواستنەوە بەخورتەکییەکان)، بەڵام باسی هۆکاری گواستنەوەکەی نەکردوە و مەبەستی گواستنەوەکەی پەیوەست بە قوتابخانەی (بەرهەمهێنان و گواستنەوە) شینەکردۆتەوە، کە بۆ چییە؟

پ. تارا موحسن (**2004: 20**) لە نامەی ماستەرەکەیدا پێیوایە، کە:

(ئەو گواستنەوانەی لە چەشنی لەبریدانانن لە زمانی کوردیدا "شێوە زاری سلێمانی"دا نییە).

36 محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر(**2004: 76**) و تارا موحسن قادر (**2004: 56**).

37 محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر(**2004: 66**).

جۆرەی ڕستەی زمانی کوردیدا ئەم جۆرە پرۆسەیە هەیە و ئەمەش جۆرێکە لە ئێرگاتیڤی زمانی کوردی (واتە ڕێککەوتنی بەرکار و کردار)، وەك لەنمونەی (10) و (11) دا خراوەتەڕوو:

(10) ا. [بکەر **من**] [بەشی کردار [بەرکار **نان** e [ڕەگی کردار **کڕ** [کاتوکەس **یـــــم**]]]]. (D.S)

ب. [بکەر **من**] [بەشی کردار[بەرکار **نانـــــم** [ڕەگی کردار **کڕ** [کاتوکەس **ی** t]]]]. (S.S)

i i

(11) ا. [بکەر **تۆ**] [بەشی کردار [بەرکار **ژن** e [کردار **هێنات**]]]. (D.S)

ب. [بکەر **تۆ**] [بەشی کردار [بەرکار **ژنــت** [کردار **هێنـــا** t]]][38]. (S.S)

i i

دەتوانرێت شیکردنەوەی پرۆسەکە و جیاوازی لەگەڵ ڕێساکانی گواستنەوەکە لە زمانی ئینگلیزیدا لەم سێ ڕوانگەیەوە دەربخرێت:

1. لە ڕوی جێکەوتەوە: لە زمانی کوردیدا (مۆرفیمی کەسەکە) لە جێکەوتەی کردارەوە (جێکەوتەی بنەڕەتییەتی) دەگوێزرێتەوە بۆ سەر/ ناو جێکەوتەی (بەرکاری ڕاستەوخۆ) (جێکەوتەی گیرسانەوەیەتی). هەر لێرەشەوەیە ئاراستەی گواستنەوەکە لە لای چەپەوە بۆ لای ڕاستە نەك بە پێچەوانەوە، چونکە ڕێسای ڕیزبونی پێکهاتەکانی زمانی کوردی (سەرەکۆتاییە"S.O.V").

2. هۆکاری گواستنەوەکە: ئەم گواستنەوەیە ڕێککەوتنی بکەر و بەشی کردار دەڕەخسێنێت و دۆخی ڕێزمانی بکەریی (NOMINATIVE) دەبەخشێتە بکەری ڕستەکە.

3. بەربەستی گواستنەوەکە: لە بەرئەوەی ئەم گواستنەوەیە وەك دیاریدەیەك وایە لە زمانەکەماندا، بۆیە تەنها لەم جۆرەی ڕستەدا بەدیدەکرێت و بە گۆڕانی دەمی ڕستەکە لە ڕابردوی تێپەڕەوە بۆ هەر جۆر و تافێکی تر ئەم جۆرە گواستنەوەیە بەدیناکرێت، بڕوانە (12) و (13):

(12) تۆ ژن دەهێنیت؟ (ئەگەر ڕستەکە ڕانەبردویتێپەڕ بێت).

---

[38] وەك لێکدانەوەیەکی ئێرگاتیڤی بۆ ئەم جۆرەی ڕستەیەی زمانی کوردی، محەمەد مەحوی پێیوایە، کە کرداری نمونەی (11 ا) بریتییە لە (ژنهێنان) وەك هەر کردارێکی تری فەرهەنگی وەك (شوکردن)، بەڵام کردارەکە سەرەتا پێش ناردنی لاگرەکە بۆ جێکەوتەی بەرکار، دێت (ژن) دەنێرێتە جێکەوتەی بەرکار و دەیکاتە بەرکار پاشان پرۆسەی (لاگر گواستنەوە) ڕودەدات، چونکە ئەگەر جێکەوتەی بەرکار پڕنەکرابێتەوە، ئەوا هیچ کەرەستەیەکمان نابێت لاگری بزوێنراو بگرێتەخۆی. محەمەد مەحویی، وانەی تایبەتی، زانکۆی سلێمانی، 2006/5/10.

(13) من بەپێ ڕۆیشتم. (ئەگەر ڕستەکە ڕابردوی تێنەپەڕ بێت).

من بە پێ دەڕۆم. (ئەگەر ڕستەکە ڕانەبردوی تێنەپەڕ بێت).

کەواتە کرداری تێپەڕی ڕانەبردو و کردارە تێنەپەڕەکان لەم ڕوانگەیەوە وەك یەك هەڵسوکەوت دەکەن و لاگر گواستنەوە تیایاندا ڕونادات.

2-1-3/1) یاسای گواستنەوەی کاتوکەس:

ئەگەرچی گواستنەوە جیهانییە، لە بەر ئەوەی دروستە و جێکەوتەکانی لە ڕوی تیورییەوە لە گشت زمانەکانی جیهاندا هەن، بەلاّم تایبەتمەندییەکانی زمان جیاوازن و پڕکردنەوە و پڕنەکردنەوەی جێکەوتەکان وابەستەی ئەو تایبەتمەندیانەن، بۆیە لە زمانی کوردیشدا (پڕۆژەی "IP" بۆ نمونە) هەیە، بەلاّم پێویست بە پڕکردنەوەیان بە کەرەستەکانی کاتوکەس ناکات بەو شێوەیەی لە زمانی ئینگلیزیدا هەن[39]. لەم ڕوانگەیەوە دەتوانرێت پێشبینی ئەوە بکرێت، کە ئەم جۆرە گواستنەوەیە لە زمانی کوردیدا بەدیناکرێت، چونکە:-

1. کاتوکەس وەك مۆرفیم لەگەڵ ڕەگی کرداردایە، واتە زمانی کوردی پڕۆژەیەکی تایبەت و سەربەخۆی بۆ (IP)نییە[40]. وەك لە نمونەی (14) و (15)دا دیارە:

(14) [بکەر ئەوان] [کردار[ڕەگی کردار ها [کاتوکەس تـــــــن]]].

پێدانی دۆخی ڕێزمانی (nominative) لە لایەن کاتوکەسی زەنگینی کردارەوە.

---

[39] لە زمانی ئینگلیزیدا یاساکە بەرپرسە لەو تیورییە گشتیەی ناسراوە بە (هەڵگەڕانەوەی بکەر "Subject-Auxiliary Inversion")، کە بە هۆیەوە ڕستەی هەواڵی لە ڕستەی پرسیار جیادەکرێتەوە(بڕوانە Radford(2003:411))، کە تیایدا مۆداڵ ڤێربەکان لە ناو جێکەوتەی (I)ی ناو ڕستەکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی (C) لە دەرەوەی ڕستەکە، هەروەك لەنمونەی (7a,b) دا دەرخراوە:

(7) a. [C e][S he[I will][VP tell the truth]].
b. [C will][S he[I--][VP tell the truth]]?

بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە:

Rizzi(1982:84)
Radford(1998:116-124;2003:416)
Haegeman & Gueron(1999:245-9)
Epstein(2000:150-9)
Guasti(2002:188ff)
Carnie(2002:205-8) و تاراموحسن قادر (2004: 60) و Branigan(2005:5ff).

[40] محەمەد مەحویی (2001: 94-95).

(15) [بکەر مــن] [vp [کات دە [ڕەگی کردار چـــ [کەس م]]]

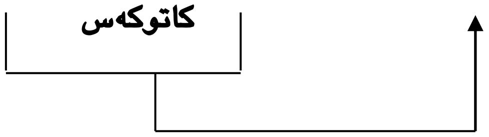

پێدانی دۆخی ڕێزمانی (nominative) لە لایەن کاتوکەسی زەنگینی کردارەوە.

ئەم تایبەتمەندیە زمانی کوردی کردۆتە یەکێك لە زمانە (بکەرخراوەکان)[41].

2. بنەڕەتی تیورییەکە بۆ هێنانەکایەی تیوری (هەڵگەڕانەوەی بکەر "Subject-Auxiliary Inversion")ە، کە بە هۆیەوە ڕستەی پرسیار دروستدەکرێت و جیادەکرێتەوە لە ڕستەی هەواڵی. بەڵام وەك گریمانەیەکی ئەزمونبەند سەلمێنراوە، کە دروستەی سینتاکسی ڕستەی پرسیار و دروستەی قوڵی ڕستەی کوردی پەیوەست بە وشە و فرێزی پرسیارییەوە یکدەگرنەوە و وەکیەکن[42]. واتە ڕستەی پرسیاری زمانی کوردی یاسای گواستنەوەی تێدا نییە. ئەم تێڕوانینەش دەبێتە هۆی ئەوەی، کە پێویست بە جێبەجێکردنی یاسای گواستنەوەی کاتوکەس لە زمانی کوردیدا نەکات، بڕوانە (16):

(16) دێیت؟	**هەر سێ ڕستەکە لە ئاستی قوڵدان و هیچ گواستنەوەیەکیان بەسەردا نەهاتوە پەیوەست بە وشە و فرێزی پرسیارییەوە.**
کێ لە کێیدا؟	
بڵند بۆ کوێ چو؟	

لەگەڵ ئەم شیکردنەوانەشدا، وەك گریمانەیەکی پێشینە، پێشبینی ئەوە دەکرێت، کە وشە/فرێزی پرسیار لە زمانی کوردیدا لە ئاستی لۆژیکدا پەیوەست بە پرۆسەی باسمەندەوە توانای گواستنەوەی هەبێت[43].

---

[41] زمانە (بکەر خراوەکان"Pro-drop Language" یان "Null Subject Language")، ئەو زمانانەن، کە دەتوانن ڕستەکانیان بێ بکەر بێت یان بکەرەکانیان دەرنەبڕن و ڕستەکانیشیان ڕاست بێت، چونکە لە شوێنی بکەرە لابراوەکە (pro)یەکی بچوك دادەنرێت و بە هۆی زەنگینی کاتوکەسی کردار ڕاستەخۆ ئەم (pro) بچوکە حوکم دەکرێت و دۆخی ڕێزمانی پێدەبەخشرێت، زمانی کوردی و ئیتاڵی لەم جۆرە زمانانەن، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Rizzi(1982:117-121)

محەمەد مەحویی (**2001: 237-238**).

Carnie(2002:273-274)

Crystal(2003:373-374)

[42] محەمەد مەحویی (**2001: 192-197**).

[43] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر گواستنەوەی لۆژیکی وشە/فرێزی پرسیار، بڕوانە: لاپەڕە (**124-125**) ی بەشی سێهەم.

3/1–1–3) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی:

ئەم یاسایە ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە چوار بونیاتەی گرنگدا، کە ("بکەرنادیار "Passive"، "بەرزکردنەوە"Raising"، "ئێرگاتیڤ"Ergative"، "ناوەند"Middle")ە[44].

3/1–1–3–1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی بکەرنادیاریدا :

لەم لێکۆڵینەوەیەی زمانی کوردیدا و بەهۆی کارکردن بە تیوری "بون بە لێکسیمبونی سەربەخۆ"ی کرداری بکەرنادیارەوە[45]. ئەمە وەك بەڵگەیەکی ئەزمونبەند وەردەگیرێت بۆ سەلماندنی ئەوەی، ڕستەی بکەرنادیاری زمانی کوردی بێ پەیڕەوکردنی یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی دروستدەبێت و دێتەکایەوە. واتە کرداری بکەرنادیاری زمانی کوردی وەك هەر کردارێکی تر لێکسیمێکی ناو فەرهەنگە و لێرشەوە وەك کردارەکانی تر دێتە ناو ئاستی قوڵی ڕستەوە و ڕستەی بکەرنادیارەکە بەرهەمدەهێنێت. کەواتە کرداری بکەرنادیار وەك کردارەکانی تری زمانی کوردی کردارێکی کاتوکەسدارە[46]. لەم گریمانە سەلمێنراوەشەوە کردارە بکەرنادیارەکە بێ هیچ یاسایەکی گواستنەوە ڕاستەوخۆ حوکمی بکەری ڕستەکەی دەکات و دۆخی ڕێزمانی بکەری پێدەبەخشێت[47]، بڕوانە (17):

(17) ا. [بکەر پیاوەکە] [کرداری بکەرنادیار کوژرا]. ڕستەی بکەرنادیاری ڕابردو.

ب. [بکەر پیاوەکە] [کرداری بکەرنادیار دەکوژرێت]. ڕستەی بکەرنادیاری ڕانەبردو.

پێدانی دۆخی ڕێزمانی بکەری (nominative) لە لایەن کاتوکەسی زەنگینەوە.

---

[44] Radford(2003:420)
Jacobsen(1986:154)

[45] ا. محەمەد مەحویی (2001: 229-230).

ب. هەر محەمەد مەحوی لەم بارەیەوە دەڵێت: (مەبەست لە "بون بە لێکسیمی سەربەخۆ"ی کرداری بکەرنادیار ئەوەیە، کە کردارەکان لە سینتاکسەوە دەگەڕێنەوە بۆ ناو فەرهەنگ و دەبنە لێکسیمی سەربەخۆ، وەك کردارەکانی "بەسەرداچونەوە" و "لەهۆشخۆچون") .

محەمەد مەحوی، وانەی تایبەتی، زانکۆی سلێمانی، 2006/5/10.

پ. دیار عەلی (2002: 77) لە نامەی ماستەرەکەیدا هەمان ئەنجامیداوە بە دەستەوە و دەڵێت: (بکەرنادیار لە زمانی کوردیدا سروشتێکی فەرهەنگی هەیە و گۆڕانەکە مۆرفۆلۆجییە).

[46] محەمەد مەحویی (2001: 226-227).

[47] محەمەد مەحویی (2001: 243).

شیکردنەوەی ئەم جۆرە گواستنەوەیە بناغەیەکی گرنگ نەخشە دەکێشێت بۆ ڕاڤەکردنی دروستەی باسمەندی بکەرنادیار (هەروەك لە بەشی دوهەمی ئەم لێکۆڵینەوەدا دەبینرێت). ئەم جۆرە شیکردنەوەیەش تەواو پێچەوانەی زمانی ئینگلیزییە[48].

2-3-2-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی بەرزکردنەوەدا:

ئەم یاسایە زیاتر لە ڕستەی ئاوێتەدا ڕودەدات. بەڵام شیکردنەوەی زمانەوانەکان دەربارەی ڕستەی ئاوێتەی زمانی کوردی دەریانخستوە[49]، کەوا هەم ڕستەی سەرەکی و هەم ڕستەی تەواوکەری ڕستە سەرەکییەکە خاوەنی دروستەی سینتاکسی سەربەخۆن. لە هەر دروستەیەکیاندا سەرێکی ڕێزمانی حوکمکەر هەیە، کە (کرداری کاتوکەسدارە) و بە شێوەیەکی سەربەخۆ کرداری هەریەکەیان دۆخی ڕێزمانی دەدات بە تەواوکەرەکانی. ئەم هۆکارەش جێبەجێنەکردنی یاساکە دەسەلمێنێت، کە (بکەر)ی ڕستە تەواوکەرەکە لە لایەن کرداری ڕستە تەواوکەرەکەوە حوکمدەکرێت و دۆخی ڕێزمانی پێدەدرێت. بەمەش هیچ پێویست بە بەرزکردنەوەی بکەری ڕستە تەواوکەرەکە ناکات بۆ جێکەوتەی بکەری ڕستە سەرەکییەکە تا حوکمبکرێت و دۆخی ڕێزمانی بکەری پێببەخشرێت، وەك لە (18 ا و ب) و (19 ا و ب) دا دەردەکەوێت:

(18) ا. [ڕستەی سەرەکی وا دەردەکەوێت، [ڕستەی تەواوکەر [comp کە] ئازاد دڵگران بێت]].

ب. *[ڕستەی سەرەکی ئازاد وا دەردەکەوێت، [ڕستەی تەواوکەر [comp کە] t دڵگران بێت]].

---

[48] ئەم یاسایە دەبێتە هۆی گواستنەوەی بەرکاری دروستەی بکەردیار بۆ جێکەوتەی پێشکردار لە دروستەی بکەرنادیاردا، لە نمونەی (8 a,b) بڕوانە:

(8) a. Will be put [the car] in the garage.

گواستنەوەی فرێزی ناوی

b. [S[The car] will be [VP put[NP t] in the garage.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Thoms & Kintgen(1974:174)
Culicover(1976:161)
Huddleston(1979:52)
Jacobsen(1986:157)
Chomsky(1993:120)
Radford(1998:184)
Haegeman & Gueron(1999:204)
Guasti(2002:246)
Carnie(2002:229-32)

[49] محەمەد مەحویی(185-2001:184) لەگەڵ عرفان مستەفا (2002: 50).

i ⟶ i

(19) ا. [ڕستەی سەرەکی وا دیارە، [ڕستەی تەواوکەر [comp کە] ژین نایەت]].

ب. *[ڕستەی سەرەکی ژین وا دیارە، [ڕستەی تەواوکەر [comp کە] t نایەت]].

i ⟶ i

پێکدادانی دۆخی ڕێزمانی.

لە هەمانکاتدا ڕاستی ئەم شیکردنەوەیە بەوە ئەزمونبەند دەکرێت، ئەگەر (بکەر)ی ڕستە تەواوکەرەکە، کە دۆخی ڕێزمانی بکەری پێدراوە، بەرزبکرێتەوە بۆ جێکەوتەی بکەری ڕستە سەرەکییەکە، ئەوا دیسانەوە دۆخێکی ڕێزمانی بکەری تریشی پێدەبەخشرێت. ئەم پرۆسەیەش مەرجی (تیوری دۆخی ڕێزمانی)[50] بریندار دەکات و پێکدادانی دۆخی ڕێزمانی (Case Crash)[51] دەهێنێتە کایەوە، هەروەك لە (18ب) و (19ب) دا خرایەڕو (هەروەك لە زمانی ئینگلیزیدا ڕودەدات)[52].

---

[50] محەمەد مەحویی(2001: 35) لەگەڵ (TRASK(1993:35-36

[51] مەبەست لەم پرۆسەیە، ئەوەیە کەرەستەیەکی ڕستە دووجار دۆخی ڕێزمانی پێببەخشرێت، ئەمەش لادانە لە مەرجی پاڵیوەری دۆخی ڕێزمانی، کە دەڵێت: (هەر پێکهاتەیەك لە پێکهاتەکانی ڕستە یەك دۆخی ڕێزمانی پێدەبەخشرێت). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : مەحەمەد مەحویی (2001: 93).

[52] لەو ڕستە ئاوێتانەی زمانی ئینگلیزیدا، کە ڕستەیەکی تەواوکەریان هەیە، بکەری ڕستە تەواوکەرەکە، کە وەك فرێزێکی ناوی وایە لە جێکەوتەی بکەریی خۆیەوە دەبرێتە جێکەوتەی بکەری ڕستە سەرەکییەکە، تا بتوانێت ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی بداتە بکەری ڕستە تەواوکەرەکەی (بڕوانە (Chomsky(1993:68)، وەك (9 a,b) دا خراوەتەڕوو:

(9) a. [NP e] seem to me [S John to be unhappy]. =
b. [John] seem to me [S t to be unhappy].
i i

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

. Culicover(1976:227)
.Huddleston(1979:112)
Jacobsen(1986:80-87)
Chomsky(1993:68)
Radford(1998:182; 2003:435-446)
محەمەد مەحویی(2001: 232-233).
Carnie(2002:236)
تارا موحسن قادر (2004: 61).

مەگەر لە ڕستەی باسمەندا ئەمە ڕوبدات، بەلاّم لەم حاڵەتەشدا بکەری ڕستە تەواوکەرەکە ناچێتە ناو جێکەوتەی بکەری ڕستە سەرەکییەکەوە، بەڵکو هەڵدەواسرێت بە پڕۆژەی ڕستە سەرەکیەکەوە.

3/1–1–3–3) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی ئێرگاتیڤیدا[53] :

3/1–1–3–4) یاسای گواستنەوەی فرێزی ناوی لە دروستەی ناوەنددا[54] دا :

ئەم دوو جۆرە گواستنەوەیە لە زمانی کوردیدا نییە، چونکە ڕستەی بەرهەمهاتو لە ئەنجامی پەیڕەوکردنی ئەم دوو یاسایە زیاتر هاوشێوەی ڕستەی بکەرنادیاری زمانی کوردییە، کە بەبێ یاسای گواستنەوە دروستدەبێت و لە ئاستی قوڵی ڕستەدایە. بەلاّم ئەم دوو یاسایە لە زمانی ئینگلیزیدا ئاراستەی تایبەتی خۆیان هەیە و پەیڕەوکردنیان بە ئاراستەی جیاواز دەبێت[55].

---

[53] فرێزی ئێرگاتیڤ، فرێزی کردارێکی تێپنەپەڕە، کە فرێزی کردارێکی تێپەڕی بەرانبەری هەیە. لێرەدا بەرکاری فرێزە کردارە تێپەڕەکە بەرانبەر بکەری فرێزی کردارە تێنەپەڕەکەیە(ئێرگاتیڤەکەیە).

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە :

Maggie(1998:153-158)
Hudson(2000:282-283)

[54] بۆ زانیاری زیارتر دەربارەی ئەرکی سینتاکسی دروستەی (MIDDLE) و جیاوازی لەگەڵ بونیاتەی ئێرگاتیڤ بڕوانە:(Keyser and Roeper(1994).

[55] لە زمانی ئینگلیزیدا، بکەری ڕوکەشی دروستەی ئێرگاتیڤ لە بنەڕەتدا بەرکاری ڕستەی کردارێکی تێپەڕە، کە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی بەتاڵی بکەری دروستە ئێرگاتیڤەکە. بڕوانە (**10** a,b):

(10) a. John broke the door.
     b. [The door] broke.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: Jacobsen(1986:175)
Chomsky(1993:261)
Radford(1998:199;2003:447)
Carnie(2002:236)

بەلاّم لە دروستەی ناوەنددا MIDDLE، فرێزە ناوییەکە لە ئاستی قوڵی ڕستەدا لە جێکەوتەی پاش کردادایە، پاشان لە ئاستی ڕوکەشی ڕستەکەدا فرێزە ناوییەکە دەهێنرێتە جێکەوتەی پێش کردار. بڕوانە (**11**a,b):

(11) a. John irons his sheets easily.
     b. His sheets iron easily.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (Radford(2003:447) & Haegeman and Gueron(1999:481.

2-3/1) یاسای هەڵواسین (Adjunction) :

1-2-3/1) یاسای گواستنەوەی فرێزی پرسیار:

ئەم گواستنەوەیە لە زمانی کوردیدا نییە[56]، چونکە دروستەی ڕستەی پرسیار و دروستەی قوڵی ڕستەی زمانی کوردی وەکیەکن[57]، واتە وشەی پرسیار لە ڕستەی زمانی کوردیدا هیچ جۆرە گواستنەوەیەکی بەسەردا نایەت و هەر لە بنەڕەتدا وەك هەر فرێزێکی تری ڕستە لە ئاستی قوڵی ڕستەدا دێتە کایەوە و نیشانەکانی کردار لە فەرهەنگدا داوایدەکات (ئەمەش تەواو پێچەوانەی هەڵسوکەوتی یاساکەیە لە زمانی ئینگلیزیدا)[58]. بەڵام گواستنەوەی وشە/فرێزی پرسیاری زمانی

---

56 ا. ئەگەرچی (دیار عەلی) لە نامەی ماستەرەکەیدا چەشنی ڕستەی پرسیاری (تێپەڕە دەنگدەرەوەکان)، کە (محەمەدی مەحوی) جیایکردۆتەوە بە جۆرێك لە جۆرەکانی (گوێزانەوە بە ئارەزوییەکان) لە چەشنی (جێگری) دادەنێت، بەڵام لەوێدا ڕەچاوی ئەوە نەکراوە، کە ئەم دوبارە دانانەوەی وشەی پرس لە شوێنی پێکهاتە پرسیار لێکراوەکە لە ئاستی قوڵی ڕستەکەدا دەبێت، واتە ڕستەیەکی هەواڵیمان لە ئاستی قوڵدا هەیە و ڕستە پرسیارەکەش هەر لە ئاستی قوڵدا بەرهەمدەهێنین، واتە ناتوانرێت ڕستە هەواڵیەکە بە ڕستەی ئاستی قوڵ دابنرێت و ڕستەی پرسیاری بە یاسایەکی گواستنەوە لێهەڵگواسترابێت، بۆ نمونە رستەی (12) ئاستی قوڵی ڕستەی (13) نییە، بەڵکو هەردو ڕستەکە دو ڕستەی جیاوازن لە ڕوی دروستەی سینتاکسی و سیمانتیکیەوە.

(12)   ئازاد نان دەخوات.   (ڕستەی هەواڵی لە ئاستی قوڵدایە).

(13)   ئازاد چی دەخوات ؟ (ڕستەی پرسیاری لە ئاستی قوڵدایە).

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : محەمەد مەحویی (2001: 192-197)   لەگەڵ   دیار عەلی (2002: 73-74).

ب. ئەبوبەکر عومەر (1993: 7) لە نامەی ماستەرەکەیدا پێیوایە، لە ڕستەی پرسیاریدا جێگۆڕکێی دانە پێکهێنەرەکانی کەمتر ڕێگەی پێدەدەرێت، وەك :   کێ دەچێت بۆ قوتابخانە ؟

* بۆ قوتابخانە کێ دەچێت ؟

* دەچێت بۆ قوتابخانە کێ ؟

57 محەمەد مەحویی (2001: 197).

58 دەتوانرێت پوختەی ئەم گواستنەوەیە لە زمانی ئینگلیزیدا بە یاسای (1) و نمونەی (14a,b) بخرێتە ڕو:

یاسای ژمارە (1)

a. [S ….[s…[vp wh-xp ….]].

b. [S- ….wh-xp [s …. [VP …..]].

(14)   a. [S- [C e][Your father [I will] put [which car] in the garage]].

b. [S- Which car] [I will] [S Your father] [VP put in the garage]].

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

كوردی لە ئاستی لۆژیكیدا و پەیوەست بە بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەندەوە پێشبینی دەكرێت[59]. ئەم پێكهاتەیەش زۆربەی كات لە ڕوی واتاوە لە سەرجەم پێكهاتەكانی تری ڕستە گرنگترە، چونكە جێگەی گرنگی قسەكەر و گوێگرە و پرسیاركەر بە هۆی ئەمەوە زانیاری نوێی چنگدەكەوێت. هەڵەبونی ڕستەی (20ا) كە لە ڕستەی (20ب) وەرگیراوە ڕەنگە باشترین نمونە بێت:

(20) ا.* كام سەیارەیە$_i$ ، باوكت t$_i$ لە گەراجدا دادەنێت ؟

ب. باوكت كام سەیارەیە لە گەراجدا دادەنێت ؟

یان بۆ نمونە ناتوانرێت ڕستەیەكی وەك (21ب و پ) لە ڕستەیەكی وەك (21 ا) هەڵبگوازرێت:

(21) ا. ئایا زیندان جێی مەردانە؟

ب. * جێی مەردانە$_i$ ئایا زیندان t$_i$ ؟

پ.* t$_i$ زیندان جێی مەردانە ئایا$_i$ ؟

لێرەدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەو گریمانەیە بكرێ، كە لە لایەن (چۆمسكی)ەوە پێشنیازكراوە و دەڵێت: ((پاش گواستنەوەی (Wh-XP) بۆ پێش جێكەوتەی (C) فرێزە ناوییە گوازراوەكە دەبەسترێتەوە بە جێكەوتەی (C)ەوە. بەمەش یاسای گواستنەوەی (Wh-XP)ەكە دەبێتە

Culicover(1976:227)
Rizzi(1982:49-50)
Jacobsen(1986:183)
Chomsky(1993:159)
Tallerman(1998:200)
Radford(1998:132 ; 2003:464-466)
Haegeman&Gueron(1999:170-172)
Epstein(2000:127-131)
Huddson(2000:274-275)
محەمەد مەحویی(2001: 195).
Guasti(2002:193)
Carnie (2002:282-285) لەگەڵ تارا موحسن قادر (2004: 62).

60 بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە بەشی سێهەمی ئەم لێكۆڵینەوەیە و بەراوردی بكە بە بۆچونەكانی محەمەد مەحوی (2001: 290-295)، كە پێیوایە گواستنەوەی وشە/ فرێزی پرسیار لە زمانی كوردیدا نەك هەر لە ئاستی سینتاكسدا، بەڵكو لە ئاستی لۆژیكیشدا نییە .

چەشنی دوەمی گواستنەوە))[60]. ئەم پێشنیازەی (چۆمسکی) ئاماژە بە خولْقاندنی نۆدێکی(گرێ) نوێ دەکات، کە هاوشێوەی ئەو نۆدەیە(گرێیە)، کە کەرەستە بزوێنراوەکەی پێوەدەبەسترێتەوە، لێرەدا (comp) و دەوروبەرەکەی لادەبرێت تا پرنسیپی وەچە ئاراستەکردن بریندار نەکات. وەك لە شێوەی ئەندازیاری (1) دا دەرخراوە:

شێوەی ئەندازیاری (1):

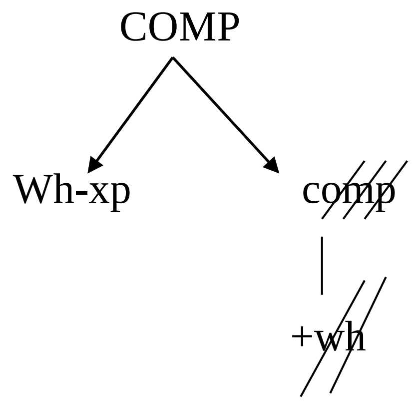

2-2-3/1) یاسای گواستنەوەی ڕستەی سەرجێناوی:

سێ جۆر ڕستەی سەرجێناوی هەیە، کە هەریەکەیان بۆ مەبەستێکی دیاریکراو بەکاردێت و واتای تایبەتی خۆیان هەیە[61]. ڕستەی سەرجێناوی زمانی کوردی هەروەك سەلمێنراوە لە چەشنی (بەستراوە)یە[62]. لەم چەشنەی ڕستەی سەرجێناویدا هیچ جۆرە یاسایەکی گواستنەوە بەدیناکرێت (کە ئەمەش پێچەوانەی زمانی ئینگلیزییە)[63]، جگە لە جێبەجێبونی هەندێ لە یاساکانی (قرتاندن) بە سەریدا[64]. نەبونی ئەم یاسای گواستنەوەیە دەگەڕێتەوە بۆ:

---

60 Chomsky(1993:53) و Jacobsen(1986:130).

61 بۆ زانینی بە کارهێنانیان و جیاوازیان لە یەکتری بڕوانە: Radford(2003:48ff)

62 محەمەد مەحویی (2001: 248) لەگەڵ عرفان مستەفا (2002: 107).

63 لە زمانی ئینگلیزیدا، سەری ڕستەی سەرجێناوی لە جۆری بەستراوە (Restrictive) لە ناو بەشی کرداردایە لە ئاستی قوڵی ڕستەدا، پاشان دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی پێش (comp) و لە شێوەی (S) بارێکدا لە ئاستی ڕوکەشی ڕستەدا دەبەسترێتەوە، تا بکەری ڕستەی لاوەکی دوو جار دۆخی ڕێزمانی وەرنەگرێت. بڕوانە (15 a,b):

(15) a. [NP Some one] [S⁻ e] [S I meet whom]?
b. [NP Some one] [S⁻ whom] [S I meet t]?

1. فرێزی ناوی لە گچکەترین مەودای ڕکێفدارەکەیدا دەکرێت بە کلیتیک یان
2. فرێزی ناوی بکەر لە دروستەی قوڵدا بە فەرهەنگی بەرجەستە ناکرێت و دەرنابڕێت[64].

لێرەشەوە دەتوانرێت ئەوە بوترێت، کە ڕستەی سەرجێناوی زمانی کوردی هاوشێوەی ڕستەی پرسیار پەیکاڵدەبێت لەگەڵ ڕستەی ئاستی قوڵی زمانی کوردیدا. واتە ڕستەی سەرجێناوی و ڕستە تەواوکەرە سەرجێناوییەکەشی ڕاستەخۆ لە ئاستی قوڵدا بەرهەمدەهێنرێن بێ یارمەتی هیچ یاسایەکی گواستنەوە، وەك لە نمونەی (22) و (23) دا دیارە:

(22) پیاوێك ، کە تۆ t بیـــــــناسیت، pro دۆستە.

i i

بەرکار کراوەتە کلیتیك.

(23) ئەو کوڕەی ، کە pro تۆ دەناسێت ،pro پێشمەرگەیە .

i i i

دەبینرێت لە (22) دا بەرکاری ڕستە تەواوکەرەکەی ڕستە سەرجێناوییەکە بۆتە کلیتیك و چۆتە ناو قەوارەی کردارەکەوە و هاونیشانە دەبێت لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتی خۆیدا، کە شوێنپێیە بەجێماوەکەیە. لە (23)یشدا بکەری دو ڕستە تەواوکەرەکەی ڕستە سەرجێناوییەکە لە دروستەی قوڵدا دەرنەبڕاون و بەرجەستەنەکراون، کە لێرەدا هاونیشانەن لەگەڵ سەری ڕستە سەرجێناوییەکەدا کە (ئەو کوڕەی)ە.

ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە، کە لە زمانی ئینگلیزیدا سەرجێناوی ڕستەی سەرجێناوی لە چەشنی (that) دەگوێزرێتەوە بۆ ناو جێکەوتەی (comp)[66]. بەڵام لە زمانی کوردیدا

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Thomas&Kintgen(1974:199-202)
Culicover(1976:192)
Jacobsen(1986:189-191)
Chomsky(1993:41)
Haegeman&Gueron(1999:185-187)
Guasti(2002:220)
Radford(2003:482)

64 بڕوانە لاپەڕە (34-36) ئەم پارە.

65 محەمەد مەحویی (2001: 246).

66 Culicover(1976:199-200)

واژەگۆکەری (کە) هەر لە بنەڕەتدا و لە ئاستی قوڵدا جێکەوتەی (comp) پڕدەکاتەوە، لە ڕاستیدا پڕکردنەوەی جێکەوتەی (comp) بە واژە تەواوکەری (کە) و واژەی مەرجی (ئەگەر)، کە ڕستەی مەرجی دێنێتەکایەوە خۆی لە خۆیدا سەلمێنەری بونی جێکەوتەی (comp)ە لە زمانی کوردیدا، وەك لە نمونەی (24) و (25) دا دەبینرێت:

(24) من ڕۆیشتبوم ، [comp کــە] تۆ هاتیت .

(25) من ناچم ، [comp ئەگــــەر] تۆ نەێیت .

3-2-3/2) یاسای گواستنەوەی نەکردن:

پرۆسەی نەکــردن لە زمانی کوردیدا وابەستەی مەودای کردارە، لە بەرئەوەی جێکەوتەکانی کردار چەسپاون و هەریەکە لەو کەرەستانەش کە ئەم جێکەوتانە پڕدەکەنەوە کەرەستەی فەرهەنگین . بۆیە مۆرفیمەکانی نەکردنی وەك (نە، نا، مە، نی....هتد) لە ئاستی قوڵی ڕستەدا دەهێنرێن و دەخرێنە جێکەوتەی کاتی کردار و واتای (کاتونەرێ)یش دەبەخشن. پەیڕەوکردنی ئەم تیۆرییە، کە لەلایەن (محەمەد مەحوییەوە) پێشنیازکراوە لە کتێبی (مۆدێلی ڕێزمان کوردی) دا ئەوە دەسەلمێنێت، کە پرۆسەی گواستنەوەی نەکردن لە زمانی کوردیدا نییە .

وەك لە نمونەی (26) و (27) و (28) دا دەربڕاوە:

Chomsky(1993:140-149)

Radford(1998:561)

67 محەمەد مەحویی(2001: 66).

68 دیار عەلی (2002: 69-70) لە نامەی ماستەرەکەیدا، لە باسکردنی نەکــردن لە زمانی کوردیدا ڕێبازێکی تەواو جیاوازی گرتۆتە بەر ، چونکە دانانی مۆرفیمەکانی (نەکــردن) بە جۆرێکی یاسای گواستنەوە (بە ئارەزوویی‌یەکان "زیادکردن") دادەنێت. بەڵام لێرەدا ئاشکرا گرنکی ڕێبازەکەی خۆمانمان بۆ دەردەکەوێت لە نزیکەوتنی لە ڕاستی و ڕاستەقینەکان، چونکە شیکردنەوەکانی و ئەو ڕێبازەی گرتویەتیەبەر ناتوانێت دو خاڵی سەرەکی یەکئالأبکاتەوە، کە هۆکاری ڕاستەخۆن بۆ نزیکبونەوە لە ڕاستی و ڕاستەقینەکان:

1. دەرینەخستوە ئایا ئەم زیادکردنە لە ئاستی قوڵی ڕستەدا ڕودەدات یان لە ئاستی ڕوکەشدا ڕودەدات ؟
2. لە زۆربەی ئەو داری زمانانەی بۆ نمونەکانی کردوە مۆرفیمی (کاتو نەرێی) لەگەڵ مۆرفیمی ئەسپێکتی بەردەوامی تێکەڵکردوە. بۆ نمونە ئەسپێکتی (دە)ی لە نمونەی (کۆترەکان نەدەفڕین)دا بە مۆرفیمی (کات) داناوە و نەگەیشتۆتە ئەو ڕاستیەی کە مۆرفیمەکانی نەکــردن لە زمانی کوردیدا لە زۆربەی کاتدا مۆرفێمی (کاتونەرێکردن)یشە، هەروەك لە نمونەی (16) و (17) و (18) دا خراوەتەڕوو:

(16) من نانم نەخواردوە. (ڕابردو) (17) من ناچم. (ڕانەبردو) (18) کارەکە مەکە. (فرمان)

هەروەها (نەمدەکرد، نەدەچوم، نەدەڕۆیشتم، نەدەگەیشتم .....هتد.) هەریەکە لەم نمونانە سەلمێنەری ئەسپێکتی (دە)ن. لەهەمانکاتدا دەریدەخات، کە مۆرفیمی (نە) مۆرفیمی کاتونەکردنیشە.

(26) من ڕستەی دروست نانوسم.

(27) من ڕستەی نادروست دەنوسم.

(28) من ڕستەی نادروست نانوسم[69].

بەڵام شیکردنەوەی پرۆسەی نەکردن پەیوەست بە پرۆسەی باسمەندەوە دەریدەخات، کە کرداری نەرێ ناتوانێت بێتە پێشەوە بۆ دروستکردنی ڕستەی باسمەند، وەك لە (29) دا دەردەکەوێت:

(29) ا. من ناچم بۆ قوتابخانە.

ب. بۆ قوتابخانە، من ناچم.

پ.* ناچم من بۆ قوتابخانە

/

ت. من [ناچم] بۆ قوتابخانە.

لە (29) دا تەنها ڕستەی (ت) ڕستەی باسمەندی نەکردنە، چونکە لۆژیکیانە هاتۆتە دەرەوە و ڕستەی باسمەندی بەرهەمهێناوە، ئەم دەرهێنانەش هەموو مەودای نەکردنەکە دەگرێتەوە[70]. لێرەدا ئاماژەدان بەو ڕاستیەی، کە زمانی ئینگلیزی کۆمەڵێ دەربڕاوی هەیە واتای نەکـــردن دەبەخشن و دەتوانرێن بگوێزرێنەوە[71]. بەڵام لەبەرئەوەی ئەم پرۆسانە تا ڕادەیەك وابەستەی پرۆسەی (باســمەندە) بۆیە شیکردنەوەکانی دەخرێتە (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

4–2–3/2) یاسای گواستنەوەی باســمەند:

لە بەر ئەوەی ئەم یاسایە و چەند و چونەکانی لە زمانی کوردیدا کرۆك و ناوەڕۆکی ئەم لێکۆڵینەوەیە، بۆیە لە (بەشی دوهەم) دا بە وردی وردەکاری و ئاڵۆزییەکانی شیدەکرێتەوە[72].

---

[69] دەربارەی وردەکارییەکانی لێکدانەوەی مەودای نەکردن لەم جۆرە ڕستانەدا، بڕوانە لە کاری (وریا عومەر ئەمین)، کە ئەزمونبەندانە و پەیوەست بە ڕێبازی (بەرهەمهێنان و گواستنەوە) لەم جۆرە پرۆسانەی نەرێی زمانی کوردی کۆڵیوەتەوە. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: وریا عومەر ئەمین (**2004: 82-85**).

[70] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر دەرهێنانی لۆژیکی و ڕۆڵی لە بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەندا، بڕوانە بەشی سێهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

[71] بۆ زانینی ئەم جۆرە پرۆسانەی زمانی ئینگلیزی بڕوانە: (Radford(1998:130-135.

[72] پرۆسەکە لە زمانی ئینگلیزیدا بریتییە لەوەی، پێکهاتەیەك لەناو بەشی کردارەوە(IP)ەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی پێش (com) و پێوەی دەبەسترێتەوە. بڕوانە (**19** a,b):

(19) a. My teacher [IP hasn't read this book.

b. [CP [TOPIC This book] [IP my teacher hasn't read t].

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

5-2-3/1) یاسای قرتاندن:

هێنانەکایەی ئاستی ڕوکەشی ڕستەکان تەنها بە یاساکانی گواستنەوە ئەنجامنادرێت، بەڵکو پرۆسەیەکی دیکەش تێیدابەشدارە، کە یاسای (قرتاندن)ی کەرەستەکانە. ئەم کەرەستەیە لە سەر ئاستی سیمانتیکی بونی خۆی هەیە، بەڵام لە ئاستی ڕوکەشی ڕستەدا دەقرتێنرێت. هەروەها ڕستەی زمانی کوردی بەتایبەتی (ڕستەی ئاوێتە) زۆربەی یاساکانی قرتاندنی بە سەردا جێبەجێدەکرێت. زۆرێك لە کەرەستەکانیش، کە لە ئاستی سیمانتیکدا بونیان هەیە لای ئاخێوەری کورد لە ئاستی دەربڕیندا بونیان نامێنێت یان سەرپشکییانە دەقرتێنرێت.

لە زمانەکەماندا هەر پێنج جۆرەکەشی یاسای قرتاندن بەدیدەکرێت، کە ئەمانەن:-

1-5-2-3/1) یاسای قرتاندنی بکەر (Subject Deletion or Equi-NP-deletion):

بکەری ڕستە دەتوانرێت دەرنەبڕێت و بەرجەستە نەکرێت بە فۆنەتیکی پەیوەست بە مەرجی کۆنترۆڵکردنی لەلایەن کردارەوە. لەم ڕوانگەیەوە و بەو پێیەی زمانی کوردی لە زمانە بکەرخراوەکانە، ئەم کارەی زیاتر تێدا ڕودەدات و ئەو بکەرەش، کە دەرنابڕێت لە شوێنی (pro)**یك دادەنرێت، وەك لە نمونەی (30) و (31) و (32) و (33) دا دەبینرێت:**

(30) ~~تـــۆ~~ ئەمشەو لەگەڵ نەسرین هەڵپەڕە.

(31) تۆ وەرە ئەوسا (pro) **بڕۆ .**

(32) ~~کوڕ~~$_i$ینە تا ئێرە نایەن . ← (pro)$_i$ **تا ئێرە نایەن.**

(33) ~~شیرین~~ مەڕۆ. ← (pro) **مەڕۆ .**

Huddleston(1976:229-230)
Chomsky(1993:94)
Radford(1998:172)
Haegeman&Gueron(1999:336-337)
.Carnie (2002:337)

73 Seuren(2004:193)

2-5-2-3/1) یاسای قرتاندن لە ڕستەی لێکدراودا (Coordination&Conjunction)[74]:

ئەم یاسایە دەبێتە هۆی قرتاندنی فرێزی ناوی یان فرێزی کرداری، بەم شێوەیەی خوارەوە:-

ا. فرێزی ناوی، وەك نمونەی (34 ا و ب) و (35 ا و ب):

(34) ا. ئازاد حەزی لە گۆشتە و ئازاد ڕقی لە ماسییە. (DS)

ب. ئازاد حەزی لە گۆشتە و (pro) ڕقی لە ماسییە. (SS)

(35) ا. من کورد پەرستم و من دوژمنی زۆردارم . (DS)

ب. من کورد پەرست و دوژمنی زۆردارم . (SS)

ب. فرێزی کرداری، وەك لەنمونەی (36 ا) و (36ب) دا خراوەتەڕوو:

(36) ا. ئازاد چو بۆ قوتابخانە و نەوزاد چو بۆ قوتابخانە. (DS).

ب. ئازاد و نەوزاد چون بۆ قوتابخانە. (SS).

لە نمونەی (36 ا و ب) دا پاش جێبەجێکردنی یاسای قرتاندنی کردار هەردوو فرێزە ناوییەکە بەستراونەتەوە بەیەکەوە، ئەمەش بەپێی تیوری (هەڵواسین)ی چۆمسکییە[75]. هەربۆیە یاسای قرتاندن دەبێتە بەشێکی بەشدار و چالاکی چەشنی دوهەمی یاساکانی گواستنەوە.

3-5-2-3/1) یاسای " شەق/ کەلێن" Gapping[76]:

بەم یاسایە کەرەستەیەك لە بەشی دوهەمی ڕستەیەکی لێکدراودا (کە زیاتر کردار دەگرێتەوە) دەقرتێنرێت.وەك لەنمونەی (37 ا و ب) و (38 ا و ب) دا خراوەتەڕوو:

(37) ا. ئازاد ویستی لە تۆیە و تۆش ویستت لە ئەو .

ب. ئازاد ویستی لە تۆیە و تۆش لە ئەو.

---

[74] بەکر عومەر (1992: 46-57) لە نامەی ماستەرەکەیدا زۆر بە وردی و ئەزمونبەندانە لە ژێر سەرناوی (بەستن و کەرەستە فرێدان لە کەلەڕستەدا) ئەم باسەی ڕونکردۆتەوە، بەلاَم شیکردنەوەکانی ئەم لێکۆڵینەوەی زیاتر پەیوەست کردوە بە قوتابخانەی (هالیدە)یەوە.

[75] Jacobsen (1986:246) لەگەڵ محەمەد مەحویی (2001: 327).

[76] Gapping زاراوەیەکە لە ڕێزمانی بەرهەمیدا پێشنیازکراوە، کە ونبونی یەکێك لە کردارە دوبارەکراوەکانی ڕستەیەکی لێکدراو دەبەخشێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: Crystal(2003:196)

(38) ا. نەسرین بۆ ئەو دەگریا و منیش د/ەگری/ام بۆ ئەو.

ب. نەسرین بۆ ئەو دەگریا و منیش بۆ ئەو.

4–5–2–3/1) یاسا ی قرتاندن لەڕستەی بەراوردا (Comparative deletion):

Bresanan(1973) دوو جۆری لەم یاسایە جیاکردۆتەوە یان بەراوردکردوە[77] :

ا. یاسایقرتاندنی تەواو (Comparative deletion):

ئەم جۆرە قرتاندنە بە یاسای (3) و نمونەی (39 او ب) و (40 ا و ب) ڕوندەکەینەوە:

یاسای (3):

ئەو Y چالاکی زیاترە لە X چ/الاک/ی من. کاتێ (X Y)[78]

نمونەی (39) و (40):

(39) ا. ئەو چالاکی زیاترە لە چ/الا/کی من. (DS)

ب. ئەو چالاکی زیاترە لە من. (SS)

(40) ا. ئەم ژورە ڕوناکی زیاترە لە /ڕونا/کی هۆڵەکە. (DS)

ب. ئەم ژورە ڕوناکی زیاترە لە هۆڵ/ەکە/. (SS)

ب. یاسای وەچە قرتاندن (Sub deletion):

بۆ نمونەی ئەم جۆرەی قرتاندن لە زمانی کوردیدا بڕوانە قرتاندنی (جێناوی ڕستەی سەرجێناوی) زمانی کوردی یاسای (3/1–2–5–5–ب) لەم پارەدا.

5–5–2–3/1) یاسای قرتاندن لە ڕستەی سەرجێناویدا (Deletion in relative clause):

یاسای قرتاندن لە ڕستەی سەرجێناویدا تەنها لە چەشنی (ڕستەی سەرجێناوی بەستراوە)دا دێت و لە چەشنی (ڕستەی سەرجێناوی نەبەستراوە)دا ڕونادات[79].

لە بەرئەوەی ڕستەی سەرجێناوی زمانی کوردی لە چەشنی (بەستراوەیە)، بۆیە یاسای قرتاندنی بەسەردا دێت، کە ئەمانەن:

---

[77] Jacobsen (1986:257).

[78] هەمان سەرچاوە (1986: 258).

[79] Jacobsen (1986: 235).

ا. یاسای گێڕانەوە و کورتکردنەوەی ڕستەی سەرجێناوی:

لێرەدا ڕستەیەکی سەرجێناوی درێژ کورتدەکرێتەوە، واتە ڕستەیەکی تەواو کورتدەکرێتەوە و دەکرێتە فرێز (پرۆسەی بە فرێزکردنی ڕستە)، وەك لە نمونەی (41 ا) و (41 ب) و (42 ا) و (42 ب) دا ئەزمونبەندکراوە:

(41) ا. ئەو کوردانەی ، کە pro ژێردەستەن ، pro بۆ ئازادی دەجەنگن. (DS)

i i i

ب. کوردە ژێردەستەکان بۆ ئازادی دەجەنگن. (SS)[80]

(42) ا. ئەو پیاوەی ، کە pro ژنانیە ، pro نامەردە . (DS)

i i i

ب. پیاوی ژنانی نامەردە. (SS)

شیکردنەوەی نمونەکان دەریدەخات، کە هەردوو ڕستەی (ئەو کوردانەی، کە (pro) ژێردەستەن.) و (ئەو پیاوەی، کە (pro) ژنانییە.) کورتکراونەتەوە بۆ فرێزی (کوردە ژێر دەستەکان) و (پیاوی ژنانی). بەمەش (پرۆسەی بە فرێزکردنی ڕستە) جێبەجێکراوە.

ب. یاسای قرتاندنی جێناوی ڕستەی سەرجێناوی:

لەم یاسایەدا جێناوی ڕستە سەرجێناوییەکە، کە لەگەڵ ناوی ڕستە سەرجێناویەکەیە لادەبرێت، دەشێت ئەم قرتاندنە بە وەچەقرتاندن (Sub deletion) دابنێین، بڕوانە نمونەی (43 ا) و (43 ب) و (44 ا) و (44 ب):

(43) ا. ~~ئەو~~ پیاوانەی ، کە pro باوکسالارن ، pro زۆردارن. (DS)

i i i

ب. پیاوە باوکسالارەکان زۆردارن. (SS)

(44) ا. ~~ئەو~~ دارانەی ، کە pro بێ بەرن ، pro زڕن. (DS)

i i i

ب. دارە بێ بەرەکان زڕن. (SS)

[80] محەمەد مەحویی (2001: 329).

دیسانەوە ئەم قرتاندنە پەیوەستکراوە بە (پرۆسەی بە فرێزکردنی ڕستە)ەوە، چونکە بە قرتاندنی جێناوی ڕستە سەرجێناوەکە هەر دوو ڕستەی (ئەو پیاوانەی، کە (pro) باوکسالارن) و (ئەو دارانەی، کە (pro) بیٚ بەرن) کراونەتە فرێزی (پیاوە باوکسالارەکان) و (دارە بیٚ بەرەکان).

پ. یاسای قرتاندنی پارتیکڵی تەواوکەرانەی (کە) و مەرجی (ئەگەر) لە ڕستەی سەرجێناویدا:
ئەو کەرەستانەی دەچنە ناو جێکەوتەی (comp)ەوە لە زمانی ئینگلیزیدا ناتوانرێن بقرتێنرێن، چونکە زانیاری و ناوەڕۆکێکی سیمانتیکیانەیان هەیە[81].
بەڵام لە زمانی کوردیدا، لەبەرئەوەی جێکەوتەی (comp) بە هەردو پارتیکڵی تەواوکەر و مەرجی (کە/ ئەگەر) پڕدەبێتەوە، کە هیچ ناوەڕۆکێکی سیمانتیکیان نییە، بۆیە ئاساییە لە ڕستەدا سەرپشکییانە بقرتێنرێن یان بنوسرێن، چونکە لە هەردو بارەکەدا پرنسیپی یاسای قرتاندن لە ناو جێکەوتەی (comp)دا پێشێلناکات. وەك لە نمونەی (45) و (46) و (47) و (48) دا ئەزمونبەندکراوە:

(45) ئەو ژنەی ، [~~کــــــە~~ comp] pro دوێنیٚ بینیت ، pro دایکمە.

(46) ئەو کوڕەی ، [~~کــــــە~~ comp] pro کاسەلێسە ، pro دوژمنە.

(47) [~~ئەگــەر~~ comp] ڕازی ببیت ، pro دەچم .

(48) [~~ئەگــەر~~ comp] وریا نەبین ، pro لە ناودەچین.

---

[81] لە ڕستەی سەرجێناوی زمانی ئینگلیزیدا، ئەو کەرەستانەی دەچنە ناو جێکەوتەی (comp)ەوە ناتوانرێن بقرتێنرێن، چونکە کەرەستەکە لە ناو جێکەوتەکەدا زانیاری و ناوەڕۆکی سیمانتیکی هەڵدەگرێت، ئەمەش کەرەستەکانە:

أ. فرێزی پێشناوی، کاتێك پێشناوەکەی حوکمکرا بێت و بە جێناوی ڕستەی سەرجێناوییەکە بەستراوەبێتەوە.

ب. فرێزی سەرجێناوی وەك (which car).

پ. جێناوی سەرجێناوی سەربەخۆ، کە وەچە بەستێنەری (antecedent) نەبێت.

ت. جێناوی پرسیار.

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: Jacobsen (1986:235).

لەم بەشەدا ئەوەمان بۆدەردەکەوێت، کە زمانپڕاندنی منداڵ بە "سەرتۆپ"ە. ئەم پێزانینەش بنەمای داڕشتنی تیوری "سەرتۆپ– کۆمێنت/فۆکس"ە. خودی تیۆرییەکەش بنەمای دروستەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردییە وەك بەرهەمی یاسایەکی گواستنەوەی سەرپشکی "قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە".

بەشی دوهەم

ڕستەی باسمەندی زمانی كوردی

بەشی دوهەم

ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی

1/2)   ڕستەی سەرتۆپی:

گریمانەی ئەم پارە ئەوەیە، کە بنەمای بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا ڕستەی سەرتۆپییە؟

بۆ ڕونکردنەوەی کارەکە سەرەتا دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی شیدەکەینەوە، بۆ لێکدانەوەی ئەم ڕاستیە پێویستە سەرەتا شیکارێکی وردی ئەو کەرەستەیە بکەین، کە لە سەرەتای ڕستەدا دێت و بە بکەر ناسراوە تا بتوانین دروستەی بکەر بدۆزینەوە و بەراوردی بکەین لەگەڵ دروستەی سەرتۆپ و دروستەی هەردوکیان ئاشکرا بخەینە ڕو. لێرە شەوە ئاڵۆزییەکانی پێکهاتوی ڕستەی باسمەندمان بۆ ڕونببێتەوە.

دروستەی بکەر:

ئەو چەشنانەی بۆ دروستەی بکەر جیاکراونەتەوە لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوەدا لە سەر بنەمای سینتاکسی و سیمانتیکی دو چەشنن:–

1. بکەری ڕێزمانی، کرداری ڕستەکەیان هیچ جۆرە کردەیەکی تیادا نییە، بەڵکو هێندە هەیە ڕێکەوتنێکی ڕێزمانی لە نێوان بکەر و کردارەکەیدا هەیە، وەك لە نمونەی (1) و (2) دا دیارە:

(1)   من نامە دەنوسم.

(2)   ئێمە نامە دەنوسین.

واتە لێرەدا (قەڵەمەکە) لە ڕاستیدا جێبەجێکەری کردەی کردارەکەیە نەك بکەرە ڕێزمانییەکە.

2. بکەری لۆژیکی(سیمانتیکی)، کرداری ڕستەکەیان جۆرێك کردەی تێدایە، واتە ئەم چەشنە بکەرە دەرگای کردەی ڕستەکەیە. هەر ئەم بیرۆکەیە بوە بنەمای دانانی زاراوەیەکی تر بۆ ئەم چەشنە بکەرە، کە زاراوەی (actor) بو، وەك لە (3) و (4) و (5) دا خراوەتەڕو:

(3) ئازاد سێوەکەی خوارد.

(4) ئارام بەپێ هات.

(5) نەوزاد کوڕەکەی کوشت.

بەڵام لێرەدا ڕاستەوخۆ بکەرەکە جێبەجێکەری کردەی کردارەکەیە.

پوختەی ئەم دو چەشنەی بکەر ئاشکرا لە دروستەی بکەرنادیاردا دەردەکەوێت، کە لە یەك کاتدا بکەرێکی ڕێزمانی تێدایە و ڕێکەوتنی ڕێزمانی هەیە لەگەڵ کرداردا و بکەرێکی لۆژیکیشی تێدا یە، کە جێبەجێکردنی کردەی کردارەکەی لە ئەستۆ گرتوە[1]، بڕوانە (6) و (7):

(6) ئازاد بینرا لەلایەن نەوزادەوە.

بکەری ڕێزمانی — بکەری لۆژیکی

(7) پێشمەرگەکە شەهید کرا بەدەستی دوژمن.

بکەری ڕێزمانی — بکەری لۆژیکی

زمانەوانان دەربارەی ئەو کەرەستانەی لە سەرەتای ڕستەدا دێن بیرۆکەی تەواو جیاواز لە دو چەشنەکەی بکەر دەهێننە ئاراوە، کە چەمکی (مەبەست) لەخۆدەگرێت و زاراوەیەکی وەك (بکەری سایکۆلۆژی) دەکەنە سەرناوی و یەکانگیری دەکەن لەگەڵ زاراوەی (سەرتۆپ) دا، وەك لە نمونەی (8ا و 8ب) دا ئەزمونبەندکراوە:

(8) ا. نەسرین ناتوانێت لە بیرکاری بگات. (DS)

ب. بیرکاری$_i$، نەسرین$_i$ ناتوانێ t$_i$ لێیـبگات. (SS)

بە وردبونەوە لە (8 ا) دەردەکەوێت، کە (نەسرین) هەم بکەری ڕێزمانییە و هەم بکەری لۆژیکیشە، چونکە هەم لە ڕوی ڕێزمانییەوە ڕێکەوتوە لەگەڵ کرداری ڕستەکە و هەم لە ڕوی واتا شەوە جێبەجێکەری کردەی کردارەکە یە. بەلام لە (8ب) دا پێکها تەی (بیرکاری) کە لە سەرەتای ڕستەکەدا هاتوە بکەرێکی سایکۆلۆژییە، واتە سەرتۆپە، چونکە ئەو کۆپەیوەندییەی لە نێوان (بکەری لۆژیکی) و (actor)دا هە یە، هەمان کۆپەیوە ندیش لە نێوان (بکەری سایکۆلۆژی) و (سەرتۆپ)دا هە یە. هەرلەم ڕوانگە یەوە چەمکی سەرتۆپ دەبێتە سەرناوێك بۆ ئەم چە شنە کەرەستانەی لە سەرەتای ڕستەوە دێن و چیتر زاراوەی بکەر ناگرنە خۆیان، چونکە لە دروستەی ئەم ڕستانەدا زیاتر مەبەست بیرۆکەی ڕستەکەیە نەك ئەو کەرەستەیە لەگەڵ کرداردا ڕێکدەکەوێت یان کردەی کردارەکەی جێبەجێکردوە. واتە بە ڕێزمانیکردنی سەرتۆپ لە بکەردا ئەوە نابەخشێت زمان دروستەی سەرتۆپی لەدە ستدابێت، چونکە کاتێك ڕستەیەکی بە سەرتۆپ دە ستپێکراو دەردەبڕێت، پێناسەیەکی پەیوەستدار دەکرێت دەربارەی ئەوەی دەتەوێت لەو ڕستەیەدا بڵێیت

[1] بۆ چەند و چونەکانی دروستەی بکەر و شارەزابون لێیان، بڕوانە:
ا. Huddleston(1976:26-27).
ب. ئەحمەد حەسەن (1990: 43-44).

چی؟ بەمەش سەرنجی گوێگر بۆ بیری ڕستەکە ڕادەکێشرێت، ئەگەر پرۆسەکەش سەرکەوتو بو، ئەوا بەرانبەر ڕازیدەکرێت بە بیرۆکەکە و ڕستەکانیش کە هەڵگری بیرەکانن بە هەوادا ناڕۆن، واتە ڕستەی سەرتۆپدار خاوەن بیرۆکەی مەبەستدارە، وەك لە (9) دا دەردەکەوێت:

(9) نەوزاد بەرەو خواروی ئاوایی ڕاونرا.

بکەری سایکۆلۆژی = سەرتۆپ.

لە (9) دا □ نەوزاد□ بکەرێکی سایکۆلۆژییە(وەك سەرتۆپە)، ڕستەکە بێگو مان دەر بارەی □نەوزاد□ە نەك کردەیەکی دیاریکراو، کە پێویستە جێبەجێبکرێت، واتە ئەوەی دەربڕاوە بریتییە لەوەی (نەوزاد چی بەسەر هاتوە؟) نەك دەربارەی ئەوەی (کردەی جێبەجێکراو چی بوە؟). ئەم بیرۆکە یەش هاو تا دەبێت لە گەڵ مەبە ستی نمو نەی (8ا و 8ب) دا، وا تە هەردو ڕ ستەکە سەرتۆپدارن.

ئێستا لەم شیکردنەوەیەی بۆ دروستەی بکەر کرا و لەو ئەنجامەی لە بەراوردکردنی نمونەی (8) و (9)ەوە چنگکەوت، دەتوانرێت پێشنیازی چەشنە داڕشتنێکی نوێ بۆ پێکهاتەکانی ڕستەی زمانی کوردی بکرێت و ناوی بنرێت (ڕستەی سەرتۆپی). بنەمای ئەم جیاکردنەوەیەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تیورییەی دەڵێت: ((سەرەتای ڕستە (جێکەوتەی یەکەم) ئەو شوێنەیە کە لێوەی گە شتی ئاوەز بەرەو نادیار دەست پێدەکات))[2].

ڕستەی سەرتۆپی زیاتر ئەو ڕستانە دەگرێتەوە، کە ئا یا ئەو ڕستەیە دەربارەی چییە؟ وا تە بیرۆکەی زاڵ لەو ڕستە دەربڕاوەدا چییە؟ پا شان چۆن ئەم بیرۆکە زاڵە بە درێژایی ڕستەکە فراوانکراوە و جیاکراوەتەوە و بیرۆکە و زانیاری هەریەکە لە پێکهاتەکانی تری دروستەی ڕستەکە خراوەتە خزمەت یەکلاکردنەوەی[3].

وەك لە لێکۆڵینەوەکاندا بەرچاودەکەوێت ڕستەی سەرتۆپ خاوەن دروستەیەکی سینتاکسی و سیمانتیکی تایبەت بە خۆیەتی و دروستەسینتاکسیەکەشی چەند پەیوەندییەکی ناوەکی لەخۆ دەگرێت، لێرەوە و لە سەر بنەمای ئەو کاتەگۆرییانەی زانا (Jacob's(2001[4] بۆ ئەم چەشنەی ڕستەی پێشنیازیکردوە، خودی پێشنیازەکەشی لە بنەڕەتدا بنەماکەی لەو بیرۆکە دروستەییەی چۆمسکییەوە وەرگیراوە و گەشەی پێدراوە، کە دەڵێت: (بکەر لە ڕستەدا وابە ستەی بە شی

---

2 Leech and Svartvik (1994:199)

3 لێرەدا گەڕانەوە بۆ پێناسەکانی (سەرتۆپ و کۆمێنت) سودمەند دەبێت بۆ تێگەیشتن لەم چەشنەی ڕستە.

بڕوانە پاری یەکەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (11-15).

4 Floor(2004:78ff)

کرداره، واته بەشی کردار و نیشانه واتاییەکانی وا دەکەن بکەر بێته ڕستەوه و ببێته ئه ندامێکی کارای ڕستەکه)، وەك له نمونەی (10ا و 10ب و 10پ) دا خراوەتەڕو:

(10) ا. [ ]بکەر] [vp] بەرکاری ڕاستەوخۆ [بەرکاری ناڕاستەوخۆ [v دەخوات]]]] .

ب. [ ]بکەر] [vp] بەرکاری ڕاستەوخۆ **نان** [بەرکاری ناڕاستەوخۆ **بەدەست** [v **دەخوات**]]]] .

پێدانی دۆخی داتیڤی

پێدانی دۆخی ئەکوزەتیڤی

پ. [بکەر **نەشمیل**] [vp] بەرکاری ڕاستەوخۆ **نان** [بەرکاری ناڕاستەوخۆ **بەدەست** [v **دەخوات**]]]] .

داواکردنی بکەر له لایەن بەشی کردارەوه

واته سەرەتا کردار و نیشانه واتاییەکانی دێنه ناو ڕستەوه و پاشان ئەم نیشانانه داوای بەرکاری ڕاستەوخۆ دەکەن و ڕۆڵی بابەتانه و دۆخی ڕێزمانی ئەکوزەتیڤی (خستنه سەری) پێدەبەخ شن. دواتر بەرکاری ناڕاستەوخۆ دێته ناو بەشی کرداره کەوه و له لا یەن پێ شناوەکەیەوه(که سەری ڕێزمانی یه) دۆ خی ڕێز مانی داتی ڤی پێدەبەخ شرێت و بەهۆی پرۆ سیسی کرداربەندی یەوه[5] ر ێی پێدەدەرێت له ڕستەکەدا، پاشان له کۆتایی پڕۆسەکەدا هەمو بەشی کردار داوای بکەرێکی گونجاو بۆ ڕستەکه دەکات[6]. بەڵام Jacob's ئەم لێکدانەوه یه پێچەوانه دەکا تەوه، سەرەتا ڕ ستەکه دابەشدەکات به سەر (سەرتۆپ و کۆمێنت) دا و زۆربەی خاسیەتەکانی (بکەر و بەشی کردار) یان پێدەبەخشێتەوه و دوا تریش چەند خا سیەتێکی تر دەبەخ شێته (سەرتۆپ و کۆمێنت)ه که تا جیابکرێتەوه له بکەر و بەشی کردار (دواتر له چه شنەکانی سەرتۆپدا دەخرێ نەڕو) و هەروەها کرداری بەشی کۆمێنتەکەش وەك پڕۆسەیەك سەیردەکات، بڕوانه (11):

(11) داڕشتەی بنەڕەتی دروستەی ڕستەی سەرتۆپی:

[سەرتۆپ **سەرتۆپی سەرەکی**] [کۆمێنت [**سەرتۆپی لاوەکی یەك** [**سەرتۆپی لاوەکی دو**[**پڕۆسه**]]]] .

لێرەدا زمانەوان Jacob's سەرەتا سەرتۆپی سەرەکی دێنێت و ئەوسا به شی کۆمێ نت د ێت تا ببێ ته سەر چاوەی ڕونکرد نەوەی سەرتۆپه سەرەکیەکه، وا ته لەم گریمانه یەدا سەرتۆپی سەرەکی(بکەری ڕێزمانی) گرنگتره و سەرەتایه وەك له بەشی کۆمێنت(بەشی کردار).

---

[5] محەمەد مەحویی (2001: 27-29).

[6] بۆ زانیاری زیاتر له سەر ئەم لایەنی تیۆرییەکەی (چۆمسکی)، بڕوانه: یوئیل یوسف (1987).

ئێستا دەتوانرێت لەسەر بنەمای ئەم گریمانەیە سێ چەشنی دیاریکراوی سەرتۆپ لە درو ستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا بەدەستبخرێت[7]، کە ئەمانەن:-

1. سەرتۆپی سەرەکی (س.س) (Primary Topic):

سەرتۆپی سەرەکی لە درو ستەی ڕ ستەی سەرتۆپیدا خاوەنی درو ستەیەکی سینتاک سی و سیمانتیکییە، ڕستە دەربارەی سەرتۆپی سەرەکییە، سەرتۆپی سەرەکی بەشی کرداری ڕێز مانی هەیە هەروەك بکەری ڕێزمانی و ئەم بەشی کردارەش، کە جەختی دەخرێ تە سەر بۆ مەبە ستی ڕونکردنەوەی (گەشتی بەرەو ناد یاری ئاوەزە). کاتێك دەوترێت سەرتۆپی سەرەکی خاوەنی دروستەی سینتاکسی و سیمانتیکییە، مەبەست لەوەیە ئەو وشەیەی یان فرێزەی دەبێتە سەرتۆپی سەرەکی دەبێت دو خاسیەتی هەبێت:

ا. لە ڕوی ڕێزمانیەوە: سەرتۆپی سەرەکی دەبێت ببە سترێتەوە بە بە شی کردارەکەیەوە(کۆمێنت)، ئەمەش زیاتر بەهۆی نیشانە ڕێزمانییەکانەوە دەبێت بە تایبەتی نیشانەی (دۆخی ڕێزمانی)، کە لەلایەن کرداری کاتوکەسداری زمانی کوردییەوە پێیدەبەخشرێت.

ب. لە ڕوانگەی سیمانتیکییەوە: دەبێت سەرتۆپی سەرەکی خاوەنی بیرۆکەیەکی نادیار بێت، ئەم بیرۆکە نادیارە بە هۆی واتای کۆمێنتەکەیەوە ڕوندەبێتەوە. لێرەدا دەبێت سەرتۆپی سەرەکی خاوەنی نیشانەیەکی واتایی وەهابێت، کە یەکبگرێتەوە لە گەڵ وا تای کۆمێنتەکە یدا و پێکەوە واتایەکی ڕون بدەن بەدەستەوە، واتە سەرتۆپی سەرەکی وەك لکێنەری واتایی ڕۆڵدەبینێت و دو بەشە سەرەکییەکەی ڕستەی سەرتۆپ (سەرتۆپ و کۆمێنت) لە ڕوی واتاوە گرێدەدات.

بۆ ڕونکردنەوەی ئەم دو تایبەتێتیە با لە نمونەکانی (12) و (13) بڕوانین:

(12) [س.س دزەکان] [ك[پ. گیران]].

(13) [س.س زێڕابەکە] [ك[پ. گیراوە]].

---

[7] ئەگەرچی Jacob's چەشنی چوارەمی سەرتۆپیشی جیاکردۆتەوە و ناوی‌ناوە (Tail Topic) و بەم شێوەیەش پێناسەی کردوە: (بەهۆی سەرتۆپی X ەوە مەبەستم سەرتۆپی Yیە/ Y مەبەستی منە)، هەر ئەم چەشنەی سەرتۆپ (Lambrecht) ناوی‌ناوە (anti topic). بەڵام ئەم چەشنە سەرتۆپە و شیکردنەوەکانی لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا بەدیناکرێت.

بۆ زیاتر شارەزابون دەربارەی ئەم چەشنەی سەرتۆپ بڕوانە:
.Floor(2004:93-95)

به وردبونەوە لە هەردو نمونەکە، دەردەکەوێت هەردو سەرتۆپی سەرەکی (دزەکان) و (زێرابەکە) لە ڕوی ڕێزمانییەوە بەستراونەتەوە بە بەشی کۆمێنتەکەیانەوە، چونکە لە لایەن کردار(پرۆسە)ی کاتوکەسدارەکەیانەوە دۆخی ڕێزمانی بکەرییان پێبەخشراوە، ئەمە جگە لەوەی لە ڕوی (کەس و ژمارە)وە ڕێککەوتون. هەروەها هەردو سەرتۆپە سەرەکییەکە لە ڕوانگەی سیمانتیکیشەوە خاوەنی نیشانەیەکی واتایی وە هان، کە یەکانگیر بێت لە گەڵ نیشانە واتاییەکانی پرۆسەی کۆمێنتە کەیان، بەوەی سەرتۆپی سەرەکی (دزە کان) لە (12) دا نیشانەی واتاییە کەی یەکدەگرێتەوە لە گەڵ نیشانەی واتایی پرۆسەی (گیران) دا، کە [+ بەندکرد نە] ، هەروەها سەرتۆپی سەرەکی (زێرابەکە)ش دیسانەوە نیشانەی واتاییەکەی یەکدەگرێتەوە لەگەڵ نیشانەی واتایی پرۆسەی (گیراوە) دا، کە [+ پڕکردنەوە]یە.

کەواتە لە شیکردنەوەی ئەم چەشنەی سەرتۆپەوە دەردە کەوێت هەر وشەیەك یان فرێزێك لە زمانی کوردیدا بچێتە جێکەوتەی (بکەری ڕێزمانییەوە) دەبێتە (سەرتۆپی سەرەکی). بەڵام ئەم شیکردنەوەیە ئەوە ناگەیەنێت، کە هەر کەرەستەیەك (بکەر) بو ئیتر (سەرتۆپی سەرەکییە)، چونکە بکەر وا بەستەی بەشی کردارە و بە شێکە لە هەمو ڕستەکە[8]، بەڵام سەرتۆپی سەرەکی لە ڕستەی سەرتۆپیدا بنەما یە و بە شی کردارەکە شی (کۆمینت)ە کەی بۆ ڕونکرد نەوەی ئە مە[9]، ئەمەش دو ڕونکردنەوە و لێکدانەوەی تەواو پێچەوانەی یەکترین. دەبێت دروستەی بکەرنادیار ئاشکرا ئەم جیاوازییە ڕونبکاتەوە، لە بەرئەوەی سەرتۆپی سەرەکی لە دروستەی بکەرنادیاردا هەمیشە بکەری لۆژیکی نییە وەك بکەری ڕێزمانی لە دروستەی بکەرنادیاردا، وەك لە نمونەی (14) و (15) دا ئەزمونبەندکراوە:

(14)نانەکە خورا.

سەرتۆپی سەرەکی

(15) ئازاد کوژرا بە دەستی دوژمن.

بکەری ڕێزمانی

بکەری لۆژیکی

لە (14) دا پرسیار دەربارەی مان ونەمانی (نانەکە)یە و بکەری لۆژیکی بۆ ئەم کردەیە هەمیشە پێویست نییە. بەڵام لە (15) دا ڕەنگە زانینی (بکوژ) گرنگتر بێت بۆ گوێگر وەك لە (کوژراو)، بۆیە ئەگەر بکەرە لۆژیکیەکە دەریشنەبڕدرێت گوێگر زانیاری هەیە دەربارەی، بەمەش بکەرە لۆژیکیەکە بۆ بکەر ڕێزمانییەکە هەمیشە بونی هەیە، هەر ئەمەشە وایکردوە دەرنەبڕینی پێکهاتەی (خورا)

---

[8] بۆ ڕونکردنەوەی ئەم وابەستەیەی بکەر، بڕوانە پرۆسەی وەرگرتنی (دۆخی ڕێزمانی بکەریی) لە زمانی کوردیدا، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: محەمەد مەحویی (2001: 162).

[9] Floor(2004:79).

له (14) دا ڕستەیەکی ناڕێزمانی و بێ واتا دەربچێت وەك له نمونەی (16) دا خراوەتەڕو، بەلأم به دەربڕینی پێکهاتەی (خورا) تا ڕادەیەك واتا بۆ گوێگر ئاشکرا دەبێت و گەشتی ئاوەزی بەرەو نادیار یەکلادەکاتەوە.

(16) * نانەکە ......!

دەتوانرێت چەند نمونەیەکی سەرتۆپی سەرەکی له (17) و (18) و (19) و (20) دا بخرێتەڕو:

(17) [سەرتۆپ سەرەکی نەسرین] [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی یەك گاوانی [پرۆسە دەکات]]] .

(18)[س.س ئەو کچەی]،[ك[comp کـە] [ك1 (pro) تۆ دەتەوێت،[ك2 (pro) له دایکنەبوە]]]

برتر.

(19) [سەرتۆپ سەرەکی پیاوەکە] [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی دو له خۆڕا [پرۆسە کوژرا]]] ترتر

(20) [سەرتۆپ سەرەکی هەڵۆ] [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی یەك سبەینێ [سەرتۆپی لاوەکی دو بۆ ئێرە [پرۆسەد ێت .

]]]]

لەم ڕستانەدا هەریەکە له (نەسرین، ئەو کچەی، پیاوەکە، هەڵۆ) سەرتۆپی سەرەکی ڕستەکانن و بەشی کردارەکەشیان (کۆمێنتەکەیان) بۆ ڕونکردنەوە و دەرخستنی زیاتری سەرتۆپی سەرەکییە. هەر لەم چەشنەی سەرتۆپدا پێویستە ئاماژە بۆ جۆرێکی تری سەرتۆپی سەرەکی بکرێت به پشتگوێخستنی تایبەتی دو هەمی سەرتۆپی سەرەکی، که (لکێنەری واتایە)، وا تە ئەگەر پەیوەندی وا تایی نێوان سەرتۆپی سەرەکی و کۆمێنتەکەی پشتگوێبخەین ئەوا دروستەی ڕستەکەی وەك نمونەی (21) و (22) و (23) لێدێت:

(21) [سەرتۆپ گوڵ]،[s ڕیحانە جوانە].

(22) [سەرتۆپ سێو]،[s سێوی لاسورە خۆشە].

(23) [سەرتۆپ گوێز]،[s گوێزی هەورامان ناسکە].

له نمونەی (21) و (22) و (23) دا ئەگەرچی هەریەکە له (ڕیحانە و سێوی لاسورە و گوێزی هەورامان) سەر به پۆلی (گوڵ و سێو و گوێز)ن، بەلأم ئەگەر ئەم پەیوەندییەی له نێوان جۆرەکانی چەشنێکدا هەیە پشتگوێبخرێت، ئەوا دەکرێت هەریەکە له (گوڵ و سێو و گوێز) به سەرتۆپی

---

[10] بۆ زانیاری زیاتر له سەر شیکردنەوەی ڕستەی سەرجێناوی بەپێی ئەم تیوریيە، بڕوانە لاپەڕە (96-98) پاری دوهەمی بەشی دوەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

[11] بۆ زانیاری زیاتر له سەر شیکردنەوەی ڕستەی بکەرنادیار بەپێی ئەم تیوریيە، بڕوانە لاپەڕە (99-102) ی پاری دوهەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە.

سەرەکی دابنرێت و هەریەکە لە (ڕیحانە) و (سێوی لا سورە) و (گوێزی هەورامان) بە یەرتۆپی لاوەکی دابنرێت.

2. سەرتۆپی لاوەکی(س.ل) (Secondary Topic):

لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپیدا، ئەم چەشنەی سەرتۆپ بە بەراوردکردنی بە سەرتۆپی سەرەکی دەناسرێتەوە و جیادەکرێتەوە، چونکە لە دروستەکەدا پشت دەبەستێت بە بونی سەرتۆپی سەرەکی. لە هەمانکا تدا سەرتۆپی لاوەکی جیادەبێتەوە لە سەرتۆپی سەرەکی بەوەی، کە سەرتۆپی لاوەکی بەشێکی فۆکسداری کۆمێنتە، بەڵام ناونیشانی سەرەکی بیرۆکەی ڕستەکە نییە بەڵکو سەرتۆپی سەرەکی ئەم ناونیشانەی هەڵگرتوە[12].

پرسیاری گرنگ بۆ ئەم چەشنەی سەرتۆپ، ئەوەیە، ئایا بە سەرتۆپی ڕاستەقینەی تێبگەین یان نا؟

ئەگەر ئەو سێ مەرج و ڕێسایەی، کە زمانەوان Jacob's پێشنیازی کردوە بۆ پێوانەکردنی سەرتۆپ[13] وەربگرین، ئەوا ئاشکرا دەتوانرێت ئەم چەشنەی سەرتۆپ بە سەرتۆپێکی ڕاستەقینە دابنرێت لە زمانی کوردیدا،چونکە هەرسێ ڕێساکەی ئاشکرا تیا دەردەکەوێت، کە ئەمانەن:-

ا. چالاکی یاخود چالاککردن: سەرتۆپی لاوەکی بە شدارێکی چالاکی دروستەکەیە یاخود دەتوانرێت چالاك بکرێت ئەگەر چالاکیش نەبێت، ئەم چالاککردنەش خۆی لە پرۆسەی (باسمەند) دا دەبینێتەوە[14]. وەك لە (24ا و 24ب)دا خراوەتەڕو:

(24) ا.[س.س من] [ك[س.ل1 ئەم کتێبە[پ. دەکڕم]]]. (DS)

ب.[س.ه ئەم کتێبە]i،[س.ل من] [ك[س.ل1 ti] دەیـــکڕم]]]i. (SS)

ب. گرنگیی لە دروستەکەدا: بەهۆی ڕێسای یەکەمەوە ئەم ڕێسایەش خۆی دەنوێنێت لەم چەشنەی سەرتۆپدا، واتە بەهۆی چالاکییەوە یان چالاککردنییەوە دەبێتە پێکهاتەیەکی گرنگ لە دروستەکەدا، بۆ نمونە ڕستەی (25ب) هەڵەبونی بە هۆی لابردنی سەرتۆپی لاوەکییەوە یە لە ڕستەی (25 ا) دا:

(25) ا. [س.س کورد] [ك[س.ل1 دۆستی خۆی[پ. خۆشدەوێت]]].

ب.*[س.س کورد] [ك[س.ل 1 O [پ.خۆشدەوێت]]].

---

[12] Floor(2004:88)

[13] هەمان سەرچاوە.

[14] بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (58-76).

ت. دەولّمەندیی لە زانیاریدا، هۆی گرنگی سەرتۆپی لاوەکی لە دروستەکەدا دەگەڕێتەوە بۆ دەولّەمەندی ئەم چەشنەی سەرتۆپ لە زانیاریدا، چونکە بێ ئەو زانیارییەی ئەم دەیبەخشێت لە سەر سەرتۆپی سەرەکی (گەشتی ئاوەز) هەر بە نادیاری دەمێنێتەوە، بڕوانە
(26ا و 26ب):

(26) ا. [س.س ئازاد] [ك[پ. دەڕوات]].

ب.[س.س ئازاد] [ك[س.ل بە پێ بەیانی لەگەڵ قاچاخچیەکاندا [پ. دەڕوات]]][15].

دەبینین لە (26 ا) دا، زانراو تیایدا تەنها ڕۆیشتنی (ئازاد)ە، کە مەبەست و سەرتۆپی سەرەکییە، بەلاّم لە (26ب) دا بەهۆی سەرتۆپە لاوەکییەکانەوە سەرتۆپی سەرەکی زیاتر ڕونکراوەتەوە.

کەواتە شیکردنەوە و نمونەکانی ئەم چەشنەی سەرتۆپ دەریدەخەن، کە سەرتۆپی لاوەکی زیاتر ئەو پێکهاتانە دەگرێتەوە، کە دەبنە (بەرکاری ڕاستەوخۆ و چەشنەکانی فرێزی پێشناوی (بەرکاری ناڕا ستەوخۆ و ئاوەڵکرداری "کاتو شوێن و چەندێتی و چۆنیەتی") و پێ شناوە فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاکسییەکان و پێکهاتەی نەکردن)ن. بەلاّم لە گەڵ ئەمە شدا دەبێت ئەم پێکهاتانە خاوەنی مەرجێکی تایبەتی بن تا ببنە سەرتۆپی لاوەکی ئەویش ئەوە یە، کە(دەبێت ئاشکرا بناسرێنەوە و پێشبینی بکرێن وەك بەشێکی کۆمێنتی دروستەکە، کە فۆکسی لە سەرە، ئەمەش بەهۆی ئەو نیشانە ڕێزمانیانەوە، کە دەچنە سەر هەر یەکێك لەم پێکهاتانە)[16]. لێرەشەوە دەتوانرێت دو جۆر سەرتۆپی لاوەکی لە یەکتری جیابکرێتەوە، جۆری یەکەمیان سەرتۆپی لاوەکی یەك (س.ل1)ە، کە زیاتر (بەرکاری ڕاستەوخۆ) دەگرێتەوە و خودی نیشانە واتایەکانی کردار داوایکردوە، جۆری دوهەمیشیان سەرتۆپی لاوەکی دو (س.ل2)ە، کە پێکهاتەکانی تر دەگرێتەوە، کە لە سەرەوە ناوبران.

لێرەدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت، کە سەرتۆپی لاوەکی یەك بە پێی ڕێساکانی Jacob's و لە ڕوی گرنگیەوە، لە دروستەکەیدا گەلێك گرنگترە وەك لە سەرتۆپی لاوەکی دو، چونکە بە لابردنی لە دروستەکە ڕستەکە ناڕێزمانی دەردەچێت وەك لە نمونەی (25ب) دا دەرکەوت، ئە مە جگە لەوەی کاتێك سەرتۆپی لاوەکی یەك دەکەوێتە ژێر کاریگەری پرۆسەی باسمە ندەوە و دەبێتە (سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوە) ڤ سەکەر ناتواێت دە ستبەرداری گرنگییە کەی بب ێت، هەربۆ یە جێگرەوەیەکی لە دروستەکەدا بۆ دادەنێت، کە ئەویش کلیتیکێکە و لە ناو پرۆسەی کۆمێنتەکەیدا

---

[15] هەریەکە لە سەرتۆپەکان (سەرەکی و لاوەکییەکان) (هێزی سەرتۆپی) تایبەت بە خۆیان هەیە، بەلاّم سەرتۆپی سەرەکی هێزی پلە یەك وەردەگرێت و هێزی پلە (2 و 3 و 4 ...هتد) بۆ سەرتۆپە لاوەکییەکان دەمێنێتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، پاری دوهەمی (بەشی دوهەم) ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (63-76).

[16] Floor(2004:89)

دەردەکەوێت وەك لە نمونەی (24ب) دا خرایەڕو. لە کاتێکدا سەرتۆپی لاوەکی دو نە بەلابردنی لە دروستەکە ڕستەکە ناڕێزمانی دەردەچێت و نە لە کاتی کردنیدا بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە هیچ جۆرە کلیتیکێك لە ناو پرۆسەی کۆمێنتەکەیدا دەردەکەوێت. وەك لە نمونەی (27 ا و 27ب و 27پ) دا ئەزمونبەند دەکرێت:

(27) ا. [س.س ئێمە] [ك[س.ل2 بەیانی [پ. دەڕۆین]]].

ب.[س.س ئێمە] [ك [پ. دەڕۆین]].

پ. [س.هـ بەیانی]،[س.ل ئێمە] [ك[س.ل2 t] پ. دەڕۆین]]].

i i

دەبینین لە (27ب) دا، سەرتۆپی لاوە کی دو لا براوە و ڕستەکەش هەر ڕێزمانی یە، هەروەها لە(27پ) شدا سەرتۆپی لاوە کی دو بە کاری گەری پرۆ سەی باسمە ند بۆ تە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە.

3. سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە(س.هـ) (Topic Frames)[17]:

ئەم چەشنەی سەرتۆپ بێ هاتنی سەرتۆپی سەرەکی نایەتەکایەوە. بە شێوەیەکی گشتی کاتێك سەرتۆپی لاوەکی دەکەوێتە ژێر کاریگەری پرۆسەی باسمەندەوە و دەهێنرێتە پێشەوەی ڕستەکە، ئەوا سەرتۆپە لاوەکییەکە دەبێتە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە، کە مەبەست لە هێنانەپێشەوە ئەوەیە دەبێتە چوارچێوەیەك بۆ ئەو بیرۆکەیەی ڕستە، کە دەربارەی چ شتێکە؟

پاش ڕودانی ئەم پرۆسەیە سەرتۆپی سەرەکی جێکەوتەی سەرەتا لەدەستدەدات و سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە دەبێتە خاوەنی ئەم جێکەوتەیە، بەمەش سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە دەبێتە سەرتۆپی سەرەکی ڕستەکە و سەرتۆپی سەرەکیش دەبێتە سەرتۆپی لاوەکی ڕستەکە، وەك (28ا و 28ب):

(28) ا. [سەرتۆپی سەرەکی شـــوان [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوە کی شـــوانی] دە کات]].

ب. [سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە شـــوانی] ، [سەررتۆپی سەرەکی شوان] [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی t] دەیـــکات]].

i i i

دەبێت بە دەبێت بە

سەرتۆپی سەرەکی سەرتۆپی لاوەکی

---

[17] ئەم چەشنەی سەرتۆپ لە قوتابخانەی (هالیدەی) دا زاراوەی (باس"Theme") ی بۆ دانراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ا. محەمەد مەعروف فەتاح (1992: 32-45).

ب.ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی (2003: 63-82).

1-1/2) چۆنیەتی بەستنەوە لە ڕستەی سەرتۆپیدا:

لە سەرەتای ئەم پارەدا ئاماژە درا بەوەی، کە دروستەی ڕستەی زمانی کوردی خاوەنی دروستەیەکی سینتاکسی تایبەت بە خۆیەتی و ئەم دروستە سینتاکسیەش چەند پەیوەندییەکی ناوەکیی سینتاکسی لەخۆ دەگرێت، کە دەتوانرێت بەم شێوەیەی خوارەوە ڕونبکرێتەوە:-

1. سەرەتا قسەکەر سەرتۆپی سەرەکی دێنێت بۆ دەستکردن بە گەشتی ئاوەز بەرو نادیاری.
2. پاشان قسەکەر بەشی کۆمێنێت دێنێت بۆ ڕونکردنەوەی واتای نادیاری سەرتۆپە سەرەکییەکە و بەم شێوەیەی خوارەوە بە سەرتۆپی سەرەکی دەبەسترێتەوە:-

أ. قسەکەر سەرەتا بەشی کۆمێنێت بە هێنانی سەرتۆپی لاوەکی یەك دادەمەزرێنێت.
ب. ئینجا قسەکەر پرۆسە(کردار)ێکی گونجاو دێنێت، کە بگونجێت لە گەڵ نیشانەی واتایی سەرتۆپی لاوەکی یەکدا و بەمەش پرۆسەکە دەبەسترێتەوە بە سەرتۆپی لاوەکی یەکەوە، چونکە پرۆسەکە بۆ ڕونکردنەوەی سەرتۆپی لاوەکی یەکە.
پ. دواتر قسەکەر سەرتۆپی لاوەکی دو دێنێت و دەیبەستێتەوە بە سەرتۆپی لاوەکی یەکەوە بۆ زیاتر ڕونکردنەوەی سەرتۆپی لاوەکی یەك.

شیکردنەوەکە لە نمونەی (29) دا ئەزمونبەند دەکرێت:

(29) [س.س دارا] [ك[س.ل1 نان[س.ل2 بە دەست[پ.دەخوات]]]].

دەبینین هەمو بەشی کۆمێنت بۆ ڕونکردنەوەی سەرتۆپی سەرەکییە، بۆیە بە سەرتۆپە سەرەکییەکەوە بەستراوەتەوە. لە ناو کۆمێنتەکەشدا سەرەتا (نان) هاتوە و پاشان پرۆسەی (خواردن) بۆ ڕونکردنەوەی ئەو کردەیەی بە سەر (نان)دا هاتوە دێت، بەمەش پرۆسەکە بەستراوەتەوە بە سەرتۆپی لاوەکی یەکەوە، دواتر سەرتۆپی لاوەکی دو هاتوە بۆ ڕونکردنەوەی ئامرازی خواردنەکە، بەمەش سەرتۆپی لاوەکی دو بە سەرتۆپی لاوەکی یەکەوە دەبەسترێتەوە و دروستەیەکی لێکنەپچڕاو دێتە بەرهەم.

2-1/2) جیاوازی دروستەی بکەر و سەرتۆپ:

لەگەڵ ئەو لێکچونانەی لە نێوان هەردو دروستەکەدا بەدیدەکرێت، وەك لە چەشنەکانی سەرتۆپدا دەرکەوت، دروستەی سەرتۆپ پڕاوپڕ هەمان دروستەی بکەر نییە، لە بەر ئەوەی دروستەی سەرتۆپ لە هەندێك لایەنەوە لە دروستەی بکەر جیادەبێتەوە:-

ا. بەڵگەی ناوەکی:-

1. جیاوازییان لە ڕوی خێرایی کات و وتنەوە: بکەر خێراتر دەردەبڕێت لە سەرتۆپ، چونکە سەرتۆپ لە دەربڕینیندا ئاوازێکی تایبەتی لە سەرە و تەنانەت لە چەشنی سەرتۆپی

هێنراوەپێشەوەدا و لە نوسیندا بە فاریزەیەك جیادەكرێتەوە، بۆ نمونە بڕوانە (21) و (22) و (23) و (24ب)ی ئەم پارە. نیشانەكانی دۆخی ڕێزمانی، ئەگەرچی زمانی كوردی دۆخی ڕێزمانی زگماكی نییە و زیاتر دروستەییە و جێكەوتەی چەسپاوی هەیە[18]. بۆیە ئەگەر بكەری ڕێزمانی هەمیشە جێكەوتەیەكی نۆمینەتیڤی هەبێت، ئەوا ئەمە بۆ سەرتۆپ هەمیشە مەرج نییە، وەك لە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەدا دەركەوت، دەرهێنانەكەش زیاتر بە هۆی پرۆسەی هاونیشانەكردنەوە ڕێگەی پێدەدرێت.

2. ساغكردنەوە و ناسینەوەی سەرتۆپ گەلێ گرانترە وەك لە بكەر، هەر ئەمەشە وایكردوە زمانەوانان بۆ ناسینەوە و جیاكردنەوەی پەنا بەرنە بەر ڕێباز و قوتابخانەی زمانەوانی جیاواز[19].

ب/ بەڵگەی دەرەكی:–

لە هەردو زمانی (یابانی و كۆریی) دا ئەو پێكهاتەیەی دەبێتە سەرتۆپ بۆڕستەكە و لە سەرەتای دروستەكەدا دێت نیشانەیەكی مۆرفۆلۆجی تایبەت بەخۆی هەیە و پێوەی دەلكێت، هەروەك چۆن هەریەكە لە پێكهاتەكانی (بكەر و بەركار) نیشانەی تایبەت بەخۆیان هەیە و لە سەریان دەردەكەوێت[20]. ئەم بەڵگەیەش ئاشكرا دەیسەلمێنێت، كە دروستەی سەرتۆپ هەمان دروستەی بكەر نییە. بەڵام لە زمانی كوردیدا لە بری ئەم پاشگرە پرۆسەی هاونیشانەكردن هەیە لە نێوان سەرتۆپ و جێكەوتەی بنەڕەتی یاخود كلیتیكی باسمەندیدا (یاخود لە گەڵ هەردوكیاندا). بۆ

---

[18] محەمەد مەحویی (2001: 162) و تارا موحسن قادر (2004: 24-26).

[19] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم ڕێباز و قوتابخانانە، بڕوانە:

ا. محەمەد مەعروف فەتاح (1992).

ب. ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی (2003).

پ. پاشان بەراوردیان بكە بە ڕێباز و قوتابخانەی ئەم لێكۆڵینەوەیە.

[20] لە زمانی یابانیدا، ئەو مۆرفیمەی دەلكێت بە سەرتۆپەوە، بریتییە لە /wa/ ، لە كاتێكدا مۆرفیمی (بكەری و بەركاری) لەم زمانەدا، بریتییە لە / ga/ و / o /. بەڵام لە زمانی كۆریدا ئەو فرێزە ناوییەی دەبێتە سەرتۆپ نیشانەی تایبەتی خۆی هەیە، كە بریتییە لە /nun / و لە سەر پێكهاتەكە دەردەكەوێت، بڕوانە (1 و 2):

(1) Kinoo ***wa*** jooko ***ga*** pinao ***o*** hiita.

(2) Wundongcang-eysei-***nun*** [S aitul-i tinol-ko iss-ess-ta].

بۆ زانیاری زیاتر لە شیكردنەوەكانی ئەم پرۆسەیە لەو دو زمانەدا، بڕوانە:

ا. Hudson(2000:68).

ب. Sun-HeeLee(2003:73).

ئەزمونبەندکردنی ئەم شیکردنەوەیە بڕوانە (30) و (31) و پاشان بەراوردییان بکە بە نمونەی (1) و (2)ی پەراوێزی لاپەڕە (49)ی ئەم لێکۆڵینەوە:

(30) [سەرتۆپ دوێنێ] [بکەر ئازاد] [vp [بەرکار پیانۆی] [ئاوەڵکرداری کات t] [v لێدەدا]]].

i ⟶ i

(31) [سەرتۆپ لە یاریگای منداڵاندا] ، [S منداڵەکان t یاریدەکەن].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیشانەکردن

2/2) پرۆسەی باسمەند لە زمانی کوردیدا:

بۆ شیکردنەوە و ڕونکردنەوەی تەواو و پڕاوپڕی پرۆسەی باسمەند لە زمانی کورد یدا، دەبێت سەرەتا شیکارێکی وردی ئەو پرۆسانە بکرێن، کە هاوشێوەی پرۆسەی باسمەندن، ئەوانیش هەردو پرۆسەی "جێگۆڕکێ" Dislocation و "سکرامبلینگ"Scrambling نن. لە ڕاستیدا باسکردنی ئەم دو پرۆسەیە زیاتر بۆ ئەزمونبەندکردنی شیکردنەوەکانە لە سەر پرۆسەی باسمەند، چونکە بە دابڕانی پرۆسەی باسمەند لەم دو پرۆسە هاوشێوەیەی چوارچێوەیەکی زانستی بۆ دەکێشرێت و ئەو چێوەیەش تایبەتمەند دەکرێت بە پرۆسەکە و ئەمەش خۆی بۆ خۆی هەنگاوێکە بۆ نزیکبونەوە لە ڕاستی و ڕاستەقینە، کە بنەمای هەمو کارێکی زانستییە. بۆیە لێرەدا پەیوەست بەو تێکەڵکردنەی لە سەرچاوەکاندا بە دیدەکرێت لە نێوان هەرسێ پرۆسەکەدا، بە پێویست زانرا، کە هەر یەکە لەم دو پرۆسەیە شیبکرێنەوە و هەوڵبدرێت بۆ ڕونکردنەوەی ئەوەی، بۆچی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی بەم دو پرۆسەیە ئەزمونبەندا نە ناخرێنەڕو و پێویستی بە پرۆسەی باسمەندە بۆ شیکردنەوە و خستنەڕوی.

1-2/2) جێگۆڕکێ (Dislocation):

بریتیە لە دانانی کەرەستەی ڕستەیەك لە دەرەوەی چوارچێوەی سینتاکسی ڕستەکە خۆی[21]. ئەم یاسایە لە دو چەشنی سەرەکی پێکدێت، کە هەریەکەیان یا سایەکی زمانەوانی تایبەتە و تایبەتمەندی خۆی هەیە و لەوی تری جیادەکاتەوە و هەریەکە لەم دو چەشنەش چەند جۆرێکی خۆی هەیە و ئەم جۆرانەش تایبەتێتی هاوبەشی و جیاوازی خۆیان هەیە.

---

[21] Payne (2004:273)

1-1-2/2) چەشنەکانی جێگۆڕکێ (Type of Dislocation)[22]:-

ا/ جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ (Left Dislocation" L.D"):

لەم چەشنەی جێگۆڕکێدا کەرەستەیەکی ڕستەکە دێتە پێشەوە و لە چێوەی سنوری ڕستەکەدا نامێنێت، بەلاّم لە ئاستێکی بالاّتردا بە ڕستەکەوە دەبەسترێتەوە[23]. پێکهاتوی جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ سێ جۆری سەرەکی هە یە و هەریە کەیان تایبەتمە ندی سینتاک سی و سیمانتیکی و پراگماتیکی هەتا فۆنۆلۆژیشیان هەیە، بەمەش جیادەبنەوە لە یەکتری لە شیکردنەوە و دیاریکردن و پێناسەکردنیاندا، بەلاّم هەر سێ جۆرەکەش هاوبەشییەکی بنەڕەتیان هەیە، کە تیایدا بەشدارن و دەیانکاتە سێ جۆری چەشنێك، ئەویش بریتییە لەوەی، کە ((هەر سێ جۆرە کەی پێک هاتوی جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ هێنانەپێشەوەیان تێدا ڕودەدات و لە هەرسێکیشیاندا جێناوێك (کلیتیکێك) لە یەکێك لە جێکەوتەکانی دروستەکەیدا دەمێنێتەوە یاخود دادەنرێت))[24].

جۆرەکانی پێکهاتوی جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ بریتین لە:-

1. جێگۆڕکێی کلیتیکی بۆ لای چەپ Clitic Left Dislocation (CLLD).
2. جێگۆڕکێی هەمبەری بۆ لای چەپ Contrastive Left Dislocation (CLD).
3. سەرتۆپی جێگۆڕکێ پێکراوی ئاستی قولّ Hanging Topic Left Dislocation (HTLD).

پێکهاتوی هەر سێ جۆرەکەش لە نمونەکانی (a,b,c32) دا خراوەتەڕو:

(32) a. [After ton andra] , dhen ton kesero. (Greek CLLD)
b. [Diesen Mann] , den kenne ich niht. (German CLD)
c. [This man] , I don’t know him. (English HTLD)

بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم سێ جۆرەی جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ دە توانین نمو نەی (a,b,c32) لە نمونەی (33 ا و ب و پ) دا وەربگێڕین بۆ زمانی کوردی و بخرێنەڕو:

(33) ا. ئەم پیاوە، من نا [یـــ]ناسم. — لە زمانی گریکیدا (CCLD)
ب. ئەم پیاوە، من [ئەو] ناناسم. — لە زمانی ئەڵمانیدا (CLD)
پ. [ئەم پیاوە] ، من نایناسم. — لە زمانی ئینگلیزیدا (HTLD)

---

22 لە هەندێك لە کارە زمانەوانییەکاندا لە بری زاراوەی (Dislocation) زاراوەیەکی تری بۆ بەکاردەهێنرێت ، کە زاراوەی (هێنانەپێشەوە " Xstraposition")یە و هەروەك جێگۆڕکێ دو چەشنی سەرەکیشی تیاجیاکراوەتەوە، کە بریتین لە:-

1. هێنانەپێشەوە (Preposing) = Left Dislocation
2. بردنە دواوە (Postposing) = Right Dislocation

23 Payne (2004:273) لەگەڵ (Grohman(2003:35ff.

24 Grohman(2003:136).

دەر بارەی ئەم سێ جۆرەی چە شنی یە کەم، هەردو زما نەوان Ross(1967) و Emond(1976) تێبینی ئەوەیان کردوە، کە ((فرێزی جێگۆڕکێ پێکراو بۆ لای چەپ هەمیشە کارەکتەرێکی(کەرەستەیەکی) زیادکراوی هەیە))[25]. لە ڕاستیدا ئەم کەرەستە زیادکراوە بریتییە لە کلیتیکێك، کە لە زۆربەی لێکۆڵینەوەکاندا بە زاراوەی (Resumptive Pronoun"RP")[26]نا مازەی بۆ کراوە، ئەم کەرە ستەیەش بەڵگە یەکی بەهێزی دەرکەوتنی جیاوازییەکانی ئەم سێ جۆرە یە، چونکە لە جۆری یە کەم و دوە مدا ئەم کەرەستەیە لە ئاستی قوڵدا نییە و لە ئاستی ڕوکەشدا و پاش جێگۆڕکێی پێکهاتەکە بۆ لای چەپ دادەنرێت. بەڵام لە جۆری سێیەمدا ئەم کەرەستەیە هەر لە ئاستی قوڵدا هە یە و دەشمێنێ تەوە پاش جێگۆڕکێی پێکهاتە کە بۆ لای چەپ نەك دابنرێت دوای جێگۆڕکێی پێکهاتە کە، وەك لە هاوبەشیە بنەڕەتییەکەی ئەم سێ جۆرەدا دەرکەوت. خودی ئەم جیاوازییەش کراوەتە بنەما بۆ ئەو گریمانەیەی، کە ((جۆری سێیەم بێ هیچ یاسایەکی گواستنەوە دێتە بەرهەم، بەڵام جۆری یەکەم و دوهەم بەهۆی یاسای گواستنەوە دێنە بەرهەم))[27]، هەر ئەم گریمانە یە بۆتە کرۆکی ئەوەی، کە جۆری سێیەم جیاواز بێت لە یاسای باسمەند. بەڵام جۆری یەکەم و دوەم هاوشێوەی پرۆسەی باسمەندن، چونکە لەم دو جۆرەدا پێکهاتەیەك(XP) لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆیەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەیەکی ترو لە جێکەوتە بنەڕەتیەکەشیدا کەرەستەیەك (RP) دادەنرێت، ئەم شیکردنەوەیەش ئە گەر نە چێتە ناو کرۆکی یا سای باسمە ندەوە خۆی لە سنورەکانی نزیکدەخاتەوە.

ب/ جێگۆڕکێ بۆ لای ڕا ست (Right Dislocation"R.D")[28] : بریتیە لەو یا سایەی کەرەستەیەك یان پێکهاتەیەك دەباتە لای ڕاستی ئەوەی پێیدەوترێت جێکەوتەی کۆتایی ڕستە و بە شێوەیەکی گشتیش کەرەستەکە پێش ڕستەکە یان ڕستیلەکە دەکەوێت.

ئەم چەشنەی جێگۆڕکێ لە لایەن زا نا Ross(1967)ەوە بەیا سای (1) و نمو نەی (a,b34) ڕونکراوەتەوە:

یاسای (**1**): NP

---

[25] سەرچاوەی پێشو.

[26] ا. R.L.Trask(1993:240). ب. Crystal(2003:398).

[27] Grohman(2003:142-143).

[28] هەندێکجار لە کارە زمانەوانییەکاندا لە بری ئەم زاراوەیە، زاراوەی (After thought topicalization) بەکاردێت، بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: Payne(2004:273).

X [-Pro] Y   2

1   2   3 ⟶ [1 [+pro] ≠ 3][29]

(34) a. The oldman over there I have seen him before.

b. I have seen him before, the oldman over there.

هەم بەپێی یاساکە و هەم بە پێی نمونەکەش، فرێزی جێگۆڕکێ پێکراو بۆ لای ڕا ستی ڕ ستەکە پێویستە پەیوەندی هەبێت لەگەڵ [+pro] ێکدا، کە ئەمیش فرێزێکی ناوییە لە ڕستەکەدا.

ئێستا بە گەڕانەوە بۆ ئەو پەیوەندی و هاشێوەبونەوەی لە نێوان جۆری یەکەمی چەشنی یەکەمی جێ کۆڕکێی (CLLD) و باسمە ندا هە یە، ئە گەر پڕۆ سەی بەر هەمهێنانی سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوە) لە سەرتۆپی لاوەکییەوە لە چوارچێوەی یا ساکانی جێگۆڕک ێدا شیبکرێتەوە، ئەوا دەتوانرێت وەك گریمانەیەك ئەوە پێ شنیاز بکرێت، کەوا جێگۆڕ کێ لە زمانی کورد یدا لە چە شنی (جێ گۆڕکێی بۆ لای چەپ "Left Dislocation")ە لە جۆری یە کەم (کلیتیك "CLLD")ە، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی:-

1 .ئاراستەی جێگۆڕکێی پێکهاتەکە لە زمانی کوردیدا بۆ لای چەپی ڕستەیە نەك بە پێچەوانەوە .

2. کەرەستەی دانراو وەك هەردو زما نەوان Roos(1967) و Emond(1976) پێ شنیازیان کردوە لە زمانی کوردیشدا زیاتر هەر کلیتیکە و دەچێتە ناو پێکهاتەی کردارەوە و لە بری پێکهاتە جێگۆڕکێ پێکراوەکە دادەنرێت.

3. وێڕای ئەم دو بەڵگە ناوەکییە، لە ڕوی تیورییەوە (وەك بەڵگەیەکی دەرەکی) و بە پێی یاسای (پەنجە گەورە "rule of thumb") ، کە دانراوە بۆ جیاکردنەوەی چەشنی یاساکان، دەکرێت پێشبینی ئەوە بکرێت، کە ئەم پڕۆسەیە لە زمانی کورد یدا تەواو و پڕاو پڕ پەیکاڵی یا سای جێگۆڕکێ یە بۆ لای چەپ لە جۆری یە کەم. هۆ کاری ئە مەش ئەوە یە، کە کرۆ کی یا ساکە و شیکردنەوەی نمونە کوردییەکان یەکانگیردەبن و یاساکەش دەڵێت: ((ئە گەر فر ێزە ناوییە کەی سەرەتا بە باقی ڕستەکەوە بەسترابۆوە لە ڕێگای فۆڕمێکی سەربەخۆوە (جا ڕێککەوتنی ڕێزمانی بێت، وەستان و قورسکردن بێت لە خوێندنەوەدا یان دانانی فاریزەیەك بێت لە نوسیندا یان هەرچ پارتیکڵێکێك بێت) و توانی بکەوێتە نێوان فرێزە ناوییەکە و باقی ڕستەکەوە، ئەوا ئە گەری زۆری حاڵەتی جێگۆڕکێیە بۆ لای چەپ))[30]. وەك لە نمونەی (35 ا و ب) و (36 ا و ب) دا ئەزمونبە ند دەکرێت:

---

[29] Yam Leung(1997:5-7).

[30] Payne(2004:274)

(35) ا. [سەرتۆپی سەرەکی **ئاکۆ**] [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی **دوگۆڵی**[پرۆسە **دەکات**]]] .

ب. [**س.**هێنراوەپێشەوە **دوگۆڵی**]، [س.ل **ئاکۆ** [کۆمێنت [سەرتۆپی لاوەکی t [پرۆسە **دە**[**ی**]**کات**]]] .

i ⟶ i

(36)

ا.[سەرتۆپی سەرەکی **نەسرین**] [ك [سەرتۆپی لاوەکی یەك **چا** [سەرتۆپی لاوەکی دو **بۆباوکی** [پرۆسە **تێدەکات**]]]].

ب.[س.هـ **چا**] ،[س.ل 1 **نە سرین**] [**ك**[س.ل t1 [س.ل 2 **بۆ باوکی** [پ. [**تێ**] [**ی**] [**دەکات**[31]]]].

i ⟶ i ⟶ i

بەڵام نابێت ئەم شیکردنەوەیەی پرۆسەی جێگۆڕکێ لە زمانی کورد یدا وەك جێگرەوە یەك بۆ پرۆسەی باسمەند لێکبدرێتەوە، بەڵکو دەبێت ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی هەر بە یا سای باسمەند شیبکرێتەوە و بخرێتەڕو، ئەمەش بە هۆی:-

1. **ناتوانرێت یاسای جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ لە جۆری یە کەم وەربگیر ێت و سەرجەم ڕستە هاو شێوەکانی نمو نەی (35) و (36)ی پێ شیبکرێتەوە، چونکە مەرج نی یە هەر پێکهاتەیەك (XP) لە جێکەوتەی بنەڕەتییەوە هێنرابێتە دەرەوە بۆ جێکەوتەی سەرەتای ڕستە (کلیتیکێك) لە جێکەوتەی بنەڕەتیدا دابنرێت و بخرێتە ناو پێکهاتەی کردارە کەوە، لە بەر ئەوەی زۆر پێکهاتەمان هەیە لە زمانی کوردیدا نیشانەی واتایی بون بە سەرتۆپی (هێنراوەپێ شەوە) لە سەرتۆپی (لاوەکییەوە)هە ڵدەگرن و هیچ کەرە ستەیەکیش (بە تایبەتی کلیتیك) لەبری و لە ناو پێکهاتەی کردارەکەیدا دانانرێت[32] .**
2. **ئەگەر زمانەوان بە یاسای جێگۆڕکێ بۆ لای چەپ بتوانێت چەند جۆرێکی ڕستەی باسمەند شیبکاتەوە و بخاتە ڕو، ئەوا یاسای جێگۆڕکێ بۆ لای ڕا ست (Right Dislocation) ناتوانێت ئەم چەند جۆرەی ڕستەی باسمەندیش ڕونبکاتەوە و بخاتەڕو، چونکە:-**

ا/ هەروەك لە سەرناو و پێناسەی یاساکەدا دیارە ئاراستەی پێکهاتە جێگۆڕکێ پێکراوەکە بۆ لای ڕاستە، لە کاتێکدا لە زمانی کوردیدا بە پێچەوانەوەیە.

---

[31] لێرەدا دەبێت ئاماژە بدرێت بەوەی، کە کرداری نمونەکانی (35 ا و ب) و (36 ا و ب) کرداری لێکدراوی ناو فەرهەنگن، واتە کرداری ڕستەکان بریتین لە (دوگۆڵیکردن) و (چاتێکردن). بەڵام کاتێك دێنە ناو سینتاکسەوە لە یەکتری جیادەبنەوە و بەشی یەکەمی کردارەکە دەچێتە جێکەوتەی بەرکارەوە و دەبێتە بەرکاری ڕستەکە.

[32] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئاکاری ئەم جۆرە پێکهاتانەی زمانی کوردی، بڕوانە یاسای باسمەندی فرێزە پێشناوییەکان، لاپەڕە (76-96).

ب/ لەم یاسایەدا کەرە ستەی هاونیشانە لە گەڵ فریزی جێگۆڕکێ پێکراوە کەدا دەبێت (pro) یەك بێت، ئەمەش مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ ڕێگەدان بە هێنانەدەرەوەی پێکهاتەکە.
بەڵام لە زمانی کوردیدا پێکهاتە جێگۆڕکێ پێکراوەکە نە هیچ جۆرە ڕێککەوتنێکی هە یە لەگەڵ هیچ جۆرە (pro)یەکدا و نە لە بنەڕەتیشدا (pro) مان هە یە تا ڕێکبکەوێت و هاونیشانە بێت لەگەڵیدا، بەڵکو هەروەکو ڕونکرایەوە کەرەستەی دانراو زیاتر (کلیتیکە) نەك (pro)، بڕوانە (37 ا و ب):

(37) ا. [س.س ڤانیا] [ك[س.ل1 گوێز [پ. دەشکێنێت]]].

ب. * [س.س ڤانیا] [ك [س.ل1 t [پ. دەشکێنێت]]]، [س.ه گوێز]

i ⟵ i

ئەگەر لە نمونەی (37ب) وردببینەوە دەبینرێت ڕستەکە ناڕێزمانییە. بەڵام نابێت ئەوە لە یاد بکرێت، کە ڕەنگە قسەکەر بتوانێت ئەمجۆرە ڕستانە دەرببڕێت (بە شێوەیەکی نائاسایی)، لە بەر ئەوەی دەبێت قسەکەر بۆ دەربڕینیان زۆر لە خۆی بکات. دیسانەوە دەتوانرێت ئە مە وەك بەڵگە یەك وەربگیرێت بۆ ڕا ستنەبونی شیکردنەوەی ڕ ستەی باسمەندی زمانی کوردی بە پێی پرۆسەی جیگۆڕکێ بۆ لای ڕاست.

2-2/2) پرۆسەی سکرامبلینگ (Scrambling):

لە زانستی زماندا جگە لە یاسای "جێگۆڕکێ"Dislocation، یاسا و پرۆسەیەکی تریش هەیە تا ڕادەیەك هاوشێوەی یاسای باسمەندە و لە هەمانکاتیشدا لە چەند لایەکەوە لێی جیاوازە. ئەم پرۆسەیە وەك یا سایەکی سەرپشکی پێشنیازکراوە، بەوەی هە ندێك لە پێکهاتەکانی ڕستە لە ڕیزبونیاندا ئازادانە هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا بکرێت و شیاو بێت لە هەر جێکەوتەیەکی ڕستەکەدا بێت. کارکردنی یاساکەش لە یاسای (2) دا خراوەتەڕو:

یاسای (2):

ا+ب+پ+ت ⟵ ا+پ+ب+ت[33]

RadFord پێیوایە، کە ((سکرامبلینگ شیکردنەوەیەکی چاولێکەرییە و تیایدا پێکها تە گوا ستراوەکە لە درو ستەی ڕ ستەکەدا بە لای چەپی گەورەترین پرۆژە کەوە هەڵدەواسرێت))[34]. بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم پرۆسەیە و هەوڵدان بۆ شیکردنەوەی ڕستەی

---

33 ا. R.L.Trask(1993:184).

ب. Crystal(2003:407).

34 RadFord(1998:227-228).

سەرتۆپی لە ڕوانگەی ئەم یا سایەوە، کە تیا یدا سەرتۆپی (لاوە کی) هاتبێ تەدەرەوە و بوبێتە سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوە) ئەوا دەتوانرێت ڕستەکانی (38 ا و ب) و (39 ا و ب) و داری زمانی (1) بکرێنە نمونە و تا ڕادەیەك هەنگاوەکانی یاساکەی تێدا ڕونبکرێتەوە:–

(38)

ا. [س.س بڕیار] [ك[س.ل1 شوتی[س.ل2 به چەتاڵ[پ. دەخوات]]]].

ا + ب + پ + ت

ب. [س.س بڕیار] [ك[س.ل2 بەچەتاڵ[س.ل1 شوتی[پ. دەخوات]]]].

ا + پ + ب + ت

(39) ا. [س.س هەوار] [ك[س.ل ئاوەڵکرداری پار [پ. ڕۆیشت]]].

ا + ب + پ

ب. [س.ه پار] [س.ل هەوار] [ك[س.ل ئاوەڵکرداری t] پ. ڕۆیشت]]].

ب + ا + پ

داری زمانی (1):

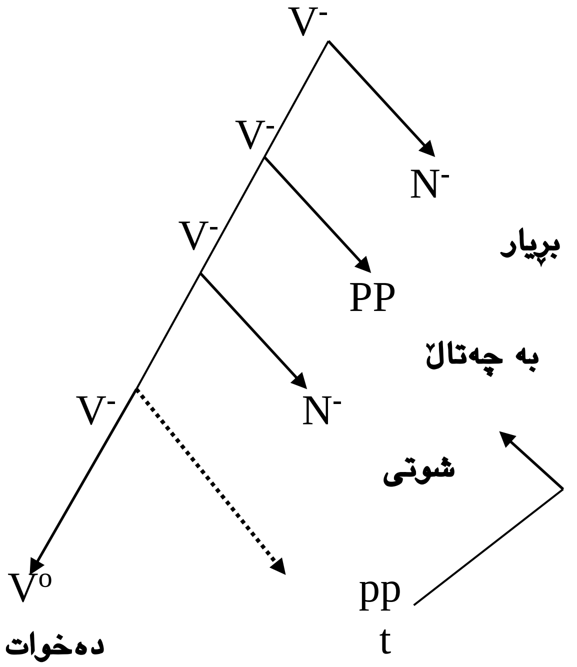

ئەگەرچی لە نمونەی (38) و (39) دا تا ڕادەیەك یاساکەی تێدا جێبەجێکراوە بە هۆی ئەوەی پێکهاتەی (بە چەتاڵ) لە (38ب) دا فرێزی پێشناوییە و ڕاستەوخۆ لە لایەن پێشناوەکەیەوە

(كە سەری ڕێزمانی یە) دۆخی ڕێزمانی پ یدەدرێت، هەروەها پێکها تەی (پار) لە (39ب) دا ئاوەڵکرداره و پەیوەندی بە دۆخی ڕێزمانی یەوە نی یە. بەڵام ئەم جێبەجێکرد نە لە گشت ئەو پێکهاتانەدا نابینرێتەوە کە لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆیانەوە بێ هیچ ڕێگری یەك دێنە دەرەوە، چونکە بە پ یی ڕێساکانی "قوتابخا نەی بەر هەمهێنان و گوا ستنەوه" هەر گوا ستنەوەیەك یان گۆڕانکارییەك لە پێکهاتەکانی دروستەی ڕستەدا بکرێت دەبێتە هۆی تێکچون و تەواو کارنەکردنی ڕێساکانی ئەم قوتابخانە یە. لە بەر ئەوەش دروستەی ڕستەی زمانی کوردی بە پ یی مەرج و ڕێساکانی قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە شیدەکرێتەوە و دەخرێتە ڕو[35]، بۆیە ناکرێت و ناشێت ئەم جۆره ڕیزبونە ئازادانە بۆ پێکهاتەکانی ڕستەی زمانی کوردی هەبێت. بە پ یی ئەم شیکردنەوەیە پرۆسەی سکرامبلینگ ناتوانێت هەمان ڕۆڵوئەرکی پرۆسە و یاسای باسمەند ببینێت لە جیگۆڕکێ پێکردنی پێکهاتەکانی دروستەی ڕستەی زمانی کوردیدا، لەگەڵ ئەو مەرج و یاسا و قەیدانەشدا، کە یاساکە دەیهێنێتەکایەوە بۆ جێگۆڕکێ پێکردنی پێکهاتەکان. زمانی کوردی چەند ستراتیژیەکی تای بەتی هە یە بۆ دەر بازبون لەم قەیدا نە، کە ئە مەش تەواو پێ چەوانەی هەڵسوکەوتکردنی زمانی کوردییە لەگەڵ پرۆسەی سکرامبلینگدا، بڕوانە (40 ا و ب) (41 ا و ب):

(40) ا. [س.س ڕۆژگار] [ك[س.ل1 هەواری [پ. چۆڵکرد]]]. (D.S)

ب. * [س.ە هەواری] ، [س.ل ڕۆژگار] [ك[س.ل1 t] پ . چۆڵکرد]]]. (S.S)

(41) ا. [س.س ئاراس] [ك[س.ل1 منی [پ. جێهێشت]]]. (D.S)

ب. * [س.ە منی] ، [س.ل ئاراس] [ك[س.ل1 t] پ . جێهێشت]]]. (S.S)

هەڵەبون و ناڕێزمانی هەردو نمونەی (40ب) و (41ب) دەگەڕێتەوە بۆ دو خاڵی سەرەکی:-

1. بونی جێناوی لکاوی بەرکاری لە سەر سەرتۆپی (هێنراوەپێ شەوە)، کە لە سەرتۆپی (لاوەکییەوە) وەرگیراوە و لە ئا ستی قوڵدا ئەم جێ ناوە لکاوە ڕێککەوتنی سەرتۆپی سەرەکی و کرداری بەشی کۆمێنت دەڕەخسێنێت[36].

2. هاونیشانە نەبونی سەرتۆپی (هێنراوەپێ شەوە) لە گەڵ جیکەو تەی بنەڕەتی یدا بە هۆی نەبونی کلیتیکێکەوە لە ناو پێکهاتەی کردارەکەیدا، کە دەبێتە هۆی ئەوەی ڕۆڵی بابەتانە و دۆ خی ڕێز مانی کردارە کە خاڵی نەبێ تەوە و لە هەمانکا تدا سەرتۆپی

---

[35] هەروەك لەم چەند کارەی ساڵانی ڕابردودا سەلمێنراوە:
محەمەد مەحویی(2001) و دیار عەلی(2002) و عیرفان موستەفا (2002) و تارا موحسن(2004) و محەمەد مەحویی و نەرمین عومەر(2005) و عەبدولجەبار موستەفا(2005).

[36] بۆ شارەزایی تەواو لەم پرۆسەی گواستنەوەیە، بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، ل(17-19).

(هێنراوەپێشەوە)ەکەش نەبێتە خاوەنی ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی و ئەمەش
ناڕێزمانی هەردو ڕستەی (40ب) و (41ب) دەسەلمێنێت.

لە ڕاستیدا ئەم جۆرە شیکردنەوەیە سەلمێنەری بونی هاوبەشی و جیاوازییە لە نێوان هەردو پرۆسەی " سکرامبلینگ" و "باسمەند" دا. بەڵام لایەنی جیاوازی زۆر زیاترە لە لایەنی هاوبەشی و ناوکۆیی، هەردو پرۆسەکەش جیاوازانە لە یەك زماندا و زمانەکانی جیهانیشدا کاردەکەن[37]. کەواتە ڕێساکە جیهانییە، بەڵام زمانی کوردی بە شێوەیەکی جیاواز (هەروەك شیکرایەوە) هەڵسوکەوت لەگەڵ ئەم پرۆسەیەدا دەکات.

3-2/2) پرۆسەی باسمەندی زمانی کوردی:

لە "قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە" دا چەمکی "باسمەند" بە نیشانەیەکی سینتاکسی گواستنەوە دادەنرێت و زیاتر دروستەی پێشخستنی سینتاکسی دەگرێتەوە بە شێوەیەکی سەرپشکییانە، کە خۆی لە بەسەرتۆپکردنی (هێنانەپێشەوەی) کەرەستەیەك یان ئاماژەپێکراوێکدا دەبینێتەوە. لە ڕاستیدا زاراوەی (Topicalization) لە لایەن چەندین زمانەوانەوە بەکارهاتوە و هەریەکەیان ناو پێناسینی جیاوازییان پێبەخشیوە[38].

ئەم جۆرە گواستنەوەیە جوڵەیەکی سەرەکی و دەربڕینی ڕوکەشی گۆکردنی ئاماژە و نیشانەکانی ڕیزبونێکی تایبەتی وشە و پێکهاتەکانی ڕستەیە. سەرەتاکانی شیکاری پرۆسەی باسمەند ساکار بون و لوتکەی دۆزینەوەکانیان بۆ پرۆسەکە خۆی لەوەدا بینیوەتەوە، کە: ((پرۆسەیەکە و پێویستی بە گواستنەوەی پێکهاتەیەکە بۆ سەرەتای ڕستە))[39]. ئەم سەرەتایەش لە لایەن چۆمسکییەوە وەرگیراوە و گەشەی پێدراوە و خراوەتە چوارچێوەیەی یا سایەکی سینتاکسی

---

[37] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ناوکۆیی و هاوبەشی هەردو پرۆسەکە، بڕوانە:
ا. Muller(1998:125-195).
ب. HeeLee(2004:77ff).

[38] ئەم پرۆسەیە بۆ یەکەم جار لە لایەن زانا Ross(1967)ەوە بە (گواستنەوەی- Y "Y-Movement") ناوبراوە و پاشان لە لایەن زانا Postalەوە بە (Y(iddish)-Movement) ناوبراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:(Givon(1979:4).

[39] Jacobsen(1986:230).

تایبەتەوە[40] و دواتریش بە یا سایەکی سینتاکسی تر ئەزمونبە ندکراوە، کە لە یا سای (3) دا خراوەتەڕو:–

یاسای (3):

a. $S^{=} \longrightarrow$ TOP S^{-}

b. $S^{-} \longrightarrow$ COMP $\left\{ \begin{matrix} S^{=} \\ S^{-} \end{matrix} \right\}$[41]

یاسای (3) لە داری زمانی (2) دا خراوەتەڕو:

داری زمانی (2):

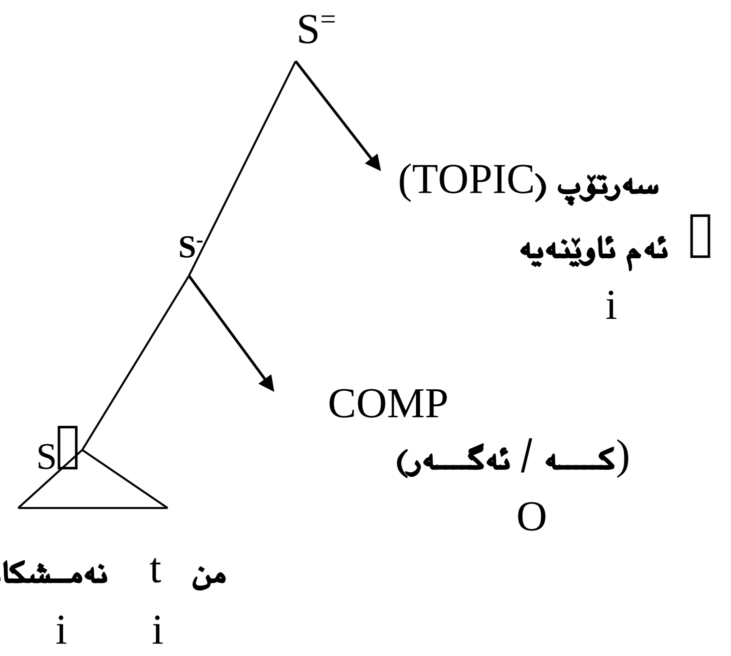

لەم داری زمانەدا گرێی (comp)ی زمانی کوردی بەتاڵە، چونکە هەروەك لە بە شی یەکە مدا ڕونکرایەوە ئەم جێکەوتەیە شوێنزای هەردو پارتیکڵی (کە، ئەگەر)ە[42]. بەڵام لە بەرئەوەی ئەم دو کەرەستەیە کەرەستەی ڕستەی ناسادەن، بۆیە لە ڕستەی سادەدا نییە، بەڵام وەك جێکەوتەیەکی ئەبستراکت لە داری ز مانی (1) دا سەیریدەکرێت و دا شنراوەتەوە، هەروەك چۆن لە ز مانی ئینگلیزیدا جێکەوتەی (comp) شوێنزای (Wh و That)ە و بە یاسای قرتاندن لە

---

40 بڕوانە یاسای (1) لە پاری یەکەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (13).

41 Jacobsen(1998:230) .

42 بڕوانە پاری سێهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (29).

یاساکەدا لادەبرێت[43]. بەلاّم بۆ ئاسانی لایەنی تیوری کارەکە دەتوانرێت یاسای (3) و داری (2) لە یاسای (4) و داری زمانی (3 ا و ب) دا زیاتر شیبکرێتەوە و دروستەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی پێبخرێتەڕو:

یاسای (4):

[X– ف.ن Y] ⟵ ف.ن [X – t– Y].

1 2 3 ⟵ 2 [1- t - 3].

داری زمانی (3ب):   (3 ا) :

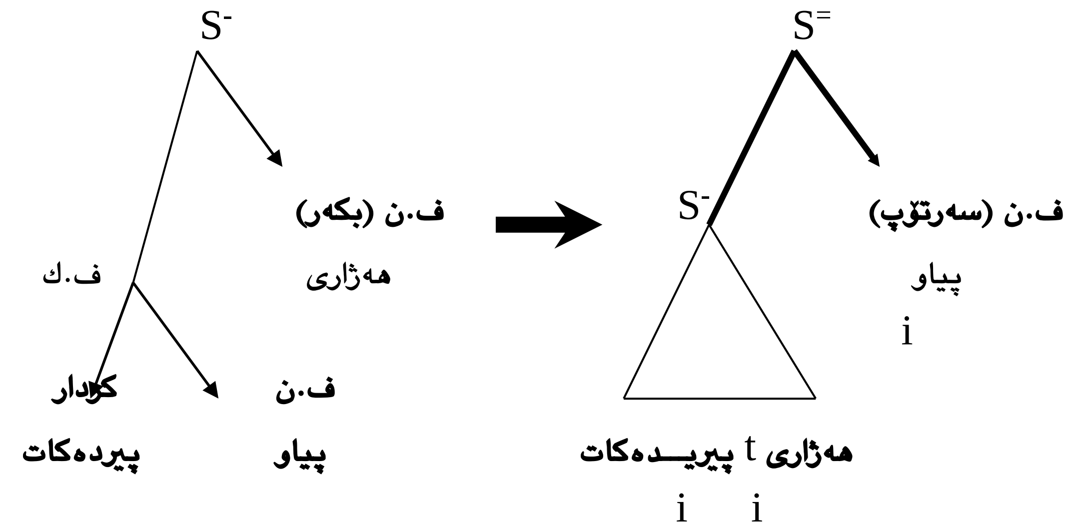

پوختەی شیکردنەوەی هەم یاسای (3) و (4) هەم داری زمانی (2) و (3 ا وب)یش بریتییە لەوەی، کە پێکهاتەیەکمان هەیە و لە ئاستی قوڵی ڕستەدا لە ناو بەشی کرداردایە(کۆمێنت) و بە هۆی یاسای باسمەندەوە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەیەکی تر لە ئاستی ڕوکەشدا، بەمەش گرێیەکی (تۆدێکی) نوێ پێکدێت، کە گرێی ($S^{=}$)ە.هەربۆیە شیکردنەوەیەکی وردی زانستی بۆ جێکەوتەی بنەڕەتی و جێکەوتەی گیرسانەوەی پێکهاتەی (سەرتۆپ) بە یاسای (باسمەند) بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتی پرۆسەکە گرنگییەکی تایبەتی دەبێت.

---

[43] بۆ زانینی چۆنیەتی ئەم قرتاندنە، بڕوانە (Jacobsen(1986:131.

1-3-2/2) جێکەوتەی بنەڕەتی و جێکەوتەی گیرسانەوەی سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوە):

پێویستە سەرەتای شیکردنەوەکان سەبارەت بەم پرسیارە بێت: ئا یا ڕ ستەی باسمە ندی زمانی کوردی لە ئاستی قوڵدا بەرهە مدێت؟ یاخود بە گوا ستنەوە و لە ئا ستی ڕوکە شدا بەرهەمدێت؟

ئە گەر ڕ ستەی باسمە ند وا شیبکرێتەوە، کە لە ئا ستی قو ڵدا بەرهە مدێت، ئەوا دە بێت پێشنیازەکەی پاری یەکەمی ئەم بەشە (1/2) هەڵە بێت. بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا پێشبینی ئەوە دەکرێت، کە ڕستەی سەرتۆپی بناغەی ڕستەی باسمەند بێت. تەنانەت ئەگەر پێشنیازەکەی (د. محەمەد مەحویی)[44] یش پە سەند بکر ێت بەوەی، ئەگەر کلیتیکی دانراو لە پێکها تەی کرداردا لەبری سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەی ڕ ستەی باسمەند بەڵگە بێت بۆ ئەوەی، کە ڕستەی باسمەند بێ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە ڕستەیەکی تەواوە. واتە کردارەکە ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی خۆی لە کلیتیکەکەدا خاڵیکردۆتەوە. پاشان پێکهاتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەکە جێکەوتەکەی پڕدەکاتەوە و بە هۆی پرۆسەی هاونیشانەکردنەوە ئەم ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانییەی بۆ دەگوێزرێتەوە. ئەوا لە ڕاستیدا خودی پێشنیازەکەی مامۆستا دو قۆناغ دیاریدەکات بۆ هاتنەکایەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی، کە ئەمانەن:-

قۆ ناغی یە کەم: بەر هەمهێنانی ڕ ستەی باسمە ند وەك ڕ ستەیەکی تەواو بێ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە، بڕوانە (42):

(42) [O] ، پێشمەرگە ئازادیـــــکرد.

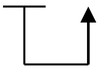

پێدانی ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی (ئەکوزەتیڤ) بە کلیتیکی (یـــ)، کە جێ گەی پێکها تەی سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەی گرتۆتەوە و بەڵگەیە بۆ تەواویی ڕستە تەواوکەرەکەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی.

قۆناغی دوهەم: قۆ ناغی بەر هەمهێنانی سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەی ڕ ستەی باسمە ند لە دوای بەرهەمهێنانی ڕستەی تەواوی قۆناغی یەکەم، پاشان بە هۆی پرۆسەی هاونیشانەکردنی سەرتۆپی

---

44 محەمەدی مەحویی، وانەی تایبەتی، زانکۆی سلێمانی، 2006/1/31. لەم پێشنیازەیدا پێیوایە پڕکردنەوەی جێکەوتەکانی ڕستە تەواوکەرەکەی ڕستەی باسمەند و جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەند پڕۆسەیەکی خێرایە و یەك لە دوای یەك (واتە سەرەتا ڕستەکە و دواتر جێکەوتەی سەرتۆپەکە) پڕدەکرێنەوە لە ئاستی قوڵدا.

هێنراوەپێشەوەکە لەگەڵ کلیتیکی (یـ)دا ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی پێدەبەخشرێت، وەك لە نمونەی (43) دا خراوەتەڕو:

(43) [کوردستان] ، پێشمەرگە ئازادیـــــکرد.

i i

پڕۆسەی هاونیشانەکردن بۆ مەبەستی گواستنەوەی ڕۆڵ و دۆخ بۆ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە.

ئەگەر هەردو قۆناغەکەش لە ئاستی قولّدا بەرهەمبێن وەك مامۆستا پێشنیازیدەکات، ئەوا بۆ مەبەستی تەواو شیکردنەوەی پڕۆسەکە و تێگەیشتن لێی دەتوانرێت قۆناغی یەکەم بە ئاستی قوڵی ڕستەکە و قۆناغی دوهەم بە ئاستی ڕوکەشی ڕستەکە دابنرێت، کە یاسای گواستنەوەی باسمە ند دەیهێنێتە بەرهەم. لە بەر ئەوەی میکانیزمی ئەم پڕۆسە خێرا یەك لە دوای یەکەی ئاوەز ڕون نییە و بۆ لێکۆڵینەوەکەش لە بەردە ستدا نی یە. هەر لێرەوە پێشبینی ئەوە دەکرێت، کە ڕستەی باسمەند ڕستەیەکی ئاستی ڕوکەشە و ئاستی قولّیشی ڕستەی (سەرتۆپی)یە، کە لە پاری یەکەمی ئەم بەشەدا پێشنیازکرا. هەڵبژاردنی ئەم ئارا ستەیەش لە لێکۆڵینەوە کەدا دورماندەخا تەوە لە بریندارکردنی لایەنی تیوری قوتابخانەی (بەرهەمهێنان و گوا ستنەوە) لە پە سنکردنی پڕۆسەی باسمەندا، چونکە بە یەکێك لە یاساکانی گواستنەوەی دادەنێت[45].

- جێکەوتەی بنەڕەتی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە:

ئەو جێکەوتە بنەڕەتییەی سەرتۆپی لاوەکی ڕستەی سەرتۆپی لێدەگوێزرێتەوە کۆمێنتە (واتە بەشی کردار)، چونکە لە (1/2) دا سەلمێنرا جێکەوتەی سەرتۆپی لاوەکی ناو کۆمێنتە. لەوەش زیاتر شیکرایەوە، کە ئەو پێکهاتانەی دەتوانن ببنە سەرتۆپی لاوەکی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی بریتین لە: (بەرکاری ڕاستەوخۆ و چەشنەکانی فرێزی پێشناوی (بەرکاری ناڕا ستەوخۆ و ئاوەڵکرداری "کاتو شوێن و چەندێتی و چۆنیەتی") و پێ شناوە ناڕسەنەکان و پێکهاتەی نەکردن)ن، ئەگەر بێتو ئەمە بەراورد بکرێت لەگەڵ هەر ڕستەیەکی ئاسایی تردا دەردەکەوێت، کە جێکەوتەی بنەڕەتی ئەم پێکهاتا نە ناو بەشی کردارە، کە لەڕستەی سەرتۆپیدا بەرانبەر دەبن بە (کۆمێنت)، (بڕوا نە نمونەکانی (23 و 26 و 27 و 28)ی پاری یەکەمی ئەم بەشە).

- جێکەوتەی گیرسانەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لە ڕستەی باسمەندا:

لە زمانی ئینگلیزیدا پێشنیازی ئەوە کراوە، کە پێکهاتەکە هەڵدەواسرێت و دەبەسترێتەوە بە گرێی (IP) یان (CP)ەوە، کە ئەمەش دەبێتە هۆی هێنانەکایەی گرێیەکی نوێ

---

[45] بڕوانە شیکردنەوەی یاساکە لە پاری سێهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا، لاپەڕە (31).

لە چەشنی گرێ پیاهەڵواسراوەکە بە پێی ڕێسای (هەڵواسینی چۆمسکی)[46] و وەك پێکهاتە یەکی دەستەخوشك بۆ ڕستەکە بەکاردێت. واتە جێکەوتەی گێرسانەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە وەك سەرێکی ڕێزمانی، پرۆژەیەکی گۆکەرەی جیاکراوەی نییە، بەڵکو گرێ یەکی هەڵوا سراوە بە داری زمانەکەوە، خودی ئەم شیکردنەوەیەش یا سای (باسمە ند) دەکا تە جۆرێکی چە شنی دوە می یا ساکانی گوا ستنەوە[47]. ئەم جێکەوتە یەش ناونراوە(جێکەو تەی سەرتۆپ" Topic Position"). هەر لە سەر ئەم بنچینانەش وادانراوە یاسای (باسمەند) لە زمانی ئینگلیزیدا بریتی بێت لە بەستنەوە بە جێکەوتە بەتاڵەکانی (spec)ی (IP) یاخود (spec)ی (CP)ەوە[48].

لە چێوەی ئەم تیۆریەدا و بە پشت بەستن بەم شیکردنەوانە، دەتوانرێت بۆ جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی پێشنیازی دو جێکەوتە بکرێت بە گریما نە و دواتریش هەوڵی تاقیکردنەوەیان بدرێت، تا جێکەوتەی ڕاست و دروستی گێر سانەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی و بەرهەمهێنانی دروستەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی بخرێتەڕو:–

گریمانەی یەکەم:بە گەڕانەوە بۆ تیوری (X^{-}) و ئەو جێکەوتانەی بۆ پێکهاتەکانی ڕ ستەی ز مانی کوردی خراونەتەڕو، زمانی کوردی پرۆژەکانی ڕستەی پرۆژەی (X^{-})ن، چونکە پرۆژەکانی (IP و CP)ی نییە[49]، وەك لە داری زمانی (4) و (5) دا خراوەتەڕو:

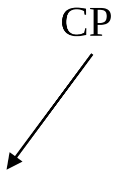

---

[46] بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (33).

[47] بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (31).

[48] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

Huddleston(1976:190)
Culicover(1976:279)
Jacobsen(1986:230-233)
Aarons(1994:147-149)
RadFord(1998:172)
Haegman&Gueron(1999:336-337)
Bayer(2001:11ff)
Carnie(2002:369-370)
Grohman(2003:139)
Formkin&Rodman&Haymas(2003:163)
Floor(2004:68) لەگەڵ HeeLee(2004:77).

[49] محەمەدی مەحویی (2001: 37-44) لەگەڵ تارا موحسن قادر(2004: 62).

داری ز مانی :(4)

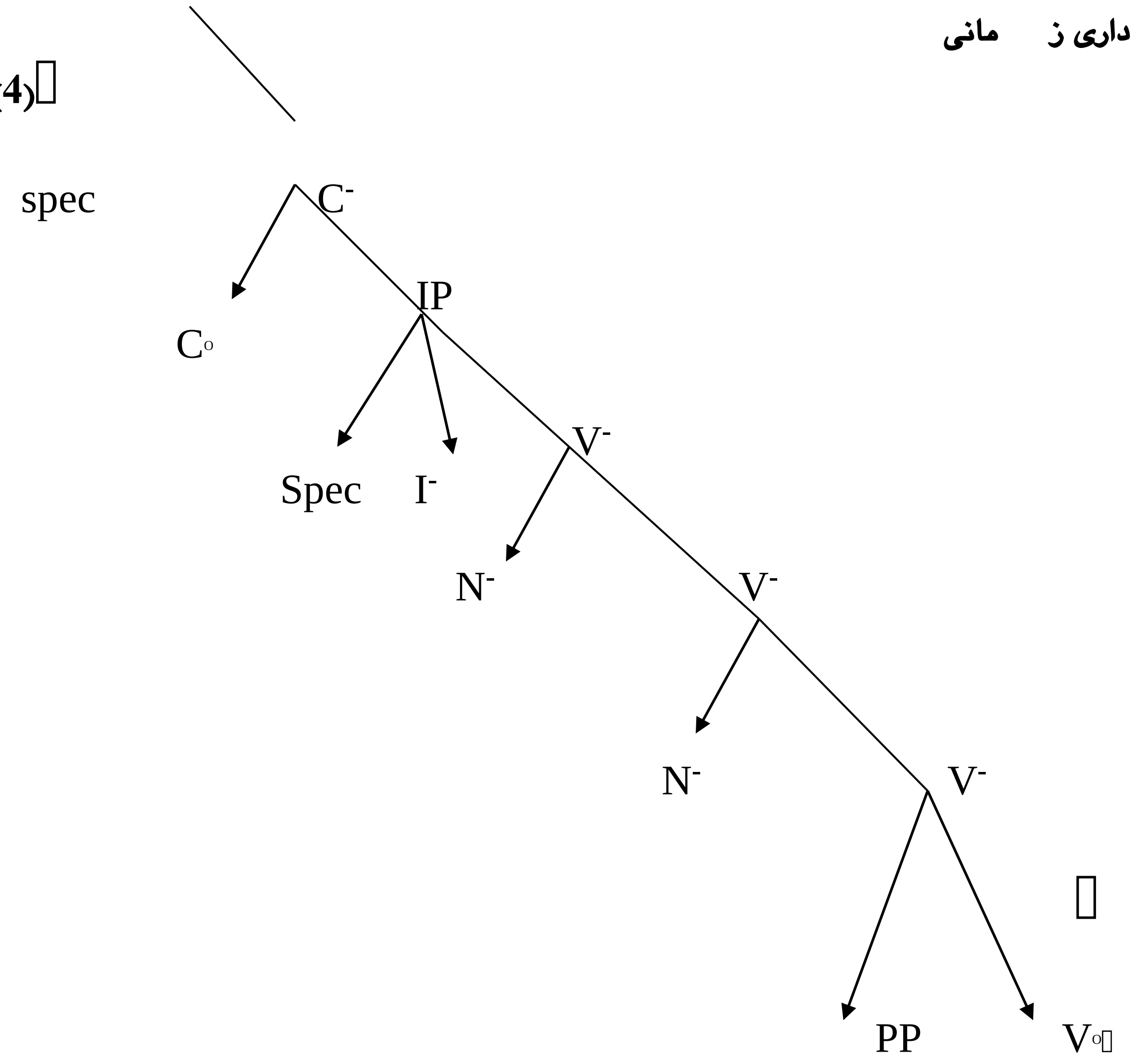

داری زمانی ڕستەی زمانی کوردی پێشنیازکراو لە لایەن مامۆستا (محەمەدی مەحویی)ەوە:

داری زمانی (5):

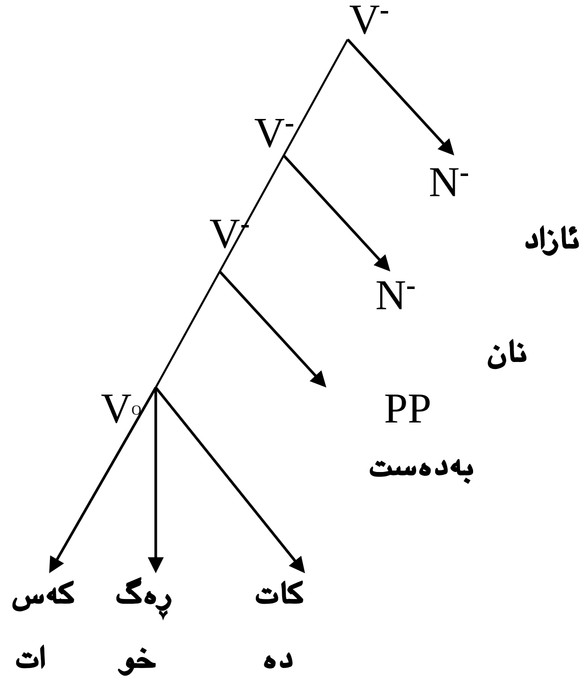

لێرەوە دەتوانرێت جێکەوتەی (spec) پێشنیاز بکرێت بۆ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی زمانی کوردی، کە جێکەوتەیەکی دۆخدارە(واتە خاوەنی دۆخی ڕێزمانیە) و هەر پێکهاتەیەك بچێتە ئەو جێکەوتەیەوە ئەو دۆخەی تیا خاڵیدەکرێتەوە. بەم شێوەش داری زمانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی دەتوانرێت لە (6) دا بخرێتەڕو:

داری زمانی(6):

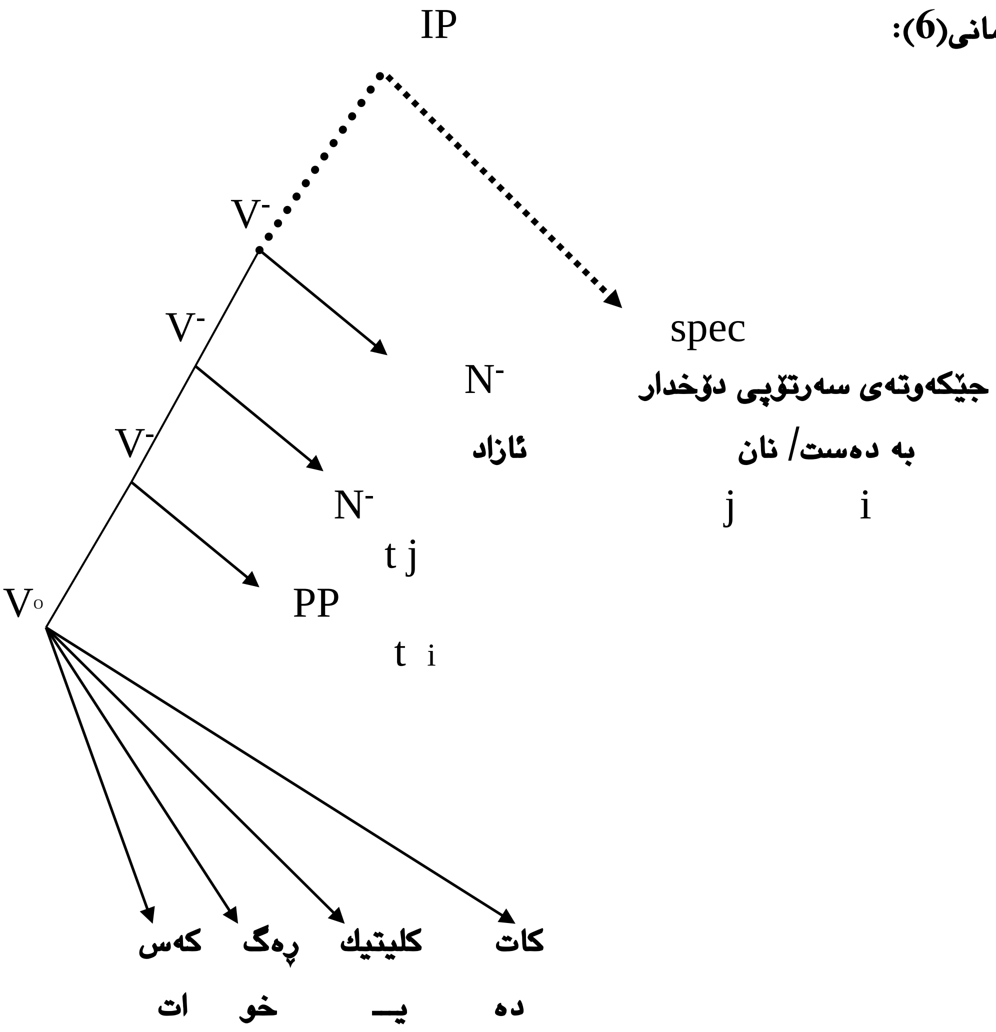

پاش خستنەڕوی گریمانەی یەکەم، دەتوانرێ بە سێ خاڵ نادروستی گریمانەکە بسەلمێنرێت:ــ

1. سەرتۆپی لاوەکی (نان) لە ڕستەکەدا لە لایەن ڕەگی کرداری ڕستەکەوە دۆخی ڕێزمانی(ئەکوزەتیڤی) پێدەبەخشرێت، ئەمە جگە لەوەی هەر لە ئاستی قوڵدا ڕۆڵی بابەتانەشی پێبەخشراوە. بۆیە کاتێك ئەم سەرتۆپە لاوەکیە (کە خاوەنی ڕۆڵودۆخە) دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی (spec) بۆ هێنانەکایەی سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوە) ڕاستەوخۆ دۆخێکی ڕێزمانی تریشی پێدەبەخشرێت، بە مەش پێکدادانی دۆخی ڕێزمانی (Case Crash) ڕودەدات و دەبێتە بەڵگەیەك بۆ ڕاستنەبونی جێکەوتەی پێشنیازکراو.

2. سەرتۆپی لاوەکی (بەدەست)، کە لە شێوەی فرێزێکی پێشناویدایە ڕاستەوخۆ لە لایەن پێشناوەکەیەوە، کە سەرێکی ڕێزمانییە دۆخی ڕێزمانی (داتیڤی) پێدەبەخشرێت. بۆیە کاتێك دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی (spec)ی دۆخدار دیسانەوە دۆخێکی ڕێزمانی تریشی پێدەبەخشرێت و دەبێتە هۆی پێکدادانی دۆخی ڕێزمانی (Case Crash)، ئەمەش دەبێتە هۆی هەڵبونی جێکەوتەی پێشنیازکراو.

3. خۆ ئەگەر قسەکەر هەردو پێکهاتەی (نان و بەدەست) بکاتە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە بە گواستنەوەی بۆ جێکەوتەی (سەرتۆپی) پێشنیازکراو، ئەوا دیسانەوە ڕستەکە هەڵە دەردەچێت، لە بەر ئەوەی ئاشکرایە هەر جێکەوتەیەك بە پێکهاتەیەك پڕدەکرێتەوە و هەر پێکهاتەیەکیش خاوەنی یەك جێکەوتەیە، بەڵام لەم گریمانە یەدا جێکەوتەی (spec)ی پێشنیازکراو دەبێتە جێکەوتە بۆ دو پێکهاتە، کە بێ گومان هەڵەیە.

دروستی ئەم تاقیکردنەوەیەش دەتوانرێت بە نمونەی (44 ا و ب و پ و ت) دا ئەزمونبە ند بکرێت:

(44)

ا. [س.س دانەر] [ك [س.ل1 ماسی [س.ل2 بەتۆڕ[پ. ڕاودەكات]]]].

ب.*[spec [س.هـ ماسی]]، [س.ل دانەر][ك [س.ل1 t [س.ل2 بەتۆڕ[پ. ڕاویـــدەكات]]]].

i i i

پ.*[spec [س.هـ بەتۆڕ]] ، [س.ل دانەر][ك [س.ل1 ماسی [س.ل2 t] پ. ڕاودەكات]]]].

i i

ت.*[spec [س.هـ2 بەتۆڕ]،[س.هـ1 ماسی]]، [س.ل دانەر] [ك [س.ل1 t [س.ل2 t [پ. ڕاویـــدەكات]]]].

j i j j i

ئێستا بە پێی گریمانەی یەکەم ئەگەر (spec) جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە بێت، ئەوا بە پێی خاڵی (1) و (2)ی تاقیکردنەوەکە نمونەی (44ب) و (44پ) هەڵە یە، چونکە هەریە کە لە پێکهاتەکانی (ماسی) و (بە تۆڕ) دو جار دۆخی ڕێزمانیان پێبەخشراوە. هەروەها بە پ ێی خاڵی (3)ی تاقیکردنەوەکە نمونەی (44ت)ش هەڵەیە، چونکە جێکەو تەی (spec) هەردو پێکها تەی (ماسی و بەتۆڕ)ی لەخۆگرتوە، کە ئەمەش پێچەوانەی ڕێسای جێکەوتە پڕکردنەوەیە لە ڕوانگەی ڕۆ ڵی بابەتا نە و دۆ خی ڕێزمانی یەوە. ئە مەش ناڕێز مانی ڕ ستەکە دە سەلمێنێت. نادرو ستی جێکەوتەی یەکەم وادەکات پێشنیازی گریمانەی دوهەم بکرێت.

گریمانەی دوهەم:

هەروەك لە سەرەتای ئەم وەچە پارەدا سەلمێنرا، یا سای باسمە ند یا سایەکی چە شنی دوە می گواستنەوەیە لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گواستنەوەدا. بۆیە دەتوانرێت ئەم بنەمایە وەربگیرێت و بکرێتە بنەڕەتی پێشنیازکردنی جێکەوتەیەکی تر بۆ گیرسانەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە، کە ئەویش جێکەوتەیەکی هەڵواسراوە بە لای چەپی داری زمانی ڕستەی کوردیدا، کە لە داری زمانی (7) دا دەخرێتەڕو:

داری زمانی(7):

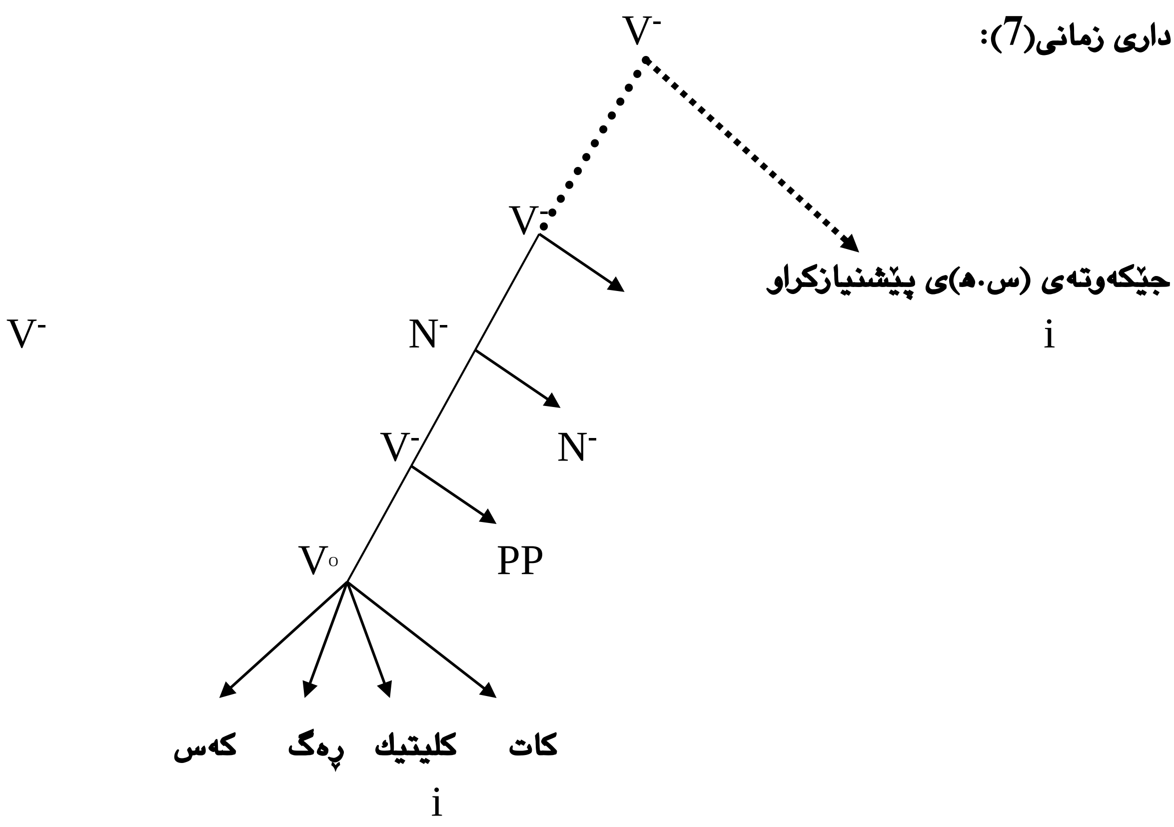

بەم شێوەیەش دەبێت دروستەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی بریتی بێت لە دروستەی (1):

دروستەی (1):

[جێکەوتەی س.ھ] ، [س.ل= س.س] [کۆمێنت[س.ل1 [س.ل2 [پرۆسە]]]].

ئێستا دەتوانرێت ئەم جێکەوتە هەڵواسراوە پێشنیازکراوە بۆ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە ناوبنرێت (جێکەوتەی سەرتۆپ)، کە خاوەنی نە ڕۆڵی بابەتانە و نە دۆخی ڕێزمانیشە. واتە جێکەوتەیەکی داواکراو نییە لە لایەن نیشانە واتاییەکانی کردار یان بەشی کردارەوە. ئەو پێکهاتانەش، کە ئەم جێکەوتەیە پڕدەکەنەوە ناودەنرێن (فرێزی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە).

دەتوانرێت ئەم گریمانەیە بەم سێ خاڵە تاقیبکرێتەوە:-

1. ئەو سەرتۆپە لاوەکییانەی سەری ڕێزمانی یان لەگە ڵدا نی یە وەك (بەرکاری ڕا ستەوخۆ و ئاوەڵکرداری (کات و چەندێتی و چۆنیەتی)[50] و پێکهاتەی نەکردن) کاتێك دەگوێزرێتەوە بۆ ئەم جێکەوتەیە و لێیدەگیرسێنەوە، بە هۆی ڕێسای هاونیشانەکردنی لەگەڵ (کلیتیکی باسمەند) دا یان جێکەو تەی بنەڕەتییا ندا هەم ڕۆ ڵی بابەتا نە و هەم دۆ خی ڕێزماذ یان پێدەبەخشرێت. بەمەش نە پێ کدادانی دۆ خی ڕێز مانی ڕوودەدات و نە فر ێزی سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەش بێ ڕۆ ڵی بابەتا نە و دۆ خی ڕێز مانی دەمێنێتەوە.ئە مەش ڕا ستی و دروستی جێکەوتەی پێشنیازکراو دەسەلمێنێت.

2. ئەو سەرتۆپە لاوەکییا نەی سەری ڕێزمانی یان لەگەڵدا یە وەك (بەرکاری ناڕا ستەوخۆ و فرێزی پێشناوی و ئاوەڵکرداری شوێن) و ڕا ستەخۆ لە لا یەن سەرە ڕێزمانییەکانیا نەوە دۆخی ڕێزمانیان پێدەبەخشرێت، بە پێی پێشنیازی زمانەوان Liddel ، کە دەڵێت:

((ئەو پێکهاتەیەی دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی سەرتۆپ دەبێت هەمو فرێزە کە ب ێت و هەرگیز سەری ڕێزمانی بە تەنها ناتوانێت ببێتە سەرتۆپ))[51]. لەم لێکۆڵینەوەیەدا وا پێشبینی دەکرێت، کە ئەم بۆچونە بۆ ئەم چەشنە سەرتۆپە لاوەکیانەی زمانی کوردی تەواو ڕاستە، کە سەری ڕێزمانی یان لەگەڵدا یە، بۆ یە ئا سایی ئەم پێکهاتا نە دەگوێزرێ نەوە بۆ جێکەو تەی (سەرتۆپی پێ شنیازکراو) بێ ئەوەی هیچ گرفت ێك ڕو بدات. چونکە ئە گەر لە جێکەو تەی بنەڕەتیاندا بن یاخود لە جێکەوتەی (سەرتۆپی پێ شنیازکراو)دا بن ئەمان سەری ڕێز مانی خۆیان لەگەڵدایە و دۆخی ڕێزمانیان پێدەبەخشێت و ڕستەکەش لە ڕوی ڕێزمانی و واتا دروست دەبێت.

3. تەنانەت ئەگەر قسەکەر هەردو سەرتۆپی لاوەکی (ئەوانەی بێ سەری ڕێزمانین و ئەوانەش سەری ڕێزمانیان لەگەڵدایە) هێنایە دەرەوە بۆ ئەم جێکەو تە پێ شنیازکراوە، ڕ ستەکە هە ڵە نابێت. هۆی ئەمەش ئەوەیە، کە خودی جێکەوتەکە جێکەوتەیەکی هەڵواسراوە، بۆیە ئاسایی و زاذ ستییە ئەم جێکەو تە هەڵوا سراوە بکرێ تە دو گرێ (نۆد)ی ترو هەردو پێکها تە هێنراوەپێشەوەکەی پێوە هەڵبواسرێت. بەمەش هەریەکەیان جێکەوتەی خۆیان دەبێت لەناو

---

[50] لێرەدا پێویستە ئاماژە بدرێت بەوەی، کە ئاوەڵکردار پەیوەست نییە بە دۆخی ڕێزمانییەوە. هەر بۆیە تا ڕادەیەکی زۆر ئازادن لە جێگۆڕکێ پێکردنیاندا.

[51] Aarons(1994:51).

جێکەوتەی (سەرتۆپی پێشنیازکراو) دا بێئەوەی توشی گرفتی خاڵی سێیەمی گریمانەی یەکەم ببن.ئەمەش دەبێتە سەلمێنەری گریمانەی دوهەم[52].

نمونەی (45 ا و ب و پ و ت) گریمانەی دوهەم زیاتر ئەزمونبەند دەکەن:

(45)

ا. [س.س کامەران] [ك [س.ل1 نەمامەکان [س.ل2 لە باخەکەدا[پ. دەنێژێت]]]].

ب. [س.هـ نەمامەکان] ، [س.ل کامەران][ك [س.ل1 t [س.ل2 لەباخەکەدا[پ. دەیانێژێت]]]].

i i i

پ. [س.هـ لە باخەکەدا] ، [س.ل کامەران][ك [س.ل1 نەمامەکان [س.ل2 t [پ. دەنێژێت]]]].

i i

ت. [س.هـ2 لەباخەکەدا]،[س.هـ1 نەمامەکان]،[س.ل کامەران] [ك [س.ل1 t [س.ل2 t [پ. دەیاننێژێت]]]][53].

j i j j i

نمونەی (45) و شیکردنەوەکانی تاقیکردنەوەی گریما نەی دوهەم لە داری زمانی (8) و (9) دا ئەزمونبەند دەکرێت:

---

[52] ا. لە ناو ئەو لێکۆڵەرانەی لەم بابەتەیان کۆڵیوەتەوە تەنیا تارا موحسن (2004: 66) ئاماژەی بە جێکەوتەی سەرتۆپی ڕستەی باسەندی زمانی کوردی داوە، ئەویش تەنها لە ڕوی تیورییەکانی قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوەیە و هێندەی وتوە، کە ئەم جێکەوتەیە جێکەوتەی نائارگومێنتێکە(واتە A⁻ -Position)ە.

ب. بەڵام هەریەکە لە ئەحمەد حەسەن (1990: 48-49) و دیار عەلی (2002: 64-68)، کە ئاماژەیان بە پرۆسەی باسەند داوە، باسی ئەم جێکەوتەیان نەکردوە. هێندە نەبێت بە سەرەتای ڕستە ناویانبردوە.

[53] پێویستە ئاماژە بەوە بدەین، کە ڕەنگە ڕستەی باسەندی دو سەرتۆپی وەك نمونەی (45ت) لە ڕوی دروستەییەوە ڕاست بێت (واتە لە ڕوی پرۆسەی هاونیشانەکردنەوە هەردو سەرتۆپەکە دەبنە خاوەنی ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی تایبەت بە خۆیان). بەڵام لە ڕاستیدا ناتوانین ڕستەکە تەواو بە ڕاست دابنێین ئەگەر ڕستەکە پەیوەست بە (هێزی سەرتۆپ)یەوە شیبکەینەوە، چونکە لە ڕستەی باسەنددا قسەکەر ناتوانێت دو سەرتۆپ بە هەمان (هێز) دەربڕێت مەگەر زۆر لە خۆی بکات یاخود بە پێی ڕێسای سایکلیك هێزی (س.هـ2) زیاتر بێت (س.هـ1)، هەر بۆیە ئەمجۆرە ڕستەیەی باسەند پەسەند نەکراوە.

دارى زمانى (8):

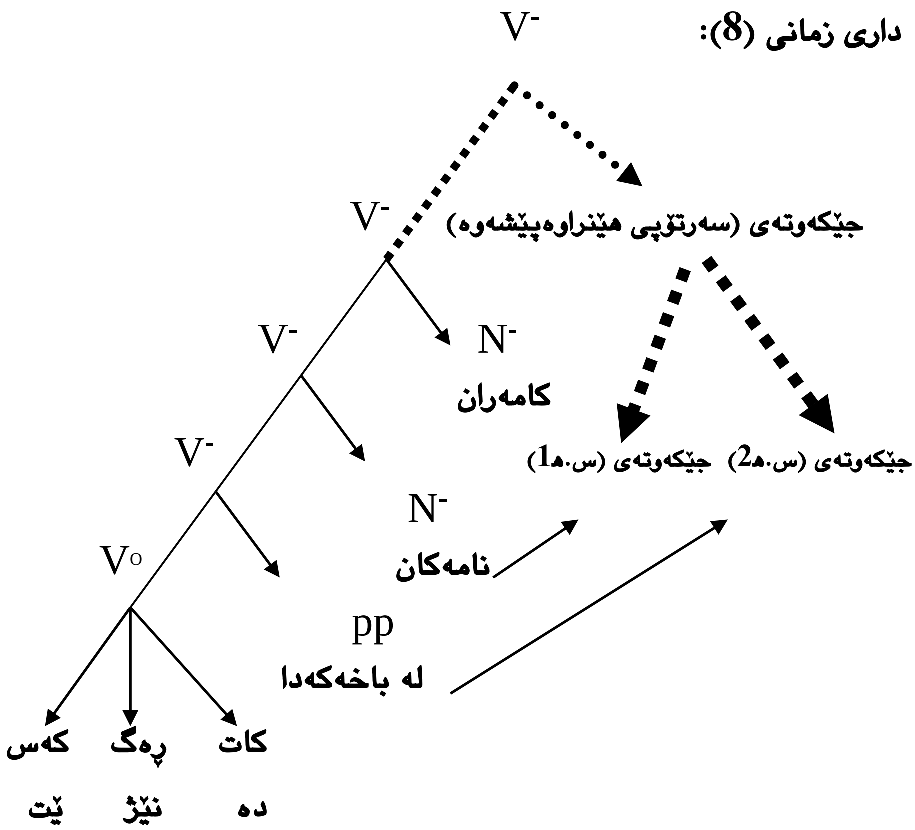

دارى زمانى (9):

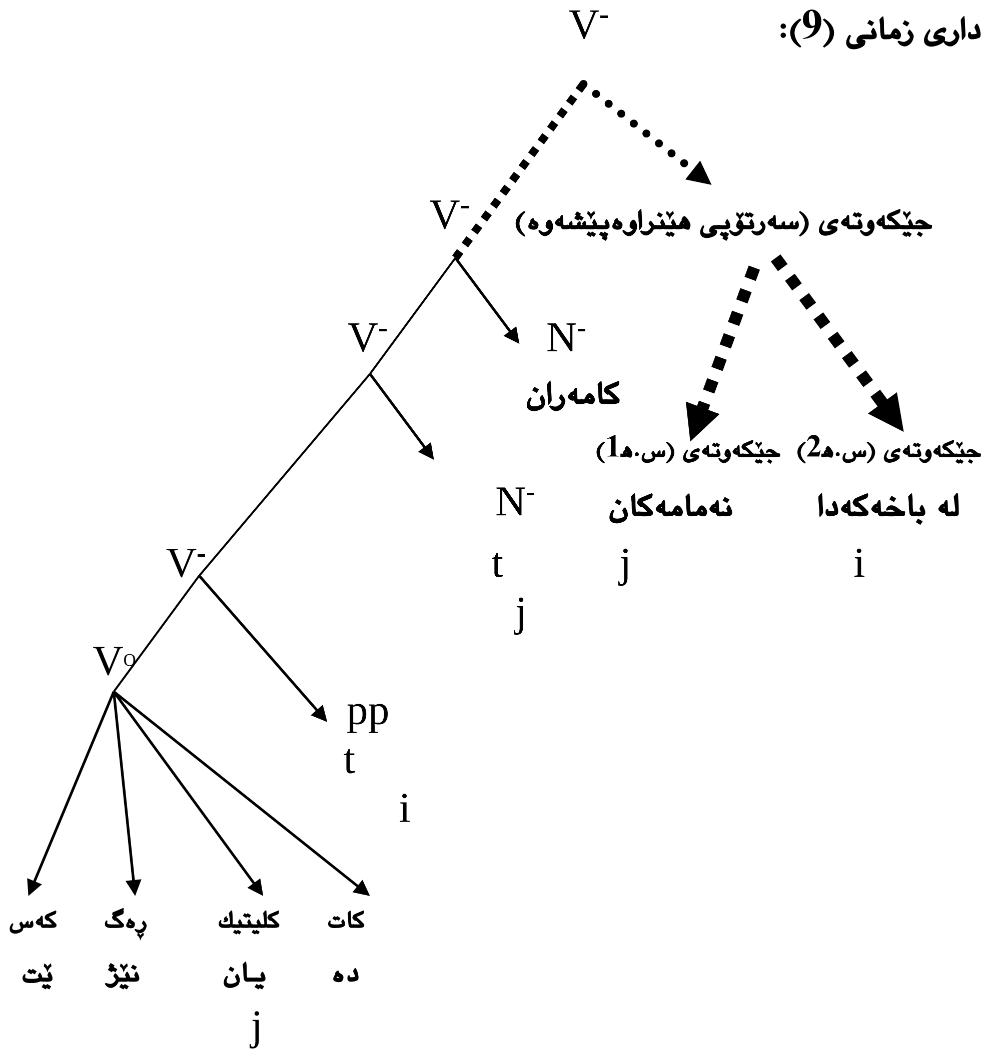

هێنا نه دەرەوەی (س.هـ1) و (س.هـ2) لە (45ت) و داری زمانی (9) دا پەیوە ستە بە ڕێ سای سوڕی ڕێزمانییەوە (سایكلێك). هەر بۆیە دەبێت یەكمجار (س.هـ2) بێتە دەرەوە و جێكەوتەكەی پڕبكا تەوە، ئەو ساكە (س.هـ1) دێ تە دەرەوە و جێكەوتە كەی پڕدەكا تەوە. هۆی ئە مەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، ئەگەر یەكەمجار (س.هـ1) بێتە دەرەوە، ئەوا دەبێتە بەربەست لە بەردەم هێنانە دەرەوەی (س.هـ2). تەنانەت پرۆسەی هاونیشانەكردنەكەشیان پەیوەستە بە ڕێسای سوڕی ڕێزمانییەوە (سایكلێك) (هەروەك لە نمونەی "45ت" و داری زمانی "9" دا خراوەتەڕو).

وەك پاسەدانێك بۆ ئەو دو تاقیكردنەوەیەی كرا بۆ پێشنیازكردنی جێكەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)، دەتوانرێت پەنا ببرێتە بەر دو بەڵگەی دەرەكی لە ڕوانگەی تیوری قوتابخانەی (بەرهەمهێنان و گوا ستنەوە)وە، كە ڕا ستی تاقیكرد نەوەی دو هەم دە سەلمێنن و زاڵیدەكەن بە سەر چەوتی گریمانەی یەكەمدا:

بەڵگەی یەكەم: هەروەك ئاشكرایە جێكەوتەی سەرتۆپی پێشنیازكراوی گریمانەی یەكەم (spec) بو، بەڵام ئەم جێكەوتەیە لە بنەڕە تدا یان گرێیەكی پرۆژەی (IP)ە یاخود گرێیەكی پرۆژەی (CP)ە(بڕوانە داری زمانی (3)). بەڵام لە داری زمانی (4)ی سەلمێنراوی زمانی كوردیدا دەرخرا، كە زمانی كوردی ئەم دو پرۆژەیەی وەك ڕێسایەكی جیهانی هەیە، بەڵام پڕناكرێنەوە و سودیان لێنابینرێن.

بەڵ گەی دو هەم: بە پ ێی ڕێ سای (Shortest phath)[54]ی پرۆگرا می وردە كاری (Minimalism Program) پێویستە هەمو پێكهاتەیەكی گواستراوە لە جێكەوتەی بنەڕەتی خۆیەوە بگوێزرێتەوە بۆ نزیكترین جێكەوتەی شیاو لە دروستەكەیدا. هەربۆیە بە پێی ئەم ڕێسایە گوا ستنەوەی سەرتۆپی لاوە كی لە ناو بە شی كۆمێڵ تەوە بۆ جێكەو تەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی) پێشنیازكراوی گریمانەی دوهەم زۆر نزیكترە و شیاوترە لەچاو ئەو دورییەی لە نێوان جێكەوتەكانی بەشی كۆمێنت (كە شوێنزای بنەڕەتی سەرتۆپە لاوەكیەكانە) هەیەتی لەگەڵ جێكەوتەی (spec)ی (IP) یاخود (CP) دا، كە چەند گرێیەك لێیانەوە دورە(هەروەك لە داری زمانی (3) و (7) دا خراوەتەڕو).

كەواتە ئێستا دەتوانرێت بەم شێوەیە پێناسەی جێكەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپشەوە)ی ڕستەی باسمەندی زمانی كوردی بكەین:

---

[54] Muller(1998:112) لەگەڵ Crystal(2003:417).

جێکەوتەی سەرتۆپ :

جێکەوتەیەکی هەڵواسراوە بە لای چەپی کەڵە گرێی (Maximal node) داری زمانی ڕستەی کوردیدا لە دروستەی ڕستەی زمانەکەشما ندا یە کەم جێکەوتەی لای چەپی داگیردە کات. ئەم جێکەوتەیە خاوەنی ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی نییە. بەرزترین جێکەوتەی ڕستەیە لە داری زماندا و سەرەتای دروستەی ڕستەی زمانی کوردیشە. ئەم جێکەوتە یە بە هیچ کلۆجێك نابێتە تەواوکەرێکی داواکراو لە لایەن نیشانە واتاییەکانی کردار یان بە شی کرداری ڕستەکەوە، بەڵکو جێکەوتەیەکی هەڵواسراوی سەرەکی دروستەی ڕستەی باسمە ندی زمانی کوردییە، کە لە ڕوی ئاوازەوە لە کاتی ئاخاوتندا هێزێکی تایبەتی لە سەر دەبێت و ئەم هێزەش ناودەنرێت (هێزی سەرتۆپ)، کە بە هێمای (/) ئاماژەی بۆ دەکرێت و لە نوسینیشدا بە فاریزەیەك لە باقی ڕستەکە جیادەکرێتەوە.

2-3-2/2) نیشانەی واتایی (جێکەوتە و فرێزی) سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەند:

ئەو جێکەوتەیەی بۆ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لە (1–3–2/2) دا پێشنیازکرا، دەرخرا، کە خاوەنی هیچ نیشانەیەکی سینتاکسی یان سیمانتیکی نییە، بەڵام ئەو سەرتۆپە لاوەکییا نەی لە بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردییەوە دەگوێزرێنەوە بۆ ئەم جێکەوتە یە دەبێت خاوەنی نیشانەیەکی وەهابن، کە لەبار بن بۆ ڕودانی ئەم گواستنەوەیە و لێرە شەوە خودی گواستنەوەکە و دروستی گواستنەوەکەش تاقیبکاتەوە. هەربۆیە وەك چۆن چۆمسکی(1995)[55] چەپکێك نیشانەی واتایی دیاریدەکات و دەیکات بە دو بەشەوە بۆ تاقیکردنەوەی گشت یاساکانی گواستنەوە، لێرەشدا دەتوانرێت چەپکێك نیشانە بۆ سەرتۆپی لاوەکی دیاریبکرێت، کە دەبێت هەبێت بۆ بونی بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە. ئەم نیشانانەش دەکرێت بە دو بەشەوە:–

1. ئەو نیشانە واتاییانەی لە ڕێگەی سیمانتیکەوە لێکدەدرێنەوە و چۆمسکی بۆ فرێزە ناوییەکانی پێشنیازکردوە. لێرەشدا وەك خۆی وەردەگیرێت و بۆ سەرتۆپە لاوەکییەکانی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی پێشنیاز دەکرێت و بە [+ لێکدانەوە] ئاماژەی بۆ دەکرێت. وەك نیشانەی واتایی [+/– تاك]، واتە بە پێی ئەمە سەرتۆپە لاوەکییەکانی زمانی کوردی دەتوانن [+/– تاك] بن و کاتێکیش ئەم سەرتۆپە لاوەکییانە بەر یاسای باسمەند دەکەون و دەگوێزرێنەوە بۆ جێکەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی پێشنیازکراو ئەم نیشانە واتاییانە شیان لەگەڵدا دەگوێزرێتەوە. بە مەش جێکەوتەی

---
[55] Muller(1998:48).

سەرتۆپی بێ نیشانەی سیمانتکی [+ لێکدانەوە] دەبێتە خاوەنی نیشانی سیمانتیکی [+لێکدانەوە].

2. ئەو نیشانە واتاییانەی لە ڕێگەی سیمانتیکەوە لێکنادرێنەوە و بریتین لە:–

ا/ ڕۆڵی بابەتانە.

ب/ دۆخی ڕێزمانی.

پ/ بەستنەوەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە بە باقی ڕستەکەوە.

هەربۆیە دەتوانرێت ئەم نیشانانە بە [لێکدانەوە] [56] ئاماژەی بۆ بکرێت، کە مەبەست لێی ئەوەیە، لە ڕوی واتاوە لێکنادرێتەوە، بەڵکو زیاتر بە هۆی ڕێساکانی قوتابخانەی (بەرهەمهێنان و گواستنەوە) لێکدەدرێنەوە. بەم شێوەیەش لێکدەدرێنەوە:–

ا/ ڕۆڵی بابەتا نە: ئەو ڕۆڵە بابەتیا نەی سەرتۆپی لاوەکی پێیدەبەخشرێت لە لایەن کرداری (پرۆسەی) کۆمێنتەکەیەوە لە جێکەوتەی بنەڕەتییدا لە ڕستەی سەرتۆپیدا، هەمان ڕۆڵ لە جێکەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە) پێشنیازکراوی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردیدا نییە.

هەربۆیە دو ڕێگا لە گواستنەوەی ئەم ڕۆڵەدا پەیڕەو دەکرێت:

ڕێگای یەکەم: یان ئەوەتا بەرکارەکە (س.ل1)، کە دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی پێشنیازکراو، ڕۆڵە بابەتانەکەشی لەگەڵدا دەگوێزرێتەوە و دواتریش پرۆسەی هاونیشانەکردن ڕودەدات. بڕوانە (46 ا و ب):

(46) ا. [س.س کاوە] [ك[س.ل1 سێوەکە [پ. دەخوات]]].

پێدانی ڕۆڵودۆخ لە لایەن ڕەگەوە.

ب. [س.هـ سێوەکە] ، [س.ل کاوە] [ك[س.ل1 t [پ. دەیـــخوات]]].

i i i

گواستنەوەی (س.ل1 سێوەکە) بە ڕۆڵی بابەتانەوە.

ڕێگای دوهەم: یان ئەوەتا (س.ل1)، کە بۆتە (س.هـ) ڕستەکە بەرهەم دێنێت هەروەك ڕستەی سەرجێناوی. بە مەش (س.ل1 سێوەکە) هاونیشانە دەکرێت لە گەڵ کلیتیك و جێکەوتەی بنەڕەتیەکەیدا. بەراوردکردنی نمونەی (47) و (48) شیکردنەوەکە ئەزمونبەند دەکات:

(47) [س.هـ سێوەکە] ، [س.ل کاوە] [ك[س.ل1 t [پ. دەیـــخوات]]]. ڕستەی باسمەند.

i i i

---

[56] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئەم نیشانانە بڕوانە: Grohman(2003:144) .

(48) سێوەکەی، کە کاوە t خواردی.   ڕستەی سەرجێناوی.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا ڕێگای یەکەم پەسەند دەکرێت لە گواستنەوەی ڕۆڵی بابەتانەدا و بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەنددا.

ب/ دۆ خی ڕێز مانی: هەروەك لە (2/2-3-1) دا دەر خرا، جێکەو تەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی پێشنیازکراو ڕستەی باسمەند خاوەنی هیچ دۆخێکی ڕێزمانی نییە، بۆیە دەبێت پاش گواستنەوەی سەرتۆپی لاوەکی بۆ ئەم جێکەوتە یە، ئەو دۆ خە ڕێزمانی یەی هەیبوە بۆی بگوێزرێتەوە تا ڕستەکە ڕێزمانی بێت، ئەمیش بە دو ڕێگا:-

1- یان ئەوەتا بە هۆی هاونیشانەکردنەوە لە گەڵ کلیتیکی باسمە نددا، کە لە ناو پێکها تەی کردارەکەدایە و دۆخی ڕێزمانی ئەکوزەتیڤی هەڵگرتوە، بڕوانە (49 ا و ب):

(49) ا. [س.س نەسرین] [ك[س.ل1 هەڵماقۆ [پ. دەكات]]].

پێدانی ڕۆڵودۆخ لە لایەن ڕەگەوە.

ب. [س.هـ هەڵماقۆ] ، [س.ل نەسرین] [ك[س.ل1 t [پ. دەیـــکات]]].

i i i

گواستنەوەی دۆخی ڕێزمانی بە هۆی پرۆسەی هاونیشانەکردنەوە.

2- یان ئەوەتا سەرتۆپە لاوەکیە کە لە جێکەو تەی بنەڕەتیدا سەری ڕێز مانی لەگەڵدا یە، کە سەرچاوەی بەخشینی دۆخی ڕێزمانییە پێی، بۆیە هەروەك لە خاڵی (2)ی گریمانەی دوهەمی (2/2-3-1) دا خرا یەڕو سەری ڕێزمانەکە شی لە گەڵ سەرتۆپە لاوەکیە کەدا دەگوێزرێ تەوە. بەمەش پێکهاتەکە لە ناو جێکەوتەی گیر سانەوەیەدا دەبێ تە خاوەنی دۆ خی ڕێز مانی، وەك لە نمونەی (50) دا ئەزمونبەند دەکرێت.

(50) ا. [س.س کارزان] [ك[س.ل2 بە پێ [پ. ڕۆیشت]]].

پێدانی ڕۆڵ پێدانی دۆخ

ب. [س.هـ بە پێ] ،([س.ل کارزان])[ك[س.ل2 t [پ. ڕۆیشت]]].

پێدانی ڕۆڵ i i پێدانی دۆخ

پرۆسەی هاونیشانەکردن.

پ/ بەستنەوە: جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی بە دو ڕێگا دەبەسترێتەوە بە باقی ڕستەکەوە، کە ئەمانەن:-

1- بە ستنەوە بە هۆی هاونیشانەکردنی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لە گەڵ جێکەوتەی بنەڕەتییدا، بڕوانە (50).

2- بەستنەوە بە هۆی هاونیشانەکردنی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لەگەڵ کلیتیکی باسمەندی لە ناو پێکهاتەی کرداری کۆمێنتەکەیدا، بڕوانە (49).

بە ستنەوەی گوا ستنەوەی ئەم دو چەپکە نیشانەیە بە جێکەوتە و پێکهاتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمە ندی زمانی کوردی سەلمێنەری ڕاستی ڕێزمانی و واتایی ڕستەی باسمەندن و مەبەست لە بەستنەوەی سەرتۆپ بە باقی ڕستەکەوە لە ئاستێکی بالآتردا بونی ئەم پەیوەندییانەیە.

کەوا تە بەم پێ یە جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە دەبێ تە خاوەنی هەر یەك لە نیشانەکانی (ڕۆڵی بابەتانە و دۆخی ڕێزمانی و بەستنەوە)، کە بە [لێکدانەوە] ئاماژەی بۆ کرا و ئەمە جگە لەو نیشانە واتاییانەی، کە [+ لێکدانەوە]ن. بە مەش هەم جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە و هەم ئەو پێکهاتەیەی لە ناویدا دەگیرسێتەوە(فرێزی سەرتۆپ) دەبنە خاوەنی ئەم دو چەپکە نیشانە واتاییە، کە لە مەودوا دەتوانرێت بە نیشانەی واتایی [+ تۆپ] ئاماژەی بۆ بکرێت، واتە [+ تۆپ] خاوەنی هەردو چەپکە نیشانەی [+ لێکدانەوە] و [لێکدانەوە] یە.

لە ڕاستیدا ئەم [+ تۆپ] ە پێویستە بۆ هەمو ئەو سەرتۆپە لاوەکییانەی، کە دەبنە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لە ڕستەی باسمەندی زمانی کوردیدا. واتە هەر سەرتۆپێکی لاوەکی دەبێت خاوەنی نیشانەی واتایی [+ تۆپ] بێت تا لەبار بێت بۆ گوا ستنەوە و کرد نی بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە. هەربۆیە دەبێت ئەم نیشانە واتاییەی [+ تۆپ] لە هەر یاسایەك لە یاساکانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردیدا ببینرێتەوە، خۆ ئەگەر نیشانەکە [تۆپ] بو، ئەوا دەبێت ڕستەکە لە ڕوی ڕێزمان و واتاوە دروست نەبێت، بەلآم [+ تۆپ] بو ئەوا پێویستە ڕستەکە لە ڕوی ڕێزمانی و واتا ڕاست بێت.

3-3-2/2) **یاساکانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی**:

زمانەوان Liddel دەڵێت: ((تەنها فرێز دەتوانێت جێکەوتەی سەرتۆپ پڕبکاتەوە))[57].

دەتوانرێت ئەم گریمانەیە وەك بنەمایەك وەربگیرێت بۆ داڕشتنی یاساکانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی. ئەمەش بەو ڕێگەیە دەکرێت، کە ئەو پێکهاتانەی دەتوانن ببنە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە لە ڕستەی باسمەنددا بریتین لە فرێزەکان. ئەو فرێزانەش، کە لە ناو کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپییدا دەتوانرین بهێنرێنە دەرەوە و ببنە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە چەند فرێزێکی دیاریکراون. بۆ دروستی ئەم بۆچوونەش دو پێوەر دادەنرێت، کە بریتین لە:-

پێوەری یەکەم: دەبێت هەر ڕستەیەکی باسمەند وەڵامی ڕستەیەکی پرسیاری تایبەت بە خۆی بداتەوە.

پێوەری دوهەم: هەر فرێزێك (بە تایبەتی فرێزی ناوی)، کە دەبێتە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە دەبێت کلیتیکێك لە ناو پێکهاتەی کرداری (پرۆسەی) ڕستەی باسمەندەکەیدا لە بری دابنرێت و هاونیشانە بکرێت لەگەڵیدا. خۆ ئەگەر کلیتیکەکە دەرنەکەوت (وەك لە فرێزی پێشناویدا)، ئەوا دەبێت بە لایەنی کەمەوە ئەو فرێزە هاونیشانە بێت لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتیدا.

ئەگەر هاتو ئەو ڕستە باسمەندانەی (کە بەهۆی هێنانەپێشەوەی سەرتۆپی لاوەکی و کردنیان بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە) هاتونەتەکایەوە، توانیان ئەم پێوانانە لەخۆ بگرن، ئەوا ئەمە دەیسەلمێنێت هەریە کە لەو پێکهاتانە خاوەنی نیشانەی واتایی [+ تۆپ]ن و ڕستەی باسمەندی ڕاستەقینەی زمانی کوردین. ئەو فرێزانەش کە خاوەنی ئەم تایبەتیانەن دەتوانرێت لەم یاسایانەی خوارەوە بخرێنەڕو:-

1-3-3-2/2) یاسای سەرتۆپی لاوەکی(بەرکار):

هەریەکە لە پێکهاتەکانی بەرکاری ڕاستەوخۆ(سەرتۆپی لاوەکی یەك) و بەرکاری ناڕاستەوخۆ (سەرتۆپی لاوەکی دو "فرێزی پێشناوی")[58] وەك فرێز خاوەنی نیشانەی واتایی [+ تۆپ]ن، کە بەهۆیەوە لە بار دەبن بۆ ئەوەی ببنە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی ڕستەی باسمەند:-

ا. یاسای سەرتۆپی لاوەکی یەك (بەرکاری ڕاستەوخۆ)[59]: لەم یاسایەدا سەرتۆپی لاوەکی یەك لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆیەوە، کە بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپییە لە هەرسێ چە شنی

---

57 Aarons(1994:171).

58 لێرەدا سەرتۆپی لاوەکی (یەك) و (دو)، مەبەستمان بەرکاری (ڕاستەوخۆ) و (ناڕاستەوخۆ)یە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، پاری یەکەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (45-47).

59 هەریەك لە دیار عەلی (2002: 75-76) و تارا موحسن (2004: 66-67) تاڕادەیەك باسی یاسای ئەم پرۆسەیان کردوە.

ڕ ستەی (هەواڵی و فر مانی و پر سیاری " بۆ ڕا بردو و ڕا نەبردو")[60] و دەردەهێنر ێت و دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە) و بە مەش ڕ ستەی باسمە ند دێ تە بەرهەم.

1. لە ڕستەی هەواڵیدا، بڕوانە (51 ا و ب) و (52 ا و ب):

(51) ا.[س.س من] [ك[س.ل1 خانوەكەم [پ.دروستكرد]]]. (ڕستەی سەرتۆپی).

ب. [س.هـ خانوەكە] ، [س.ل من] [ك[س.ل1 t] پ. دروست[كلیتیكی باسمەندی م] كرد]]].

i i i

(52) ا.[س.س من] [ك[س.ل1 خانوەكە [پ.دروستدەكەم]]]. (ڕستەی سەرتۆپی).

ب.[س.هـ خانوەكە]،[س.ل من] [ك[س.ل1 t] پ.دروست [كلیتیكی باسمەندی یـــ] دەكەم]]][61].

i i i

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ ئەم پاسادانە با بڕوانینە (53 ا و ب) و (54 ا و ب):

(53) ا. تۆ چیت دروستكرد؟

ب. چیت دروستكرد تۆ؟ { بۆ ڕابردو}.

(54) ا تۆ چی دروستدەكەیت؟

ب. چی دروستدەكەیت تۆ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

ئەگەر بەراوردی نمونەكان بكرێت، دەبینرێت (51 ا و ب) و (52 ا و ب) وەڵامی شیاوی نمونەكانی (53 ا و ب) و (54 ا و ب)یە.

دوهەم: دەبینرێ هەریەكە لە (51ب) و (52) كلیتیكی باسمە ندی لە پێكها تەی كردارەكەیا ندا هەیە، كە لە (51ب) دا (م)ە و لە (52ب) دا (یــ)ە. بەڵام كلیتیكی (م) هەم كلیتیـكی كە سە و هەم كلیتیكی باسمەندیشە. واتە ڕێككەوتنی سەرتۆپی سەرەكی، كە بۆتە سەرتۆپی لاوە كی لە

---

[60] لێرەدا شیكردنەوەی ئەم یاسایە بۆ ڕستەی بكەرنادیار ناكرێت، چونكە هەڵسوكەوتێكی تایبەتی خۆی هەیە، هەربۆیە لە وەچە پارێكی تایبەتدا لێیدەكۆڵرێتەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە لاپەڕە (57-62)ی ئەم پارە.

[61] لە هەردو نمونەكەدا، پێویستە (خانو) بە ناسراوی بەكاربێت، تا ببێتە فرێز و بتوانرێت بكرێتە (س.هـ). خۆ ئەگەر وشەی (خانو) بە تەنیا بە كاربێت، ئەوا ناتوانرێت بكرێتە (س.هـ)، چونكە فرێز نییە. ئەمەش ڕێبازێكی تاقیكردنەوەیە بۆ سەلماندنی بەشە دەربڕاوێكی وەك فرێز. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: عەبدولجەبار مستەفا (2005: 10-17).

نمونەی (51ب) دا بەهۆی ئەمەوە لەگەڵ پرۆسەی کۆمێنتەکەدا ڕێککەوتوە. دیسانەوە نیشانەی واتایی

[+ تۆپ] بە هۆی هاونیشانەکردنی کلیتیکی باسمەندی (م) و پێکهاتەی (یاری)ەوە بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە بەخشراوە.

2. لە ڕستەی فرمانیدا، وەك لە نمونەی (55 ا و ب) دا خراوەتەڕو:

(55) ا. [س.س pro] [ك[س.ل1 دوژمنەکەتان[پ.بناسن]] ،[تەواوکەر باش[پ.ه]].

ب. [س.ه دوژمنەکەتان] ، [س.ل pro] [ك[س.ل1 t] پ[م. ڕیژەی فرمان بـ] [کلیتیکی باسمەند یـ] [ڕەگ ناس[

i ⟶ i ⟶ i

[کەس ن]]]]، [تەواوکەر باش [پ . ه[62]]].

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدان با بڕوانینە (56 ا و ب):

(56) ا. (pro) کێ بناسن باشە ؟

ب. کێ بناسن باشە (pro) ؟

بە وردبونەوە لە نمونەکان دەردەکەوێت، نمونەی (55 او ب) وەڵامی گونجاوی نمونەی (56 ا و ب)یە.

دوهەم: لە نمونەی (55ب) دا کلیتیکی باسمەندی لە ناو پێکها تەی کرداردا هە یە، کە بە هۆی هاونیشانەکردنەوە لەگەڵ سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە(دوژمن) دا ڕستەکە ڕێزمانی دەردەچێت.

3. لە ڕستەی پرسیاریدا، وەك لە نمونەی (57 ا و ب) و (58 ا و ب) دا دەردەکەوێت:

(57) ا. [س.س کێ] [ك[س.ل1 تۆی [پ[تەواوکەر بێزار] [کردار کرد]]]؟

ب. [س.ه تۆ] ، [س.ل کێ] [ك [س.ل1 t] پ[تەواوکەر بێزار] [کلیتیکی باسمەندی یـ] [ڕەگ کر] [کات د]

i ⟶ i ⟶ i

[کەس ی]]]؟

(58) ا. [س.س کێ] [ك[س.ل1 تۆ [پ[تەواوکەر بێزار] [کردار دەکات]]]؟

---

[62] لە گشت زمانەکاندا و لە ڕستەی فرمانیدا (بکەر"س.س") دەرناپردرێت. تەنها لەو کاتەدا نەبێت، کە قورسایی دەخرێتە سەر بۆ مەبەستی جیاکردنەوەی.

/

ب. [س.هـ تۆ] ، [س.ل کێ] [ك [س.ل1 t] پ[تەواوکەر بێزار] [کلیتیکی باسمەندی تـ] [کات دە] [پەگ ك]

i ⟵ i ⟵ i

[کەس ات]]]؟

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدان با لە (59 ا و ب) و (60 ا و ب) وردبببینەوە:

(59) ا. ئازاد منی بێزارکرد ؟

ب. من، ئازاد t بێزاریکردم ؟ { ڕابردو}.

(60) ا. ئازاد من بێزار دەکات ؟

ب. من، ئازاد t بێزار مـــدەکات ؟ { ڕانەبردو }.

لێرەدا لەبەرئەوەی ڕستەی باسمەندەکە لە شێوەی پرسیاریدایە. بۆیە لە بری ڕستەی پرسیاری بەرانبەریان هەبێت ڕستەی وەڵامی جیاوازی خۆیان هەیە. ئەگەر بشڕوانینە (57 ا و ب) و (58 ا و ب) دەبینرێت وەڵامی شیاوی نمونەکانی (59 ا و ب) و (60 ا و ب)ە.

دوهەم: هەریە کە لە ڕستەکانی (57ب) و (58ب) و (59ب) و (60ب) کلیتیکی باسمە ندی لە پێکهاتەی کرداری کۆمێنتەکانیاندا هەیە، کە بە هۆی پرۆسەی هاونیشانەکردنەوە نیشانەی [+ تۆپ] بۆ هەریەکە لە سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەکان گواستراوەتەوە.

پوختەی شیکردنەوەکان لە یاسای (5) دا دەخرێتەڕو:

ا+ب+[پ (e)] ⟵ ب + ا + t + [پ (کلیتیکی باسمەندی)].

کاتێك کە:

ا = س.س (بکەری ڕێزمانی) ب = س.ل 1 و س.هـ پ = پرۆسە

t = شوێنپێی پێکهاتەی سەرتۆپی گواستراوە.

e = جێکەوتەی کلیتیکی باسمەند لە پێکهاتەی کرداری کۆمێنتی ڕستەی باسمەندا.

ب. یاسای سەرتۆپی لاوەکی دو (بەرکاری ناڕاستەوخۆ"فرێزی پێشناوی")[63]**:**

لەم یا سایەدا سەرتۆپی لاوە کی دو (بەرکاری ناڕا ستەوخۆ"فرێزی پێ شناوی") لە جێکەو تەی بنەڕەتیەوە، کە بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپییە (لە هەر چوار چە شنی ڕ ستەی هەواڵی و فرمانی و پرسیاری و بکەرنادیار) دا دەگوێزرێتەوە بۆ جێکەو تەی (سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەی پێشنیازکراو)ی ڕستەی باسمەند و بەمەش ڕستەی باسمەند دێتەکایەوە. لەم یا سایەدا پێوی ستە تێبینی ئەوە بکرێت، کە پێوەری دوهەم جێبەجێناکرێت. جێبەجێنەکردنی یاساکەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە ئەم فرێزانە خۆیان سەری ڕێزمانیان لەگەڵدایە و ڕاستەوخۆ دۆخی ڕێزمانی (داتیڤ) دەبەخشنە تەواو کەرەکانیان جا لە جێکەو تەی بنەڕتیا ندا بن یان لە جێکەو تەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی پێشنیازکراو) دا. هەربۆیە هیچ جۆرە کلیتیکێك لە پێکهاتەی پرۆسەی کۆمێنتی ڕستەی باسمەندا نایەتەکایەوە. ئەمەش هۆ کارێکی بنەڕەتی دەبێت بۆ ئەوەی ئەو سەرتۆپە سەرەکیەی لە ڕستەی سەرتۆپیدا هەیە و دواتر لە ڕستەی باسمەندا دەبێتە سەرتۆپی لاوەکی (بە هۆی بونی سەرتۆپی لاوەکی بە سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوە) دەربڕینی سەرڕ شکیانە بێت. وا تە ئەگەر سەرتۆپە سەرەکیەکە، کە بۆتە سەرتۆپی لاوەکی دەریشنەبرێت ڕستەکە هەر ڕاست دەبێت. ئەم قرتاندنە بۆ ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی ئاڵۆزی ناهێنێتەکایەوە، چونکە زمانی کوردی هەروەك سەلمێنرا لە زمانە بکەرخراوەکانە. بەمەش لە جێکەوتەی سەرتۆپە سەرەکی، کە بۆ تە سەرتۆپە لاوەکی (pro)یەك دادەنرێت[64]**. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هێشتا پرۆسەی هاونیشانەکردن لە نێوان (س.ه) و جێکەوتەی بنەڕەتیدا هەر ڕودەدات.**

1. لە ڕستەی هەواڵیدا، بڕوانە (61 ا و ب) و (62 ا و ب):

(61) ا.[س.س من] [ك[س.ل2 بە پاس [پ.ڕۆیشتم]]]. ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕابردو.

ب. [س.ه بە پاس] ، ([س.ل من]) [ك[س.ل1 t [پ. ڕۆیشتم]]]. ڕستەی باسمەند بۆ ڕابردو.

i → i

پرۆسەی هاونیشانەکردن

(62) ا.[س.س من] [ك[س.ل2 بە پاس [پ.دەڕۆم]]]. ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕانەبردو.

---

63 زانا Ross (**1967**) بەم یاسایە دەڵێ یاسای گواستنەوەی داتیڤ (Dative Movment). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە Givon(1979:6). بەڵام لە زمانی کوردیدا بە هۆی پەیڕەوی کردارەکانەوە، ئەمە دەگۆڕێت وەك لە هەڵسوکەوتی ئەم جۆرە کردارانەدا (تێکردن و پێگوتن و لێدان) دەردەکەوێت.

64 بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (**19-21**).

ب. [س.ھ به پاس] ، ([س.ل من]) [ك[س.ل2 t [پ. دەڕۆم [ ]]]. ڕستەی باسمەند بۆ ڕانەبردو.

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیشانەکردن.

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدانی (61 ا و ب) و (62 او ب) با بڕوانینە نمونەی (63 ا و ب) و (64 ا و ب):

(63) ا. تۆ بەچی ڕۆیشتیت ؟

ب. به چی ڕۆیشتیت (تۆ) ؟ { بۆ ڕابردو }.

(64) ا. تۆ بەچی دەڕۆیت ؟

ب. بەچی دەڕۆیت (تۆ) ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

ئاشکرا دیارە ڕستەی (61ب) و (62ب) وەڵامی شیاوی ڕستەی پرسیاری (63ب) و (64ب)یە.

دوهەم: ئەم پێوانەیە جێبەجێناکرێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە هاونیشانە دەکرێت لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتیدا.

2. لە ڕستەی فرمانیدا، وەك لە نمونەی (65 ا و ب) دا دیارە:

(65) ا. [س.س لاوان] [ك[س.ل2 لە وچان[پ.سڵنەکەن]]] ،[تەواوکەر چاك[پ.ە]].

ب. [س.ھ لە وچان] ،([س.ل لاوان]) [ك[س.ل1 t [پ.سڵنەکەن]]] ،[تەواوکەر چاك [پ . ە]].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیشانەکردن.

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدانی نمونەی (65 ا و ب) با بڕوانینە (66 او ب):

(66) ا. لاوان لە چی سڵنەکەن چاکە ؟

ب. لە چی (لاوان) سڵنەکەن چاکە ؟

بە وردبونەوە لە نمونەی (66 او ب)، دەبینرێت نمونەی (65 او ب) وەڵامی گونجاوی نمونەی (66 او ب)یە.

دوهەم: ئەم پێوانەیە جێبەجێنابێت، بەڵام پرۆسەی هاونیشانەکردن ڕویداوە.

3. لە ڕستەی پرسیاریدا، وەك لە (67 ا و ب) و (68 ا و ب) دا دەردەكەوێت:

(67) ا.[س.س ئارام] [ك[س.ل2 بە چی [پ.ڕۆیشت]]]؟ ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕابردو.

ب. [س.م بەچی] ، ([س.ل ئارام]) [ك[س.ل1 t [پ. ڕۆیشت]]]؟ ڕستەی باسمەند بۆ ڕابردو.

i   i

پرۆسەی هاونیشانەكردن.

(68) ا.[س.س بارام] [ك[س.ل2 بەچی [پ.دەڕوات]]]؟ ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕانەبردو.

ب. [س.م بەچی] ، ([س.ل بارام]) [ك[س.ل2 t [پ. دەڕوات]]]؟ ڕستەی باسمەند بۆڕانەبردو.

i   i

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ پاسەدان با لە (69 او ب) و (70 ا و ب) بڕوانین:

(69) ا. ئارام بە پێ ڕۆیشت.

ب. بە پێ، (ئارام) ڕۆیشت.   { بۆ ڕابردو}.

(70) ا. بارام بەپێ دەڕوات .

ب.بە پێ ، (بارام) دەڕوات.   { بۆ ڕانەبردو}.

ئاشكرایە ڕستەكانی (67 ا و ب) وەڵامی ڕستەی پرسیاری (69 ا و ب)یە و ڕستەكانی (68 ا و ب)یش وەڵامی گونجاوی ڕستەكانی (70 ا و ب)یە.

دوهەم: لە چوار ڕستەی (67ب) و (68ب) و (69ب) و (70) دا هیچ جۆرە كلیتیكێك لە ناو پێكهاتەی كرداری كۆمێنتەكەیاندا نییە، بەڵام پێكهاتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی) نمونەكان هاونیشانەیە لەگەڵ جێكەوتەی بنەڕەتیاندا.

4. لە ڕستەی بكەرنادیاردا، بڕوانە (71 ا و ب) و (72 ا و ب):

(71) ا.[س.س دیموكراسی] [ك[س.ل2 بە ئازادی[پ.خنكێنرا]]]. ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕابردو.

ب. [س.م بەئازادی] ،([س.ل دیموكراسی]) [ك[س.ل1 t [پ. خنكێنرا]]]. ڕستەی باسمە ند.

i   i

پرۆسەی هاونیشانەكردن.

(72) ا.[س.س دیموكراسی] [ك[س.ل2 به ئازادی[پ.دەحنكێنرێت]]]. ڕستەی سەرتۆپی بۆ ڕابردو.

ب. [س.هـ بەئازادی] ،([س.ل دیموكراسی]) [ك[س.ل1 t] پ. دەخنكێنرێت]]]. ڕستە باسمەند.

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیشانەكردن.

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ پاسەدانی دروستی (71 ا و ب) و (72 ا و ب) با بڕوانینە (73 ا و ب) و (74 ا و ب):

(73) ا. دیموكراسی بەچی خنكێنرا ؟

ب. به چی، (دیموكراسی) t خنكێنرا ؟ { بۆ ڕابردو}.

(74) ا. دیموكراسی بەچی دەخنكێنرێت ؟

ب. به چی، (دیموكراسی) t دەخنكێنرێت ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

ئەگەر لە نمونەكان وردببینەوە، دەبینرێت ڕستەی (71 ا و ب) وەڵامی دروستی نمونەی (73 ا و ب)یە و نمونەی (72 ا و ب)یش وەڵامی شیاوی نمونەی (74 ا و ب)یە.

دوهەم: پێوانەی دوهەم جێبەجێناكرێت، بەڵام ئاسایی پرۆسەی هاونیشانەكردن ڕویداوە.

پوختەی شیكردنەوەكان لە یاسای (6) دا ئاشكرا دەبن:

یاسای (6):

ا + ب + [پ] ⟵ ب + (ا) + t + [پ]

كاتێك كە:

ا = س.س و ب = س.ل2 و س.هـ و [پ] = پێكهاتەی كردار t = شوێنپێی س.ل2

( ) = هێمای سەرپشیكانە دەربڕینی س.س كە بۆتە س.ل.

2/2-3-3-2) یاسای باسمەندی ئاوەڵكردار:

جێكەوتەی بنەڕەتی ئەم پێكهاتانە ڕاستەوخۆ دوای سەرتۆپی سەرەكی (بكەری ڕێزمانی) یە[65] و پێكهاتەكانیش پاش بونیان بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە هیچ جۆرە كلیتیكێك لە ناو پێكها تەی كرداری كۆمێنتەكەیا ندا ناهێننەكا یەوە، بە هۆی هاونیـ شانەكردنیانەوە لە گەڵ جێكەو تەی

[65] محەمەد مەحوی (2001: 125-127) لەگەڵ عەبدولجەبار موستەفا (2005:68)

بنەڕەتیاندا نیشانەی وا تایی [+ تۆپ] یان بۆ دەگوێزرێتەوە. ئەم هۆکارەش دەبێتە هۆی سەرپشکیانە دەرپڕینی ئەو سەرتۆپە سەرەکیەی بۆتە سەرتۆپی لاوەکی لە ڕستەی باسمەندا.

ا. یاسای ئاوەڵکرداری کات[66]: ئەو پێکهاتانەی دەبنە ئاوەڵکردار لە کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا زیاتر دو چەشنن:–

1/ ئاوەڵکرداری کاتی ڕوت، وەك (دوێنێ، بەیانی، زو، درەنگ.....هتد)[67]، وەك لە نمونەی (75 ا و ب) و (76 ا و ب) دا خراوەتەڕو:

(75) ا. [س.س ئێمە] [ك[س.ل دوێنێ[س.ل1 قبوڵیمان[پ. هەبو]]]].

ب. [س.م دوێنێ]، ([س.س ئێمە])[ك[س.ل t] س.ل1 قبوڵیمان[پ. هەبو]]]].

i → i

(76) ا. [س.س ئێمە] [ك[س.ل سبەینێ[پ. دەچین بۆ سەیران]]].

ب. [س.م سبەینێ]، ([س.س ئێمە])[ك[س.ل t] پ. دەچین بۆ سەیران]]].

---

[66] ئەحمەد حەسەن (1990: 50-51) لە نامەی ماستەرەکەیدا بێ شیکردنەوەیەکی سەرلەبەری پرۆسەکە ئاماژەی بە باسمەندی ئاوەڵکرداری (کات و شوێن) داوە.

[67] عەبدولجەبار موستەفا (2005: 70-71) لە نامەی ماستەرەکەیدا، پێیوایە هەردو ئاوەڵکرداری (زو، درەنگ) ئاوەڵکرداری ڕەسەنن و دەڵێ ((ئەگەرچی زۆرجار بۆ مەبەستی جەختکردنیش جێگۆڕکێیان پێدەکرێت، بەڵام لە بنەڕەتدا لەگەڵ کردارەکەدایە و جێگۆڕکێ پێکردنیان واتا و گۆکردنی نوێ ناهێننەکایەوە)).

ئەم شیکردنەوەیە پەیوەست بە بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەندەوە، بەو ڕادەیەی ئەو بۆیدەچێت زانستی نییە. واتە جێگۆڕکێ پێکردنیان واتا و گۆکردنی نوێ دەهێننە کایەوە. بەڵام هێنان و بردنی ئاوەڵکردار سەرپیشکییە بە بەراورد لەگەڵ ئەو فرێزانەی دەبنەبەرکاری ڕاستەوخۆ، هەر ئەمەش وایکردوە ئەم ئاوەڵکردارانە پەیوەست نەبن بە دۆخی ڕێزمانییە و ڕەنگە باشترین بەڵگەش هەڵسوکەوتیان بێت لە زاری هەورامیدا، چونکە لەم زارەدا دۆخ وەك مۆرفێم دەردەکەوێت:

(1) ا. من نامەکەی منویسو.

ب. من زو یاوانــی^{o}.

لە (1ب) دا (زو) مۆرفێمی دۆخی وەرنەگرتوە بە پێچەوانەی (نامەکە) لە (1 ا) دا. بۆیە پێشبینی ئەوە دەکرێت زاری هەورامیش هێنانە پێشەوەی ئاوەڵکرداری تیا ڕوبدات و ڕستەی باسمەند بهێنێتە بەرهەم.

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ پاسەدان با بڕوانینە (77 ا و ب) و (78 ا و ب):

(77) ا. ئێوە كەی قبوڵیتان هەبو ؟

ب. كەی، (ئێوە) t قبوڵیتان هەبو ؟ { بۆ ڕابردو}.

(78) ا. ئێوە كەی دەچن بۆ سەیران ؟

ب. كەی، (ئێوە) t دەچن بۆ سەیران ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

وردبونەوە لە نمونەكان دەریدەخات، كە (75 ا و ب) و (76 ا و ب) وەڵامی گونجاوی نمو نەكانی (77 ا و ب) و (78 ا و ب)ە.

دوهەم: ئەگەرچی هیچ جۆرە كلیتیكێك نەهاتۆتە كایەوە لە ڕستە باسمەندەكاندا، بەڵام پرۆسەی هاونیشانەكردن بۆتە هۆكاری بەخشین و گواستنەوەی نیشانەی وا تایی [+ تۆپ] بۆ سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەكان لە ڕستە باسمەندەكاندا و ڕستەی ڕێزمان دروست واتا ڕاست دەردەچن.

2/ ئاوەڵكردارئاسای كاتی، بڕوانە (79 ا و ب) و (80 ا و ب):

(79) ا. [س.س كورد] [ك[س.ل لە بەهاردا[پ. ڕاپەڕی]]]].

ب. [س.ە لە بەهاردا] ،([س.س كورد])[ك[س.ل t] پ. ڕاپەڕی]]]].

i i

(80) ا. [س.س شەمشەمەكوێرە] [ك[س.ل بە شەو [ئاوەڵكردار زۆر] پ. دەبێت]]]].

ب. [س.ە بە شەو] ، ([س.س شەمشەمەكوێرە]) [ك[س.ل t] ئاوەڵكردار زۆر] پ. دەبێت]]]].

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ پاسەدان با بڕوانینە (81 ا و ب) و (82 ا و ب):

(81) ا. كورد كەی ڕاپەڕی ؟

ب. كەی ، (كورد) t ڕاپەڕی ؟ { بۆ ڕابردو}.

(82) ا. شەمشەمەكوێرە لەچ كاتێكدا زۆردەبێت ؟

ب. لەچ كاتێكدا، (شەمشەمەكوێرە) t زۆردەبێت ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

به ڕونی له بەراوردکردنی نمونەکان دەردەکەوێت، کە وەڵامی شیاوی ڕستەکانی نمونەی (81 ا و ب) و (82 ا و ب) ڕستەکانی نمونەی (79 ا و ب) و (80 ا و ب)یە.

دوهەم: سەرەڕای جێبەجێنەکردنی ئەم پێوانەیە، بە هۆی بونی سەری ڕێزمانی لە گەڵ سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەکاندا. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هاونیشانەکردن ڕویداوە، کە بۆتە هۆی گواستنەوەی نیشانەی واتایی [+ تۆپ] بۆ سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەکان لە ڕستە باسمەندەکاندا.

ب.یاسای ئاوەڵکرداری شوێن: ئەو پێکهاتانەی دەبنە ئاوەڵکرداری شوێن زیاتر لە شێوەی فرێزی پێشناویدان[68] و جێکەوتەی بنەڕەتیشیان ڕاستەوخۆ دوای جێکەوتەی ئاوەڵکرداری کاتی دێت. واتە سێیەم جێکەوتەی هەیە لە بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپیدا[69]. لەم پێکهاتانەدا بە هۆی بونی سەری ڕێزمانییەوە هیچ جۆرە کلیتیکێك لە ناو پێکهاتەی کرداری کۆمێنتی ڕستەی باسمەندەکەدا نایەتەکایەوە. ئەم شیکردنەوەیەش دەبێتە هۆی سەرپشکیانە دەربڕینی سەرتۆپی سەرەکی، کە بۆتە سەرتۆپی لاوەکی لە ڕستەی باسمەندا. وەك لە نمونەی (83 ا و ب) و (84 ا و ب) دا دەردەکەوێت:

(83) ا. [س.س حاجییەکان] [ك[س.ل لە بەکرەجۆوە[پ. ڕۆیشتن]]]].

ب. [س.ە لە بەکرەجۆوە] ،([س.س حاجییەکان])[ك[س.ل t [پ. ڕۆیشتن]]]].
i i

(84) ا. [س.س ئەو] [ك[س.ل بە باخەکەدا[پ. تێپەڕی]]]].

ب. [س.ە بە باخەکەدا] ،([س.س ئەو])[ك[س.ل t [پ. تێپەڕی]]]].
i i

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدان با لە (85 ا و ب) و (86 ا و ب) وردببینەوە:

(85) ا. حاجییەکان لە کوێوە ڕۆیشتن ؟

ب. لە کوێوە، (حاجییەکان) t ڕۆیشتن ؟ { بۆ ڕابردو}.

---

[68] ئازاد ئەحمەد حسێن (2001: 40).

[69] محەمەد مەحوی (2001: 126) لەگەڵ عەبدولجەبار موستەفا (2005: 68).

(86) ا. ئەو بەكوێدا تێپەڕی ؟

ب. بەكوێدا، (ئەو) t تێپەڕی ؟ { بۆ ڕانەبردو}.

بەراوردی نمونەكان دەریدەخات، كە وەڵامی گونجاوی ڕستەكانی (85 ا و ب) و (86 ا و ب) ڕستەكانی (83 ا و ب) و (84 ا و ب)یە.

دوهەم: لەگەڵ نەبونی هیچ جۆرە كلیتیكێكدا پرۆسەی هاونیشانەكردن ئاسایی ڕویداوە.

پوختەی شیكردنەوەكان لە یاسای (7) دا بۆ (ئاوەڵكرداری كات و شوێن) دەخرێتە بەرچاو:

یاسای (7):

ا + ب + [پ] ⟵ ب + (ا) + t + [پ]

كاتێك كە:

ا = س.س و ب = س.ل و س.ه و [پ] = پێكهاتەی كردار

t = شوێنپێی س.ل2 و ( ) = هێمای سەرپشیكانە دەربڕینی س.س كە بۆتە س.ل.

پ. یاسای باسمەندی ئاوەڵكرداری چەندێتی و چۆنیەتی:

ئەو پێكهاتانەی دەبنە ئاوەڵكرداری چەندێتی زیاتر دوبارەبونەوەی ژمارە كانن و ئەوا نەش كە دەبنە ئاوەڵكرداری چۆنیەتی زیاتر ئاوەڵناوەكانن[70]. لە ڕاستیدا ئەم دو چەشنەی ئاوەڵكردار بە پێ چەوانەی دو چە شنەكەی ترەوەن، چونكە پێكها تەی ئاوەڵكردارە كە بەهۆی ئەوەی ئاوەڵكردارئاسان و ئاوەڵكرداری ڕە سەن نین[71]. هەربۆ یە سەرجەمی بە شی كۆمێنتی ڕ ستەی سەرتۆپی دەگوێزرێتەوە بۆ جێكەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوەی) پێ شنیازكراو و دوا تریش سەرتۆپی سەرەكی، كە بۆ تە سەرتۆپی لاوە كی لە ڕ ستەی باسمە ندا دەربڕی نی سەرپ شكیانە دەبێت. بڕوانە (87 ا و ب) و (88 ا و ب):

(87) ا. [س.س باڵندەكان] [ك[س.ل پۆل پۆل[پ. كۆچدەكەن]]].

ب. [س.ه پۆل پۆل كۆچدەكەن]i ،[س.ل باڵندەكان] [ك[t]i]. { چەندێتی}.

[70] ئازاد ئەحمەد حسێن (2001: 30).

[71] عەبدولجەبار موستەفا (2005: 63) و ئەو سەرچاوانەی لەوێدا پێشكەشكراون.

(88) ا. [س.س پیشمەرگەکان] [ك[س.ل ئازایانە[پ. هاتنەدەست[]]].

ب. [س.هـ ئازایانە هاتنە دەست] ،[س.ل پێشمەرگەکان] [ك[t]][72]. { چۆنیەتی}.

i ⟶ i

پێوەرەکان:

یەکەم: با لەم نمونانەی خوارەوە بڕوانین:

(89) ا. باڵندەکان چۆن کۆچدەکەن؟

ب. چۆن کۆچدەکەن، باڵندەکان t ؟ { چەندێتی}.

(90) ا. پێشمەرگەکان چۆن هاتنە دەست ؟

ب. چۆن هاتنە دەست، پێشمەرگەکان t ؟ { چۆنیەتی}.

بە وردبونەوە لە بەراوردی نمونەکان دەردەکەوێت، کە نمونەی (87 ا و ب) و(88 ا و ب) وەڵامی گونجاون بۆ نمونەکانی (89 ا و ب) و (90 ا و ب).

دوهەم: لە بەرئەوەی سەرجەمی بەشی کۆمێنت گوێزراوە تەوە، بۆ یە هیچ جۆرە کلیتیکێك لە پێکهاتەی کۆمێنتەکەیاندا نییە، بەڵام ئاسایی پرۆسەی هاونیشانەکردن ڕویداوە.

پوختەی شیکردنەوەکان لە یاسای (8) دا خراوەتەڕو:

یاسای (8):

ا + [ب + پ] ⟵ [ب + پ] + ا

کاتێك کە : ا = س.س [ب + پ] = پێکهاتەی کۆمێنت

ب = ئاوەڵکرداری چەندێتی و چۆنیەتی (س.ل2) پ = کردار (پرۆسە).

3-3-3-2/2) یاسای باسمەندی پێشناوە فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاکسییەکان:

هەر سێ پێشناوی (پێ، تێ،لێ)، کە لە فەرهەنگدا بە سەربەخۆیی نین و بە شێکن لە پێکها تەی کردارەکان. دوای ئەوەی کردارەکان دێنە ناو سینتاکسەوە، ئەم پێشناوانە لە فۆڕمی فەرهەنگی و

---

[72] ئاخێوەری کورد زۆر بە دەگمەن ڕستەی باسمەندی لەم چەشنانە دەردەبڕێت:

(2) ؟؟ [س.هـ 2 پۆل پۆل] ،[س.هـ1 کۆچدەکەن]، [س.ل باڵندەکان] [ك[س.ل t [پ. t]]].

(3) ؟؟[س.هـ2 ئازایانە]، [س.هـ1 هاتنەدەست]،[س.ل پێشمەرگەکان] [ك[س.ل t [پ. t]]].

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە لاپەڕە (68-71)ی ئەم پارە.

مۆرفۆسینتاکسییەوە دەگۆڕێن بۆ فۆڕمی پێشناوی سینتاکسی تا بتوانێت دۆخی ڕێزمانی بدات بە تەواوکەری کردارەکە[73]. پاش ئەوەی ئەم تەواوکەرانە پێشناوەکەیان دەچێتە پێش دەبنە فرێزی پێشناوی، ئەم فرێزە پێشناوییانەش لەم چەشنە کردارانەی زمانی کوردیدا، دەتوانن لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆیانەوە بگوێزرێنەوە بۆ جێکەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی پێشنیازکراو و ڕستەی باسمەند بهێننەکایەوە. بێئەوەی هیچ کلیتیکێك لە پێکهاتەی کردارەکەیاندا بێتەکایەوە، چونکە خۆیان سەری ڕێزمانیان لەگەڵدایە، کە سەرچاوەی بەخشینی دۆخی ڕێزمانییە پێیان. ئەمەش هۆکاری سەرپشکیانە دەربڕینی ئەو (سەرتۆپە سەرەکی)یەی بۆتە (سەرتۆپی لاوەکی)، بەڵام لە هەمانکاتدا لەگەڵ جێکەوتە بنەڕەتیەکەیاندا هاونیشانە دەکرێن. لە ڕاستیدا هێنانی ئەم کردارانە لە فەرهەنگەوە بۆ ئاستی قوڵ تا دەگاتە هێنانەکایەی ڕستەی باسمەند چەند هەنگاوێکی پێویستە، کە لە نمونەی (91) و (92) و (93) دا ئەزمونبەند دەکرێت:

(91) ا. ئەو سیروان لێـدان (ئاستی قوڵ).

پرۆسەی بونی پێشناوی فەرهەنگی ومۆرفۆسینتاکس بە پێشناوی سینتاکسی.

ب. ئەو لە سیروان دای (ئاستی ڕوکەشی یەك)

یاسای گواستنەوەی ئەفێکس[74]

پ. [س.س ئەو] [ك [س.للەسیروانی[پ. دا]]]. (ڕستەی سەرتۆپی)

ت. [س.هـ لەسیروانیدا] ، ([س.ل ئەو]] ك[t]]. (ڕستەی باسمەند)

i ⟶ i

(92) ا. تۆ ئەو پێگوتن (ئاستی قوڵ).

پرۆسەی بونی پێشناوی فەرهەنگی ومۆرفۆسینتاکسی بە پێشناوی سینتاکسی.

ب. تۆ بە ئەو گوتت (ئاستی ڕوکەشی یەك).

یاسای گواستنەوەی ئەفێکس

پ. [س.س تۆ] [ك [س.لبە ئەوت[پ. گوت]]]:[من بە یەکەم دەرچووم] (ڕستەی سەرتۆپی)

---

[73] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی پرۆسەی گۆڕانی ئەم چەشنە پێشناوە فەرهەنگی ومۆرفۆسینتاکسییانە بڕوانە: محەمەدیی مەحویی (2001: 56-58).

[74] بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)، لاپەڕە (17-19).

ت.[س.ه به ئەوت گوت] ، ([س.ل تۆ] [] ك[t]]: [من به یەكەم دەرچوم]. (ڕستەی باسمەند)

i i

(93) ا. كەروێشك تەڵە تێكەوتن (ئاستی قوڵ)

پڕۆسەی بونی پێشناوی فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاكسی به پێشناوی سینتاكسی.

ب. [كەروێشكەكە] [ك[پ. كەوتە[ت. تەڵەكەوە]]]. (ڕستەی سەرتۆپی).

پ. [س.ه كەوتە تەڵەكەوە] ،([س.ل كەروێشكەكە])[ك[t]]. (ڕستەی باسمەند)

i i

ئەگەر له سێ نمونەی (91) و (92) و (93) وردببینەوە، دەبینرێت پێش هاتنەكا یەی ڕستەی باسمه ند دو پرۆ سەی سەرەكی ڕو یداوە، كه (پرۆ سەی بونی پێ شناوی فەر هەنگی و مۆرفۆسینتاكسی به پێشناوی سینتاكسی و یاسای گواستنەوەی ئەفێكس)ن. پاشان له هەر سێ ڕستەكەدا، سەرجەمی كۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی گوێزراوە تەوە بۆ جێكەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی پێشنیازكراو و ڕستەی باسمەند هاتۆتەكایەوە.

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ پاسەدان با بڕوانینە (94) و (95) و (96):

(94) ا. ئەو له كێی دا ؟

ب. له كێیدا، (ئەو) ؟

(95) ا. تۆ به كێت گوت: من به یەكەم دەرچوم؟

ب. به كێت گوت (تۆ): من به یەكەم دەرچوم؟

(96) ا. كەروێشكەكە كەوتە چیەوە؟

ب. كەوتە چیەوە، (كەروێشكەكە)؟

وردبو نەوە له نمو نەكان دەر یدەخات، كه نمو نەكانی (91 و 92 و 93) وەلا می گو نجاوی نمونەكانی (94 و 95 و 96)ە.

دوهەم: له بەرئەوەی سەرجەمی كۆمێنت بۆتە سەرتۆپی هێنراوەپێ شەوە، بۆ یه هیچ كلیتیك ێك نەهاتۆتەكا یەوە، بەڵام له گەڵ ئەوە شدا پرۆ سەی هاوندی شانەكردن له ن ێوان سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەكان و جێكەوتەی بنەڕەتیاندا ڕویداوە.

پوختەی شیکردنەوەکانیش لە یاسای (9) دا دەخرێتە بەرچاو:

یاسای (9):

ا + [ب + پ] ⟵ [ب + پ] + ا

کاتێك کە:

ا = س.س و ب = س.ل (ف.پ) و پ = کرداری (پرۆسەی) کۆمێنت و

[ب + پ] = پێکهاتەی کۆمێنت.

4-3-3-2/2) یاسای باسمەندی ڕستەی ناڕاستەوخۆ[75]:

ئاخێوەران لە ئاخاوتنیا ندا یان ئەوەتا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەئا خاوێن یان ئەوەتا بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ[76]. لە شێوازی ڕستەی ناڕاستەوخۆی زمانی کوردیدا زیاتر ئەو کردارا نە بەکاردێن، کە پێویستیان بە یەك تەواوکەری دەرەکی(بکەری ڕێزمانی) و یەك/دو تەواوکەری ناوەکی(بەرکار) هەیە. تەواوکەرە ناوەکیەکەشیان لە شێوەی ڕستەیەکی سەربەخۆی داخراودایە. بۆیە لەم چەشنە ڕستانەی زمانی کوردیدا زۆرجار و بە شێوەیەکی سەرپشکیانە ئاخێوەر دەتوانێ یان سەرجەمی ڕستە ناڕاستەوخۆکە بکاتە ڕستەیەکی باسمەند یان تەنیا تەواوکەرە ناوەکیەکەی ڕستە ناڕاستەوخۆکە (کە لە شێوەی ڕستەیەکی سەربەخۆدایە) بکاتە ڕستەیەکی باسمەند:

ا. یاسای باسمەندی ڕستەی تەواوکەری ڕستە ناڕاستەوخۆ. بڕوانە (97):

(97) ا. [س.س هەوار] [ك[پ. گوتی:[س.ل1[س.س نە سرین] [ك[س.ل1 مەڕەکان] [پ. دەدۆشێت[ ]]].

ب. [س.س هەوار] [ك[پ.گوتی:[س.ل1[س.م مەڕەکان]،[س.ل نەسرین] [ك[س.ل1 t [پ.دەیاندۆشێت]]].[77]

---

75 شیکردنەوەکانی ئەم جۆرە ڕستە باسمەندەی زمانی کوردی وەك نمونەیەکی ڕستەی نسادەی زمانی کوردی وەرگیراوە تا بە تەواوی لە ئایندەدا باسمەندیی ڕستەی ناسادە شیدەکرێتەوە.

76 بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئەم چەشنەی ڕستە بڕوانە:

أ. بەکر عومەر و هۆگر مەحمود (2002: 31).

ب. R.L.Trask(1993:83; 140-141)
Murcia and Freeman(1999:690-704)
.Crystal(2003:142)

77 بەلاّم دەرهێنانی (مەڕەکان) و هەڵواسینی بە ڕستە سەرەکییەکەوە لە زمانی کوردیدا ڕێگەی پێنادرێت، چونکە پێکهاتەی ڕستەی تەواوکەر ناتوانرێت بە سەر ڕستەی سەرەکی ڕستە نسادەدا بپەڕێتەوە. بڕوانە (4) و (5):

(4) * [س.م مەڕەکان]،[هەوار گوتی: نەسرین t دەیاندۆشێت]. (5)* چی، [هەوار گوتی: نەسرین t دەکات]؟

i ⟶ i

پێوەرەكان:

یەكەم: بۆ سەلماندنی دروستی شیكردنەوەكان با بڕوانینە (98):

(98) ا. هەوار گوتی: نەسرین چی دەكات ؟

ب. هەوار گوتی: چی دەكات، (نەسرین) ؟

بەراوردكردنی نمونەكان دەریدەخات ڕستەی (97 ا و ب) وەڵامی گونجاوە بۆ ڕستەكانی (98 ا و ب).

دوهەم: هێنانە پێشەوەی (مەڕەكان) بۆتە هۆی هێنانە كا یەی كلیتیكی (یان) لە ناو پرۆسەی ڕستەی تەواوكەرە ناوەكیەكەی ڕستە سەرەكییەكە و لە گەڵ جێكەوتەی بنەڕەتی و (س.هـ) دا هاونیشانە دەبێت.

پوختەی شیكردنەوەكەش لە یاسای (10) دا دەخرێتەڕو:

ا + پ: [ب (C + B + A)] ⟵ **ا + پ: [ب (B) + (A)+ C + D]**

كاتێك كە : ا = س.س و پ = كرداری كۆمێنت و ب = س.ل

A = س.س و B = س .ل و C = كرداری كۆمێنت و D = كلیتیكی باسمەندی (یان)

ب. یاسای باسمەندی سەرجەمی ڕستەی ناڕاستەوخۆ، وەك لە نمونەی (99 ا و ب و پ و ت و ج) دا دەخرێتەڕو:

(99) ا. [ت. دەركی سیروان] [ت. ناوەكی1 ئارام] [پ. پێگوتی] : [ت. ناوەكی 2 ئازاد نەوزادی گرت].

پرۆسەی بونی پێشناوی فەرهەنگی و مۆرفۆسینتاكسی بە پێشناوی سینتاكسی.

ب. [ت. دەركی سیروان] [ت. ناوەكی1 بە ئارام] [پ. گوتی]: [ت. ناوەكی 2 ئازاد نەوزادی گرت].

یاسای گواستنەوەی ئەفێكس.

پ.[ت. دەركی سیروان] [ت. ناوەكی1 بە ئارامـی] [پ. گوت]: [ت. ناوەكی 2 ئازاد نەوزادی گرت].

ت. [س.س سیروان] [ك[س.ل1 بە ئارامی] [پ. گوت] :[س.ل2 [س.س ئازاد[ك[س.ل1 نەوزادی[پ. گرت]]]]]]]. ڕستەی سەرتۆپی

/ /

ج. [س.هـ بە ئارامی گوت]، ([س.س سیروان])[ك t] : [س.ل2[س.هـ نەوزاد] ، [س.ل ئازاد] [ك[س.ل1 t] پ. [پەگ گرت]

j ⟶ j i ⟶ i

[كلیتیكی باسمەندی ی]]]] [[[ ]]]. ڕستەی باسمەند.

j

ئەگەر لە (99) وردببینەوە، دەبینرێت لە ڕستەی (ا و ب و پ) دا دو پرۆسە ڕویداوە (پرۆ سەی بونی پێ شناوی فەر هەنگی ومۆرفۆسینتاک سی بە پێ شناوی سینتاک سی و یا سای گواستنەوەی ئەفێکس). پاشان لە دو ڕستەی (ت و ج) دا دو پرۆسەی باسمەند ڕویداوە: یەکەمیان بریتی یە لە گوا ستنەوەی سەرجەمی کۆمێنتی (بە ئارامی گوت) بۆ جێکەو تەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە. ئەمەش بۆ تە هۆی سەرپ شکیانە دەربڕینی (سەرتۆپی سەرەکی)، کە بۆ تە (سەرتۆپی لاوەکی) واتە (سیروان). دوەمیشیان بریتییە لە هێنانەپێ شەوەی سەرتۆپی لاوە کی (نەوزاد)، کە لە ناو سەرتۆپی لاوە کی سەرجەمی ڕ ستە ناڕا ستەوخۆکەدایە. ئەم باسمە ندەی دوەمیان بۆتە هۆی هێنانەکایەی کلیتیکی باسمەندی لە ناو پێکهاتەی کرداری سەرتۆپی لاوە کی سەرجەمی ڕستە ناڕاستەوخۆکەدا، کە (ی)ە.

لە ڕوانگەی ئەم شیکردنەوەیەشەوە ئەو داری زمانییەی بۆ خستنەڕوی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی پێشنیازمانکرد لە داری زمانی (2) بۆ ئەم چەشنە ڕستەیە دەگۆڕێت، کە لە داری زمانی (10) دا دەیخەینەڕو:

داری زمانی (10):

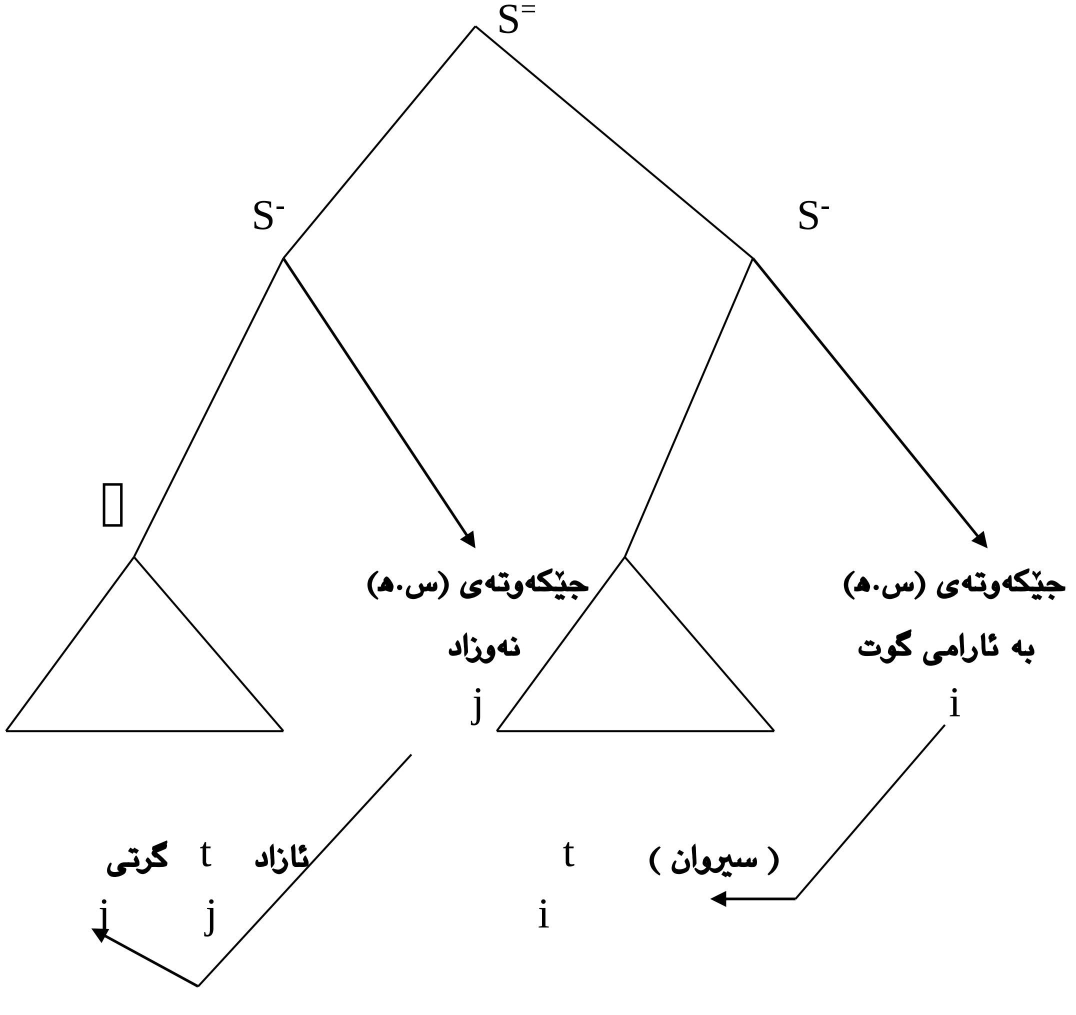

پێوەرەکان:

یەکەم: بۆ پاسەدانی شیکردنەوەکە با بڕوانینە (100):

(100) ا. سیروان بە کێی گوت: (ئازاد کێی گرت)؟

ب. بەکێی گوت، (سیروان): (کێ، ئازاد t گرتی)؟

بەراوردکردنی دو نمونەی (99) و (100) دەردیەخات، کە وەلامی گو نجاوی (100ا و ب) دو ڕستەی (99 ت و ج)یە.

دوهەم: تەنیا لە ناو ڕستە تەواوکەرە کەی ڕستە ناڕا ستەوخۆکەدا، هێنانەپێ شەوەی پێکها تەی (نەوزاد) بۆ جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە، دەبێتە هۆی هێنانەکایەی کلیتیکی باسمەندی لە ناو پێکهاتەی کرداری ڕستە تەواوکەرەکەدا. بەڵام لە بەرئەوەی سەرجەمی کۆمێنتەکە لە ناو ڕستە ناڕاستەوخۆکەدا گوێزراوەتەوە بۆ جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە. بۆیە هیچ جۆرە کلیتیکێك نایەتەکایەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هاونیشانە دەکرێت لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتیدا. هەر ئەمەش وایکردوە دەربڕینی تەواوکەری دەرەکی (سەرتۆپی سەرەکی، کە بۆ تە سەرتۆپی لاوەکی) سەرپشکیانە بێت.

پوختەی شیکردنەوەکانیش لە یاساى (11) دا ئاشکرا دەکرێت:

یاسای (11):

ا + [ب + پ] : [(C + B + A)] ⟵ [ب + پ] +(ا): [(B + A +(C +d)]

کاتێك کە:

ا = س.س و ب = س.ل1 و پ = کرداری کۆمێنت و

C + B + A = (س.ل2)ی ڕستە ناڕاستەوخۆکە، کە تیایدا:

A = س.س و B = س.ل1 و C = کرداری کۆمێنت و d = کلیتیکی باسمەند

2/2–3–3–4) یاسای باسمەندی نەکردن:

لە یاسای (2/1–2–3) دا ئەوە سەلمێنرا، کە نەکردن لە زمانی کورد یدا وابە ستەی مەودای کردارە. بەڵام لە هەمانکاتیشدا هەندێك دەربڕاو هەن لە شێوەی فرێزی ناویدایە و واتای نەکردن بە سەرتاپای ڕستەکە دەبەخشن. ئەم پێکهاتانەش سەرپشکیانە لە لایەن قسەکەرەوە دە شێت لە جێکەوتەی بنەڕەتیانەوە، کە کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپییە بگوێزرێتەوە بۆ جێکەوتەی سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی پێشنیازکراو، بەمەش ڕستەی باسمەند دیتەکایەوە. لە بەرئەوەی ئەم پێکهاتانە

زیاتر وەك ئاوەڵكردار دەردەكەون[78]، بۆیە لە كاتی كردنیاندا بە سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە هیچ جۆرە كلیتیكێك لە ناو پێكهاتەی كرداری كۆمێنتەكەیاندا نایەتەكایەوە. هەر ئەمە شە وای كردوە سەرتۆپی سەرەكی، كە بۆ تە سەرتۆپی لاوەكی لە ڕستەی باسمە ندا دەربڕینی سەرڕشكیانە دەبێت، وەك لە نمونەی (101 ا و ب) دا ئەزمونبەند دەكرێت:

(101) ا. [س.س تۆ] [ك[س.ل1 هەرگیز[پ. نابێت[س.ل2 بە پیاو]]]].

ب. [س.هـ هەرگیز] ، ([س.ل تۆ])[ك[س.ل1 t] پ. نابیت[س.ل2 بەپیاو]]]].
i i

پێوەرەكان:

یەكەم: لە ڕستەی (101 ا) دا (هەرگیز) وەك پێكهاتەیەك بۆ جەخت لە سەر ناو پیاوی پێكها تەی (تۆ) هاتوە. بەڵام كاتێك لە ڕستەی (101 ب) دا پێكهاتەی (هەرگیز) دەگوێزرێتەوە بۆ جێكەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی پێشنیازكراو، جەخت لە پێكها تەی (تۆ) دەبێ تە دو ئەوە ندە و سەرجەمی ڕستەكە واتای نەگەتیڤ وەردەگرێت، وەك لە نمونەی (102 ا و ب) دا دەخرێتەڕو:

(102) ا. كێ هەرگیز نابێت بە پیاو؟

ب. هەرگیز، كێ t نابێت بەپیاو؟

دوهەم: لەگەڵ نەبونی كلیتیك لە پێكهاتەی كردارەكەیانەدا، بەڵام پرۆسەی هاونیشانەكردن هەر ڕودەدات.

پوختەی ئەم شیكردنەوەیەش لە یاسای (12) دا دەخرێتەڕو:

یاسای (12):

ا + ب + پ + ت ⟵ **ب + (ا) + پ + ت**

كاتێك كە:

ا = س.س و ب = پێكهاتەی نەكردن و پ = كرداری كۆمێنت و ت = س.ل

---

[78] عەبدولجەبار موستەفا (2005: 72).

4-3-2/2) لە ڕستەی سەرجێناوییەوە بۆ ڕستەی باسمەند:

گریمانەی ئەم وەچە پارە بریتییە لەوەی، کە (زۆربەی ڕستە سەرجێناوییەکانی زمانی کوردی ڕستەی باسمەندن)؟

بۆ شیکردنەوە و سەلماندنی ئەم گریمانەیە دەبێت سەرەتا لە دروستەی ڕستەی سەرجێناوییەوە دەست پێبکرێت، هەروەك لە (2-2-3/1) دا سەلمێنرا دروستەی ڕستەی سەرجێناوی، بریتییە لە سەرێك لەگەڵ یەك/دو ڕستەی تەواوکەر و هەریەکە لەو ڕستە تەواوکەرانەش ڕستەی تەواوی سەربەخۆن. لە ڕستەی سەرجێناویدا، سەری ڕستەی سەرجێناوییەکە هاونیشانەیە لەگەڵ (بکەری دەرنەبڕاوی) دو ڕستە تەواوکەرەکە، کە لە شێوەی (pro) یەکی بچوکدایە[79]، وەك لە نمونەی (103) دا خراوەتەڕو:

(103) [سەری ڕستەی سەرجێناوی ئەو کوڕەی]$_i$، [ڕستەی تەواوکەری یەك کە(pro)$_i$ کوژرا]، [ڕستەی تەواوکەری دو (pro)$_i$ بێ تاوان بو].

ئێستا بە گەڕانەوە بۆ دروستەی ڕستەی (سەرتۆپ) و (باسمەندی) پێشنیازکراوی ئەم بەشە دەتوانرێت ئەوە بسەلمێنرێت، کە:-

أ/ دروستەی ڕستەی سەرجێناوی و دروستەی ڕستەی باسمەند پەیکاڵن، چونکە:-

1. **فرێزی ناوی (سەرجێناوی ڕستە سەرجێناوییەکە) وەك (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی ڕستەی باسمەند لە سەرەتای ڕستەدا هاتوە. لە هەمانکاتیشدا هاونیشانەیە لەگەڵ هەردو بکەری دەرنەبڕاوی ڕستە تەواوکەرەکانیدا(کە لە شێوەی "pro" یەکی بچوکدان)، ئەم هاونیشانەکردنەش تا ڕادە یەك هاوشێوەی هەمان پرۆسەی هاونیشانەکردنی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی ڕستەی باسمەندە لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتی یان کلیتیکی باسمەند(یان لەگەڵ هەردوکیاندا).**
2. **هەروەك چۆن گشت باقی ڕستەی (ڕستە تەواوکەرەکەی) ڕستەی باسمەند بۆ ڕونکردنەوە و دەرخستنی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)یە. بە هەمانشێوەش هەردو ڕستە تەواوکەرەکەی ڕستە سەرجێناوییەکە لە خزمەت زیاتر دەرخستنی سەرجێناوی ڕستە سەرجێناوییەکەدان.**
3. **سەرەڕای ئەمانەش ئەو هێزەی لە سەر (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)یە و بە (هێزی سەرتۆپ) لەم لێکۆڵینەوەیەدا ناوبرا. هەمان هێزیش لە خوێندنەوەی سەرجێناوی ڕستەی سەرجێناویدا هەیە. هەربۆیە لە نوسیندا هەروەك چۆن (سەرتۆپە هێنراوەپێشەوەکە) لە باقی ڕستە**

---

[79] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر شیکاری دروستەی ئەم ڕستەیە، بڕوانە:
پاری سێهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (28-29).

باسمەندەکە بە فاریزەیەك لە نوسیندا جیادەکرێتەوە ئەمیش دیسانەوە لە نوسیندا بە فاریزەیەك لە ڕستە تەواوکەرەکانی جیادەکرێتەوە.

لە ڕوانگەی ئەم لێکدانەوەوە، دەتوانرێت دروستەی ڕستەی (103) لە نمونەی (104) دا بخرێتە بەرچاو:

(104)[س.ه ئەو کوڕەی] ،[کۆمێنتی یەك کە(pro) کوژرا] ، [کۆمێنتی دو (pro) بێ تاوان بو].

i i i

ب/ دروستەی ڕستە تەواوکەرەکانی ڕستەی سەرجێناوی خاوەنی دروستەیەکی تەواو نزیك و هاو شێوەی ڕستەی سەرتۆپیین، چونکە هەروەك لە (1/2) دا سەلمێنرا دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی، بریتییە لە دو بەش (سەرتۆپ و کۆمێنت)، کە بەرانبەر دەبن بە (بکەری ڕێز مانی و بە شی کردار). خۆ ئەگەر بڕ شڕوانرێتە دروستەی ڕستە تەواوکەرەکانی ڕستەی سەرجێناوی، دەبینرێت هەریەکەیان بریتییە لە بکەرێکی دەرنەبڕاو (pro) لە گەڵ (بە شێکی کرداردا). لێرە شەوە دەتوانرێت بکەرە دەرنەبڕاوە کە(pro) بە (سەرتۆپ) دابنرێت و بە شی کردارەکەشی بە (کۆمێنت). بە پێی ئەم شیکردنەوەیەش دەتوانرێت دروستەی ڕستەی (104) لە نمونەی (105) دا بخرێتەڕو:

(105)[س.ه ئەو کوڕەی]، [ك1 [comp کـــە] [س.س pro] [کۆمێنت کوژرا]]،[ك2[س.س pro] [کۆمێنت بێ تاوان بو]].

i ⟶ i ⟶ i

پرۆسەی هاونیشانەکردن.

پاسەدانی گریمانەی ئەم وەچە پارەش، دەتوانرێت بە ڕێسای (گێڕانەوە و کورتکردنەوە) ی یاسای (قرتاندن لە ڕستەی سەرجێناویدا)، کە لە (1-5-2/1)دا دەرخرا[80] تاقیبکرێتەوە، لە بەر ئەوەی هەروەك چۆن ڕستەی سەرجێناوی ئەم ڕێسایەی بە سەردا جێبەجێدەکرێت، ئاوە هاش بە سەر ڕستەی باسمەندا جێبەجێدەکرێت یاخود پرنسیپەکەی تێدا دەبینرێتەوە. واتە ڕستەی باسمەند دەتوانرێت کورتبکرێتەوە یاخود بگێڕدرێتەوە بۆ ڕستەی (سەرتۆپی)، هەر ئەم توانایەشە وای لە ڕستەی باسمەند کردوە شیاو بێت بۆ تێگەیشتن، چونکە ئەگەر گوێگر لە ڕستەی باسمەندی قسەکەر نەگەیشت یان ئالۆز بو بە لایەوە، ئەوا یەکسەر لە ئاوەزیدا دەیگەڕێنێتەوە بۆ ڕستەی (سەرتۆپی) کورتکراوە. دەتوانرێت پا سەدانەکە لە نمونەی (106 ا و ب) و (107 ا و ب) دا ئەزمونبەند بکرێت:

---

[80] بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (34-36).

(106)

ا.[س.ھ ئەو کەسەی]، [ك1 [comp کــە] [س.س pro] [کۆمێنت چاوچنۆك بێت]]،[ك2[س.س pro] [کۆمێنت برسییە]].

i ⟶ i ⟶ i

ب. [س.س کەسی چاوچنۆك] [کۆمێنت برسییە].

(107) ا.[س.ھ شەن] ، [س.ل شێنیٚ] [ك[س.ل1 t] پ. [کات دە] [کلیتیکی باسمە ندی ی] [ڕەگ ك] [کەس ات[ ]]].

i ⟶ i ⟶ i

ب. [س.س شێنیٚ] [ك[س.ل1 شەن [پ. دەکات]]].

کەواتە ئێستا لە ئاکامی شیکردنەوەکە دەتوانرێت ئەوە دەربخرێت، کە بەراوردکردنی هەردو ڕ ستەی (106 ا) و (107 ا) پەیکاڵن و درو ستەی هەردو ڕ ستەی (106ب) و (107ب) یش دیسانەوە پەیکاڵن. ئەمەش دەریدەخات ڕستەی سەرجێناوی و ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی دروستەیەکی تا ڕادەیەك وەکیەکیان هەیە.

بەڵام پرسیاری گرنگتر لێرەدا ئەوە یە: ئە گەر لە لێکۆڵینەوە کەدا سەلمێنرابێت، کە ڕستەی سەرجێناوی لە ئاستی قوڵدا بەرهەمدێت و لێرەشدا بیسەلمێنرێت، کە دروستەکەی پەیکاڵە لەگەڵ درو ستەی ڕ ستەی باسمە ند، ئەی بۆ ڕ ستەی باسمە ندیش وەك ئەم هەر لە ئا ستی قو ڵدا بەرهەمنەهاتبێت؟

بە گەڕانەوە بۆ شیکردنەوەکانی ئەم وەچە پارە بۆماندەردەکەوێت، کە بونی ڕێسای (گێڕانەوە و کورتکردنەوە) لە ڕستەی سەرجێناویدا خۆی لە خۆ یدا پێ شنیازی بونی دو قۆ ناغ دەکات لە بەرهەمهێنانیدا، کە دیسانەوە ئەم دو قۆنا غە دەکرێت بەراورد بکرێن بە دو قۆ ناغی پێشنیازکراو لە لایەن مامۆستا (محەمەدی مەحویی)ەوە سەبارەت بە ڕ ستەی باسمە ند، کە لە (1-3-2/2) دا شیکرایەوە. ئەمەش لە بنەڕەتدا دەبێتە هۆی زیاتر ئەزمونبەندکردنی گریمانەی گشتی ئەم بەشە نەك بە پێچەوانەوە.

5-2/2) لە ڕستەی بکەرنادیارەوە بۆ ڕستەی باسمەند:

گریمانەی ئەم وەچە پارەش بریتییە لەوەی، کە ڕستەی بکەرنادیار هەمان دروستەی ڕستەی باسمەندی نییە، بەلاّم دەتوانرێت وەك ڕستەیەکی سەرتۆپ بکرێتە بنەما بۆ هێنانەکایەی ڕستەی باسمەند؟

بۆ دەستکردن بە شیکردنەوە و تاقیکردنەوەی و سەلماندنی گریمانەکە، سەرەتا دەبێت لە دروستەی بکەرنادیارەوە دەربچین، کە بریتییە لە کردارێکی یەك هێزی/دو هێزی لە بوذیا بە بکەرنادیار هێزێکی لێبۆتەوە و خاوەنی یەك بکەری ڕێزمانییە.

ئەگەر لە ڕوی فۆڕمەوە بڕوانرێتە دروستەکەی دەشێت بوترێت لە ڕستەی باسمەند دەچێت، چونکە یەك بکەری ڕێزمانی هەیە و لە سەرەتای ڕستەدایە و لە کاتی خوێندنەوەشیدا تا ڕادەیەك جۆرە هێزێکی (جەختێکی) لە سەرە، کە (هێزی سینتاکسی)یە[81]. بەلاّم نابێت ئەم لێکچونە وابکات هەردو دروستەکە بە هاوشێوە دابنرێن، چونکە:-

1. لە (1-3-1-3/1) دا سەلمێنرا، کە ڕستەی بکەرنادیار و ڕستەی ئاستی قوڵی زمانی کوردی یەکدەگرنەوە و پەیکاڵن[82]، لەم بەشەشدا بە تاقیکردنەوە سەلمێنرا، کە ڕستەی باسمەندلە ڕستەی سەرتۆپییەوە (وەك بنەڕەتێك) بەرهەمدێت.

2. لە بەرئەوەی هێزی سەر بکەری ڕێزمانی دروستەی بکەرنادیار (هێزی سینتاکسی بکەرە) نەك (هێزی سەرتۆپ)، بۆیە لە دەربڕیندا وەك (س.ه) قورس دەرنابڕدرێت، هەروەها لە کاتی نوسیندا وەك سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە هەرگیز بە فاریزەیەك لە باقی ڕستەکەی جیاناکرێتەوە. ئەمەش ئاسایی ئەوە دەسەلمێنێت، کە نە بکەری ڕێزمانی لە جێکەوتەی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە) ی

---

[81] هێزی سینتاکسی، محەمەدی مەحویی پێیوایە، کە جگە لەو قورسکردنەی لە سەر (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)یە و بە (هێزی سەرتۆپ) ناومانبرد، هێزێکی تریشمان هەیە لە هەمو ڕستەیەکی ئاسایدا، کە (هێزی سینتاکسیە) کە بە پلەی یەکەم لە سەر (بەرکار)ی ڕستەکە دەردەکەوێت ناویدەنێت (هێزی سینتاکسی بەرکار) و بە پلەی دوەمیش لە سەر (بکەری ڕێزمانی) دەردەکەوێت و ناویدەنێت (هێزی سینتاکسی بکەر). بەلاّم (هێزی سینتاکسی بەرکار) لە پلەدا قورسترە وەك لە (هێزی سینتاکسی بکەر)، چونکە لە هەمو ڕستەیەکدا کە ئاسایی بکەر و بەرکاری تێدایە (بەرکار) زیاتر جەختی لە سەر دەکرێتەوە و جێگەی سەرنجی قسەکەر و گوێگریشە.
محەمەدی مەحویی، وانەیەکی تایبەت، زانکۆی سلێمانی، 2006/1/31.

[82] بڕوانە پاری سێهەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (21-22).

پێشنیازکراودایە و نە ئەو هێزەش کە لە سەریەتی (هێزی سەرتۆپە). ئەمەش دورماندەخاتەوە لە لێکچواندنی هەردو دروستەی ڕستەی بکەرنادیار و ڕستەی باسمەند. لە ڕاستیدا زەقبونەوەی ئەم (هێزە سینتاکسیە بکەرییە) زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کرداری بکەرنادیار هێزێکی لە دەستداوە. بۆیە ئەو (هێزە سینتاکسیە) زەقەی لە سەر بەرکارە دەگوێزرێتەوە و دەچێتە سەر (هێزە سینتاکسیە بکەرییەکەی) (بکەری ڕێزمانی). بەلاّم هێشتا ئەم هـێزە بە قەدەر زە قی و دەرکەوتویی (هێزی سەرتۆپ)ی (سەرتۆپی هێنراوەپێشەوە)ی ڕ ستەی باسمە ند نی یە. بڕوا نە دروستەی (2):

[بکەری ڕێزمانی] [بەرکاری نەماوە] [کرداری بکەرنادیار]سم[83] .

بە هۆی نەمانی بەرکارەوە، هێزی سینتاکسی بەرکار دەگوێزرێتەوە بۆ سەر بکەر.

3. ئەگەر هەر پێکهاتەیەك لە شێوەی فرێزی پێشناویدا بێت، دەتوانر ێت بخرێـتە ناو درو ستەی ڕستە بکەرنادیارییەکەوە و بۆی ببێتە بەرکارێکی ناڕا ستەوخۆ (واتە سەرتۆپی لاوە کی دو). لە بەرئەوەش، کە ئەم پێکهاتانە سەری ڕێزمانی خۆیان لەگەڵدایە بۆیە ئاسایی بەر یاسای (2/2–3–3–3–ب) دەکەوێت و دەبێـتە (سەرتۆپی هێنراوەپێـشەوە) بۆ ڕ ستەی باسمە ند. خودی ئەم پرۆسەیەش سەلمێنەری نا سەرتۆپی بـکەری ڕێز مانی درو ستەی بـکەرنادیاری ز مانی کوردییە.

لە سێ نمونەی (108) و (109) و (110) دا هەرسێ خاڵی تاقیکردنەوەکە ئەزمونبەند دەکرێت:

(108) [س.س نانەکە] [کۆمێنت[پ. خورا]]. ڕستەی سەرتۆپی

(109) [س.هـ نانەکە] ، [س.ل من] [ك[س.ل1 t] پ. [کات دە] [کلیتیکی باسمەندی ی] [ڕەگ خۆ] [کەس م]]]].

i → i → i/

پرۆسەی هاونیشانەکردن.

(110) [س.هـ بە دەست] ، [س.ل نانەکە] [ك[س.ل2 t] پ. خورا]]].باسمەندی بکەرنادیار.

i → i

ئێستا بە وردبونەوە لە هەردو نمونەی (108) و (109) دەردەکەوێت، کە پێکهاتەی [نانەکە] لە نمونەی (108) دا لەگەڵ هیچ کەرەستەیەکدا یان جێکەوتەیەکدا هاونیشانە نەکراوە وەك پێکهاتەی [نانەکە] لە نمونەی (109) دا، کە ئەمەش ئاسایی خاڵی یەکی تاقیکردنەوە کە دەسەلمێنێت. هەروەها پێکهاتەی [نانەکە] بە هیچ جۆرە فاریزەیەك جیانەکراوەتەوە لە (108)

[83] زمانی کوردی لەم ڕێگەیەوە و هەر لە سەر ئاستی فۆنۆلۆژی، دەیسەلمێنت، کە (بکەری) ڕستەی بکەرنادیار (بکەری ڕێزمانییە) نەك (بکەری لۆژیکی). ئەمەش ڕێبازێکی تری تاقیکردنەوەی ڕستەی بکەرنادیارە و ئەنجامی شیکردنەوەی ڕستەی باسمەندە.

دا به پێچەوانەی پێکها تەی [نانه که] له (109) دا، که ئه مەش سەلمێنەری خاڵی دوه می تاقیکردنەوەکەیه. خۆ ئەگەر له نمونەی (110)یش وردببینەوه ئاشکرا دەبینرێت پێکهاتەی [به دەست] له جێکەوتەی سەرتۆپی لاوەکیەوه هاتۆتەپێشەوه و بۆته سەرتۆپی هێنراوەپێشەوه و هاونیشانەکراوه لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتیدا، که ئەمەش تەواو پەیکاڵی پێکهاتەی [نانەکە]یه له نمو نەی (109) دا تەنها جیاوازی شیان له هاونیشانەکردنیاندایه، که له سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی (109) بێ سەری ڕێزمانییه بۆ یه لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتی و کلیتیکی باسمەندا هاونیشانەکراوه. بەڵام سەرتۆپی هێنراوەپێشەوەی نمونەی (110) سەرێکی ڕێزمانی لەگەڵدایه، هەربۆیه تەنها لەگەڵ جێکەوتەی بنەڕەتیدا هاونیشانەکراوه، که ئه مەش سەلمێنەری خاڵی سێهەمی تاقیکردنەوەکەیه.

بۆ سەلماندنی ئەوەی، که ڕستەی بکەرنادیار دەتوانرێت وەك ڕستەی سەرتۆپی بەکاربهێنرێت بۆ هێنانەکایەی ڕستەی باسمەند، دەتوانرێت پێشبینی ئەوه بکرێت لەگەڵ ئەوەشدا، که دروستەی ڕستەی بکەرنادیار و دروستەی ڕستەی باسمەند پەیکاڵنین. بەڵام به پێی گریمانەی پاری یەکەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیه، دەتوانرێت ڕستەی بکەرنادیار به دروستەی ڕستەی سەرتۆپی شیبکرێتەوه و ئەگەر سەرتۆپی لاوەکی له شێوەی فرێزی پێشناوی لەگەڵدا بو، ئەوا ئاسایی ئەو دروستەی ڕسته سەرتۆپییه بکەرنادیارەی له نمونەی (111) دادەخرێتەڕو، به دو ڕێگا دەکرێته ڕستەی باسمەندی:

(111) [س.س پیاوەکه] [ك[س.ل2 بەچەقۆ[پ. کوژرا]]]. ڕستەی سەرتۆپی بکەرنادیاری.

ڕێگای یەکەم: بریتییه له جێبەجێکردنی یاسای باسمەندی (2/2–3–3–1–ب) به شێوەیەکی ئاسایی، بڕوانه (112):

(112) [س.ه بەچەقۆ] ، [س.س پیاوەکه] [ك[س.ل2 t] پ. کوژرا]]].

i → i

ڕێگای دوهەم: لێرەدا سەرجەم کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی بکەرنادیارەکە دێته پێشەوه و دەبێته سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوه). واته گشت کۆمێنتەکه وەك پێکهاتەیەك (یەکەیەك) دەگوێزرێتەوه و دەبێته سەرتۆپی (هێنراوەپێشەوه)، وەك له نمونەی (113) دا دەخرێتەڕو:

(113) [س.ه بەچەقۆ کوژرا] ،[س.ل پیاوەکه] [ك t].

i → i

پوختەی ڕێگەی دوهەمی بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەند لە ڕستەی سەرتۆپی بکەرنادیارەوە لە یاسای (13) دا ئاشکرا دەکرێت:

ا + ب + پ ⟵ [ب + پ] + ا ئەگەر کۆمێنت وەك یەکەیەك بو.

کاتێك کە:

ا = س.س و ب = س.ل2 و پ = پڕۆسە و [ب + پ] = بەشی کۆمێنت.

پاش سەلماندنی گریمانەی ئەم وەچە پارە (کە ڕستەی بکەرنادیار و ڕستەی باسمەند پەیکاڵنین). نەك هەر ئەمە، بەڵکو ڕستەی بکەرنادیار دەکرێتە بناغە (واتە دەکرێتە ڕستەی سەرتۆپی) ڕستەی باسمەند، ئەگەر بە گریمانەی پاری یەکەمی (بەشی دوهەم) شیبکرێتەوە. گریمانەی سەلمێنراوی ئەم وەچە پارەش ئەزمونبەندکەری گریمانەی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیەیە، بەوەی، کە ڕستەی سەرتۆپی بناغە و بنەڕەتی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردییە.

بەشی سێهەم

فۆکس لە دروستەی زانیاریدا

بەشی سێهەم
فۆکس لە دروستەی زانیاریدا

1/3) دروستەی زانیاری:

قوتابخانەی (بەرهەمهێنان و گوا ستنەوە) درو ستەی زاذ یاری پەیوە ست دە کەن بە درو ستەی (سەرتۆپ– کۆمێنت/فۆکس)ەوە و وەك بیرۆکەیەکی تەواو لێکۆڵینەوەیان تێداکردوە. بۆ ئەمان لێکۆڵینەوە لە دروستەی زانیاری بەستراوە بە ئاستی ڕستەوە[1]. لەم ڕوانگەیەوە و پەیوە ست بە ڕێبازی لێکۆڵینەوەی ئەم لێکۆڵینەوەوە هەوڵدەدرێت شیکردنەوەیەکی ورد بکرێت بۆ (دروستەی زانیاری)ی ڕستەی زمانی کوردی پەیوەست بە چێوەی تیۆرییە کەوە، کە لە پاری یەکەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوە پێشنیازکرا و سەلمێنرا.

لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا، دەربڕیـ نی (سەرتۆپ) لە لا یەن قـسەکەرەوە لە سەرەتای ڕستەکەدا بۆ خێراکردنی کردەی (گەڕان یان کردنەوەی) ئەو (بنەما زانیاریە)یە، کە لە ئاوەزی قسەکەردایە و دەیەوێت بۆ بەرانبەر دەریببڕێت. ئەم دەربڕینەش لە لا یەن قـسەکەرەوە کاتێك دەگوێزرێتەوە بۆ گوێگر(بەرانبەر)، لە لا یەن گوێگرەوە وەردەگیر ێت وەك ئا ماژەدانێکی ڕاستەوخۆ بە زانیاری گرمۆڵەکراوی مێشکی ئاخێوەر، واتە گەیاندنی زانیاری بە ڕستەی سەرتۆپی هەنگاو بە هەنگاو دەبێت. ئەم هەنگاوانەش یەك لە دوای یەك ئا شکرا دەردە کەون تا دەربڕیـ نی سەرلەبەری ڕستەکە و زانیارییەکەی، بەم شێوەیە گەیشتن بە دروستەی زانیاری ڕستەکە ئاسان و ساکار دەبێت. لەم ڕوانگەیەشەوە (سەرتۆپ) جگە لەوەی دەبێتە (خاڵی دەست پێکردنی ڕستەکە) دەشبێتە (زانیاری زانراوی پێویست بۆ ڕستەکە)[2]. پاش بە جفرە کرد نی سەرتۆپەکە و ناردنی زانیاری زانراوی پێویست بۆ گوێگر، دروستەی زانیاری ڕستەکە پێویستی بە زانیاری زیاتر دەبێت تا تێگەیـ شتنی سەرکەوتوانە (Communication) بێتەکا یەوە. بەم شێوەیە درو ستەی ڕستەی سەرتۆپ پێویستی بە ز یادکردنی یان تێکرد نی زاذ یاری بە شەکەی تری دروستەکە شی

---

[1] لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدرێت، کە لێکۆڵینەوە لە دروستەی زانیاری ڕستەی زمانی کوردی هەم لە ئاستی پراگماتیکدا و هەم بە پێی قوتابخانەی (ئەرکی) زۆر بە وردی کاری تێداکراوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

أ. محەمەد مەعروف فەتاح (1992: 40-41).

ب. ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی (2003: 63-82).

[2] وەك بەڵگەیەك بۆ ئەم ڕاستییە و بە مەبەستی زانینی زانیاری زیاتر، بڕوانە پێناسەکانی هەریەکە لە (سەرتۆپ و کۆمێنت) لە پاری یەکەمی (بەشی یەکەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (9-15).

دەبێت ، کە زانیاری (کۆمێنت/فۆکس)ە[3]، لەم بارە یەوە زما نەوان Seuren دەڵێت: ((لە ئەنجامی شیکردنەوەی وردی لێکۆڵەران لە ڕستەی (پرسیار–وەڵام) و دواتریش بەراوردکردنی بە دروستەی ڕستەی سەرتۆپی، ئاشکرا بۆیاندەرکەوت زیادکردنی زانیاری (کۆمێنت/فۆکس) بۆ سەر زانیاری (سەرتۆپ) لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپیدا وەك زانیاری ڕستەی وەڵام وا یە بۆ زانیاری داواکراوی ڕستەی پرسیار))[4].

بەم شێوەیەش ئەگەر دەربڕینی (سەرتۆپ) بۆ خێراکردنی کردەی (گەڕان یان کرد نەوەی) بنەمای زانیارییە کەی ئاوەزی ئاخێوەر بێت، ئەوا دەربڕینی (کۆمێنت/فۆکس)ی دروستەی ڕستەی سەرتۆپی تەواوکەر و سەلمێنەری گەیاندنی دروستەی زانیارییەکەیە بە بەرانبەر(گوێگر).

با بۆ شیکردنەوەی زیاتر بڕوانینە دو کۆمەڵە نمونەی (1) و (2):

(1)

ا. [سەرتۆپ نەورۆزی 91] [کۆمێنت سەرەتای ڕزگاری کورد بو].

ب. [سەرتۆپ ژیلە] [کۆمێنت دەستوخەتی خۆشە].

پ.[سەرتۆپ ئەو کوڕەی]، [کۆمێنت[comp کـە] (pro) دوێنێ دەیناسین، (pro) ئەمڕۆ نامانناسێت].

(2)

ا. نەورۆزی 91 سەرەتای چی بوو؟

ب. سەرەتای ڕزگاری کورد بوو.

پ. ژیلە دەستوخەتی چۆنە؟

ت. دەستوخەتی خۆشە.

ج. ئەو کوڕەی دوێنێ دەیناسین ئەمڕۆ دەتانناسێت؟

د. ئەمڕۆ نامانناسێت.

ئێستا ئەگەر لە ڕوانگەی دروستەی زانیارییەوە بڕوانینە دوو کۆمەڵە نمونەی (1) و (2)، ئەوا دەبینرێت زانیاری دەربڕاو یاخود وەڵامدراوە لە ڕستەی (2ب و 2ت و 2د) هەمان زانیارییە، کە لە کۆمێنتی ڕستەی (1ا و 1ب و 1پ) دا دەربڕاوە. ئەمەش سەلمێنەر و ئەزمونبەندکردنی بۆچونەکەی سەرەوەیە بە سەر دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا لە ڕوانگەی دروستەی زانیارییەوە.

---

[3] Wedgood(2003:67).

[4] Seuren(2004:184).

بەڵام بە پێی تیورییەکە ڕستەی پرسیار هەمیشە زانیاری زانراوی تێدایە هەم بۆ قسەکەر هەم بۆ گوێگریش، لە بەرانبەریدا ڕستەی وەڵام هەمیشە زانیاری نوێ یان داواکراوی نەزانراوی تێدایە، کە پر سیارەکەر دە یەوێت بە هۆی بەخ شینی زاذ یاری زا نراوی ڕ ستەی پر سیارییەوە زاذ یاری نەزانراو(نوێ)ی ڕ ستەی وەلا می چنگبکەوێت. لێرە شدا ڕونکرا یەوە ئە گەر درو ستەی ڕ ستەی سەرتۆپی بەراورد بکرێت بە دروستەی ڕستەی (پرسیار– وەڵام)، ئەوا بەشی (کۆمێنت/فۆکس)ی ڕستەی سەرتۆپی بەراذ بەر ڕ ستەی وەلا می دەوە ستێت. کەوا تە بەم پێ‌یە دێت، دەبێت ئەو زانیارییەی بە (سەرتۆپ) دەگەیەنرێت (زانیاری زانراو) بێت و ئەو زانیارییەش کە (کۆمێنت/فۆکس) دەیگەیێنێت (زانیاری یەکی نوێ/ نەزانراو) دێت، بە هەردوو زانیارییە کەش (زا نراو– نوێ) دروستەیەکی زانیاری پڕاوپڕ دەگەیەنن، کە مایەی تێگەیشتن و تێگەیاندنە.

بۆ ز یاتر ئەزمونبە ندکردنی شیکردنەوەکە هەوڵدەدرێت هەریە کە لە دوو بە شەکەی درو ستەی زانیاری (زانراو– نوێ) بە وردی بخرێتەڕوو:

1–1/3) زانیاری زانراو (سەرتۆپ):

یەکەیەکی زانیارییە، بەشێکی سەرەکییە لە دوو بە شە پێکهێنەرە کەی درو ستەی زاذ یاری. بە شێوەیەکی گشتی ئەم زانیارییە بیستەنی فۆکسی لە سەر نییە و ئەو بە شەی زانیارییە، کە قسەکەر لە ئاوەزی خۆیدا پێشبینی دەکات و تا ڕادەیەك دەیزانێت. ئەم یەکەیە بە تەنیا ناتوانێت ڕستەیەك دروست بکات. واتە ڕستە هەرگیز سەرتاپای بە یەکەی زانیاری زا نراو دانەگیراوە تەوە، بەڵکو دەبێت لەگەڵ (زانیاری نوێ)دا بێت تا درو ستەیەکی زاذ یاری لێکنەپچڕاو بەر هەمبهێنن و گوێگریش بتوانێت مەبەست هەڵبهێنجێت لە دروستەی زانیارییەکە.

2–1/3) زانیاری نوێ (کۆمێنت/فۆکس):

یەکەیەکی زانیارییە، پێکهێنەری دوهەمی دروستەی زانیارییە و بە شێوەیەکی گشتیش ئەم یەکەیە خاوەنی (فۆکس)ە، چونکە ئەم یەکە زانیارییە ئەو یەکەیە، کە قسەکەر دەیەوێت ئاوازێکی تایبەتی پێبدات. بەمەش دەبێتە یەکەیەکی زانیاری ڕونکەرەوە بۆ (زانیاری زانراو). واتە ئەم یەکەیە ئەو زانیارییە، کە زیاد دەکرێت بۆ دروستەی زانیارییەکە تا لە زانیاریدا دروستەکە دەوڵەمەند ببێت. زانیاری نوێ ڕونکەرەوەی ئەو واتایە، کە لە ناونیشانی ڕستەکەدا هەیە (کە زانیاری زانراوە).

بە واتایەکی ئاشکراتر (زانیاری نوی) بە هۆی جەختی ئاوازەوە لە چواچێوەی یەکەی ئاوازداردا

دەناسرێتەوە و (فۆکس) پێکدێنێت[5]. بۆ ڕونکردنەوەی زیاتری ئەم دوو یەکەیەی دروستەی زانیاری ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی با لەم نمونانە بڕوانین:

(3) [سەرتۆپ= زانیاری زانراو ژاڵە] [ك= زانیاری نوێ بە پێ ڕۆیشت].

(4) [س.= زانیاری زانراو منداڵەکە] [ك= زانیاری نوێ پێی سوتاوە].

(5) [س= زانیاری زانراو ئەو] [ك= زانیاری نوێ [پ. گوتی] : باوکم ئیشی پێتە].

(6) [س.= زانیاری زانراو هەڵبجە] [ك= زانیاری نوێ بە چەکی کیمیایی ژەهراوی کرا].

(7) [س.= زانیاری زانراو ئەو شۆخەی] [ك= زانیاری نوێ [comp کـە] (pro) من دەیناسم، (pro) ئەویندارمە].

ئەگەر لە هەریەکە لەم نمونانە وردببینەوە، دەبینرێت هەریەکەیان لە دوو بەشی سەرەکی پێکهاتون، کە ڕەنگە بەشێکیان ئاشکرا دیار و زانراو بێت بۆ قسەکەر گوێگر و بەشەکەی تریشیان زانینێکی نوێ و نەزانراو بێت بۆ بەرانبەر. لەم ڕوانگەیەوە ڕەنگە گوێگر بزانێت، کە (ژاڵە ڕۆیشتوە) و (منداڵەکە سوتاوە) و (ئەو قسەیەکی کردوە) و (هەڵبجە ژەهراوی کراوە) و (ئەو شۆخە من دەیناسم)، بەڵام بە بێ گومان زانیاری دەربارەی (ئامرازی ڕۆیشتنی ژاڵە) و (شوێنی سوتاوی منداڵەکە) و (قسەکەی ئەو) و (هۆکاری ژەهراوی بونی هەڵبجە) و (پەیوەندی ئەو شۆخە بە منەوە) نییە! بۆیە بۆ بەرانبەر کۆمێنتی هەریەکە لە نمونەکانی (3) و (4) و (5) و (6) و (7) زانیارییەکی نوێ و نەزانراوە بە لایەوە و مەبەستیشیەتی بیزانێت.

کەواتە کۆمێنتی هەریەکە لەو نمونانە ڕستەی وەڵامی ئەو ڕستە پرسیارانەیە، کە لە ئاوەزی بەرانبەردا دروستبون و زانیاری لە بارەیانەوە نییە. بەم پێیە کۆمێنتی نمونەکان وەڵامی ئەم ڕستە پرسیارانەی مێشکی بەرانبەرە، کە ئەمانەن:

(8) ژاڵە بەچی ڕۆیشت؟

(9) منداڵەکە کوێی سوتاوە؟

(10) ئەو چی گوت؟

---

[5] بۆ شارەزایی زیاتر لە سەر ئەم دوو یەکەی دروستەی زانیاری، بڕوانە:

ا. (Givon(1979:446.

ب. (Crystal(1992:153,177,233;2003:20202,213,234.

پ. (Wedgood(2003:267.

ت.(Payne(2004:446.

(11) هەڵبجە بەچی ژەهراوی کرا؟

(12) ئەو شۆخەی، کە (pro) تۆ دەیناسیت، (pro) چیتە؟

لە شیکردنەوەی نمونەکان و بەراوردکردنی بە ڕستە پرسیارییەکانی (8) و (9) و (10) و (11) و (12) ڕوندەبێتەوە، کە چۆن ئاوێتەکردنی زانیاری زانرا و زانیاری نوێ لە دروستەیەکی زانیاریدا و دەربڕینی بۆ بەرانبەر کورتکردنەوەی پرۆ سەیەکی ئاڵۆزی پر سیار و وەڵا می د ێوان دوو کە سی ئاخێوەرە، نەك هەر ئە مە ب گرە هۆ کاری ساناکردن و خێراکرد نی پرۆ سەی پەیوەندیکرد نە (تێگەیشتن و تێگەیاندن "Communication").

2/3) فـۆکـس:

هاوشێوەی (سەرتۆپ) لە دروستەی زانیاریدا (فۆکس)ە، فۆکسیش ئاماژە دەدات بە یەك کەرەستە لە گشت فرێز و ڕستەکاندا[6]. بە شێوەیەکی گشتی (فۆکس) یەکەیەکی ئاوازە و تایبەتە بە بەشی (کۆمێ نت)ی درو ستەی ڕ ستەی سەرتۆپییەوە، هەر لێرە شەوەیە هەمیـ شە چەمکی (فۆکس) وابەستەی چەمکی (کۆمێنت)ە، بگرە هەندێك جاریش ئەم دو چەمکە لە بری یەکتری بەکاردێن[7]. وابەستەیی (فۆکس) و (کۆمێنت) بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردیدا هەردوو پێکهاتەی (سەرتۆپی لاوەکی یەك) و (سەرتۆپی لاوە کی دوو) و هە ندێکجاریش (پرۆسە"کردار")، کە پێکهێنەری کۆمێنتی ڕستە سەرتۆپییەکەن، ئەو پێکهاتانەن کە فۆکسیان لە سەر دەردەکەوێت یاخود فۆکسیان دەخرێتە سەر بۆ مەبەستی زیاتر چالاککردنی زانیاریە کەیان یاخود دەرخستنی گرنگی زانیارییەکەیان. هەر ئەمە شە وایکردوە دا نانی فۆکس لە سەر ئەم پێکهاتانە یاخود دەرکەوتنی فۆکس لە سەریان جێگەی پرۆسەی (باسمەند) بگرێتەوە لە ز مان و ئاخاوتندا. جێگرتنەوەکەش بەوە دەبێت، کە ئەو پێکهاتە یەی فۆکسدارە لۆژیکیا نە و لە ناو مێشکدا لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆی دەرهێنراوە و خراوەتە سەرەتای ڕستەکە، بەمەش (فۆکس) دەبێتە هۆی دەرهێنانی لۆژیکیانەی ئەو پێکهاتەیەی فۆکسەکەی لە سەر دەردە کەوێت و خۆی جیادەکاتەوە لە دەرهێنانی ڕێزمانی (وەك لە بەشی دوهەمی ئەم لێکۆڵینەوە یەدا شیکرایەوە)،

---

[6] لێکۆڵینەوەی زمانەوانی لە سەر (فۆکس) بۆ یەکەمجار لە لایەن زانا (Jackendoff(1979 ەوە ئاماژەی پێدراوە و سەرەتایەکی بۆ شیکردنەوەی (فۆکس) داناوە و چەند بارێکی (فۆکس)ی ڕونکردۆتەوە و دواتریش ئەم سەرەتایە گەشەی پێدراوە. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە:

أ. (Wedgood(2003:66.

ب. (Floor(2004:109.

[7] هەروەك لە شیکردنەوەکانی (بەشی یەکەم) و (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا پەیڕەو کراوە.

دەتوانرێت شیکردنەوەی دەرهێنانی لۆژیکی ڕستەی زمانی کوردی لە دروستەیەکی نادیار و ئەبستراکتی وەك دروستەی (1)[8] دا بخرێتەڕوو:

دروستەی (1):

[بۆ X = پێکهاتەی فۆکسدار[s ڕستەکە بۆ زەقکردنەوەی Xە]].

ئێستا بە پێی شیکردنەوەکان و بە پشت بەستن بە دروستەی (1)، دەتوانرێت ڕستەکانی نمونەی (13) داڕشتەی لۆژیکی نمونەی (14)یان هەبێت (لە هەر شوێنێکی ئەم لێکۆڵینەوە یەدا ئەگەر دروستەکان بگۆڕدرێت نمونەکانیش دەگۆڕێت):

(13) /

ا. ئەو [پرتەقاڵەکەی] خوارد. /

ب. گوڵاڵە[بە کوڵ] دەگری. /

پ. کاژاو [بەیانی] دەڕوات. /

ت.کامەران [لە هەولێر] دەمێنێتەوە. /

ج. خوێندکاران [دوو دوو] تاقیدەکرانەوە.

(14)

ا. [بۆ X = پرتەقاڵەکە[s ئەو Xی خوارد]].

ب. [بۆ X = بەکوڵ[s گوڵاڵە (X)انە دەگری]].

پ. [بۆ X = بەیانی[s کاژاو X دەڕوات]].

ت.[بۆ X = لە هەولێر[s کامەران لە X دەمێنێتەوە]].

ج.[بۆ X = دوو دوو[s خوێندکاران (X)انە تاقیدەکرانەوە]].

لە بەراوردکردنی ڕستەکانی نمونەی (13) و (14) دا، دەردەکەوێت، کە قسەکەر لە ڕستەی (13ا و 13ب و 13پ و 13ت و 13ج) دا پێکهاتەی (پرتەقاڵەکە، بەکوڵ، بەیانی، لە هەولێر، دوودوو)ی لە مێشکی خۆیدا لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆی دەرهێناوە (لۆژیکیانە) و کردویەتی بە

.Jacobsen(1986:346) [8]

یەکەم پێکهاتەی سەرەتای دروستەی ڕستەکە، بە هۆی ئەو هێزەی (جەخت)ەی دەیخاتە سەر پێکهاتەکە (کە لە ڕستەکانی نمونەی (13) دا بە هێمای (/)ی ئاماژەی بۆ کراوە) بۆ زیاتر چالاککردنی واتای ئەو پێکهاتەیە و ئەو زانیارییەی هەڵیگرتوە و قسەکەر مەبەستیەتی بە زەقی بکاتە بەرانبەر.

ئەگەر داڕشتە لۆژیکییەکانی نمونەی (14)ش بەراورد بکرێت بە دروستەی ڕستەی باسمەندی ڕستەکانی نمونەی (13)، ئەوا ئاشکرا دەردەکەوێت، کە چۆن دانانی (فۆکس) لە سەر ئەو پێکهاتانە جێگەی پرۆسەی باسمەندکردنی ئەو پێکهاتانە دەگرنەوە:

(15)

ا. [س.م پرتەقاڵەکە] ،[س.ل ئەو] [ك [س.ل1 t] [پ.خواردی]]].

i پرۆسەی هاونیسانەکردن i i

ب. [س.م بەکوڵ] ، ([س.ل گوڵاڵە])[ك[س.ل2 t] [پ. دەگری]]].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیسانەکردن

پ. [س.م بەیانی]، ([س.ل کاژاو]) [ك[س.ل2 t [پ. دەڕوات]]].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیسانەکردن

ت. [س.م لە هەولێر]، ([س.ل کامەران]) [ك[س.ل2 t [پ. دەمێنێتەوە]]].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیسانەکردن

ج. [س.م دودو]، ([س.ل خوێندکاران]) [ك[س.ل2 t] [پ. تاقیدەکرانەوە]]].

i ⟶ i

پرۆسەی هاونیسانەکردن

لە ڕستەکانی هەردوو نمونەی (13) و (15) دا قسەکەر یەك مەبەستی بە دەربڕینەکەی دەربڕیوە ئەویش بە لوتکەکردنی (Topicalization) زانیاری پێکهاتەکانی (پرتەقاڵ، بەکوڵ، بەیانی، لە هەولێر، دودو)ە. ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت، کە پرۆسەی (فۆکس)ی ڕستەکانی نمونەی (13) جێگەی پرۆسەی باسمەندی ڕستەکانی نمونەی (15)ی گرتۆتەوە.

پەیوەست شیکردنەوەکانەوە، ئاخێوەر دەتوانێت لە زمانی کوردیدا بە دوو شێوە پێکهاتەیەك لە جێکەوتەی بنەڕەتی خۆی بهێنێتە دەرەوە، کە هەریەکە لەم دوو شێوەیە تایبەتێتی خۆیان هەیە و لە هەمانکاتیشدا ناوکۆیی بنەڕەتییان هەیە، دوو شێوەکەش بریتین لە:–

1. دەرهێنانی ڕێزمانی پێکهاتە.
2. دەرهێنانی لۆژیکی پێکهاتە.

تایبەتییەکەیان خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە شێوەی یەکەمیان (هەروەك لە بەشی دوهەمی ئەم لێکۆڵینەوە یەدا شیکرایەوە) ز یاتر پەیوە ستە بە سینتاک سەوە و نا سینەوە و د یاریکردن و پێناسەکردنی پەیوەستە بە ڕێسا و یاساکانی زمانی کوردییەوە. بەڵام شێوەی دوهەمیان (کە لەم بەشەدا هەوڵی شیکردنەوەی دەدر ێت) زیاتر پەیوە ستە بە ئا ستی وا تاوە. ناوکۆیی هەردوو شێوەکەش خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە هەم دەرهێ نانی ڕێزمانی و هەم دەرهێ نانی لۆژیکی پێکهاتە زیاتر بۆ بە لوتکەکردنی (زەقکردنەوەی) زانیاری و واتای ئەو پێکهاتە دەرهێنراوەیە. واتە قسەکەر بەم دەرهێنانە مەبەستی خۆی لە ڕ ستەکە دەرهێ ناوە و بۆ بەراز بەری دەربڕ یوە. بۆ ئەزمونبەندکردنی ئەم دوو شێوەیە دەرهێنانەش، بڕوانە هەرسێ کۆمەڵە نمونەی (13) و (14) و (15).

لە ڕاستیدا دروستەی (1) و شیکردنەوەکانی کە خرانەڕوو زیاتر بۆ دەرخستنی دروستەی فۆکسی بەشی کۆمێنتی دروستەی ڕستەی سەرتۆپی بوو. بەڵام هە ندێك لە زمانەوا نەکانی قوتابخا نەی (بەرهەمهێنان و گواستنەوە) لە شیکردنەوەکانیاندا دەربارەی فۆکس ئەم ئاستەیان تێپەڕاندوە و زیاتر قوڵبونەتەوە بەوەی هەوڵیانداوە بۆ دیاریکردنی جێکەوتەی دەرکەوتنی کەرەستەی فۆکسدار. لە ناو ئەو زمانەوانانەشدا ئێمە پەیڕەوی پێشنیازەکەی هەردوو زمانەوان Vallduvi&Engdahl(1996) دەکەین، کە تیایدا پێشنیازی دروستەی (چێوەی فۆکس–فۆکس "Ground-Focus")[9] دەکەن و دەیکەنە بنەما یەك بۆ دەرخ ستنی جیاوازی نێوان (زانیاری زانراو و زانیاری نوێ)، وەك لە نمونەی (16) و (17) و (18) و (19) دا دیارە:

(16) [چێوەی فۆکس بەهار[فۆکس گوڵ] دەچنێت].

(17) [چێوەی فۆکس نانەکە[فۆکس بە وشکی] مەخۆ].

(18) [چێوەی فۆکس بەهرۆز[فۆکس= پ. کوژرا]].

(19)[چێوەی فۆکس کەپرەکە[فۆکس=پ. ڕوخا]]؟

---

[9] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر شیکردنەوەکانی ئەم دوو زمانەوانە لە سەر (فۆکس)، بڕوانە:

ا. Wedgood(2003:67-69).

ب. Floor(2004:42-46).

بە وردبونەوە لە نمونەکانی (16) و (17) دەردەکەوێت، کە (چێوەی فۆکس"Ground") زانیاری زا نراو دەگرێتەوە و (فۆکس"Focus") یش زانیاری نوێیە، کە هەر لە سەرەتاوە بە وا تا داگیراوەتەوە وەك یەکەیەکی زانیاری. بەلأم ئەگەر بروانینە نمونەکانی (18) و (19) دەبینرێت بە هۆی نەبونی سەرتۆپی لاوەکییەوە پرۆسەی دروستەی زانیارییەکە بۆتە جێگەی سەرنجی ئاخێوەر و فۆکسی لە سەر دەرکەوتوە، بەم پێیەش خودی پرۆسەکە بۆتە (زانیاری نوێ)ی دروستەکە.

3/3) رێگاکانی دروستکردنی فۆکس:

پاش پێشکەشکردنی ئەو زانیاری و شیکردنەوانەی تیۆرییەکە، ئێستا ئەم وەچەپارە شیکردنەوەی ئەوەیە، کە چۆن لە زماندا بەگشتی و لە زمانی کوردیدا بۆ دروستکردنی فۆکس و بە لوتکەکردنی مەبەستی دەربڕینەکەی سێ رێگا دەگرێتە بەر، کە لە هەر رێگایەکیاندا چەند شێوازێکی جیاواز بەکاردەهێنێت بۆ خستنەڕوی بنەما زانیارییەکەی ئاوەزی. بەکارهێنانی ئەم سێ رێگایە و شێوازە جیاوازەکانیان هەڕەمەکی نییە، بەڵکو پەیوەستە بە یاسا زمانییەکانی زمانی کوردی و هەر بەهۆی ئەم یاسایانەشەوە دەستیان بە سەردا دەگیرێت. یاسا زمانییەکانیش هی هەر سێ ئاستی (فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسی)ن، کە بە هۆیانەوە سێ دروستەی باسمەندی لۆژیکی دێتە بەرهەم، کە لێرەدا هەوڵدەدرێت پوخت بخرێنەڕوو، کە ئەمانەن:

1. دروستەی باسمەندی فۆنۆلۆژی.
2. دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی.
3. دروستەی باسمەندی سینتاکسی[10].

ڕەنگە لێرەدا پێویست بێت ئەو پرسیارە بکرێت، کە بۆ چی (دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی) شیدەکرێتەوە، لە کاتێکدا لێکۆڵینەوەکە زیاتر پەیوەستە بە سینتاکسەوە؟ لە ڕاستیدا وەڵامی پرسیارێکی ئاوەها ڕەنگە ساکار بێت، چونکە زمانی کوردی بە پێی تێگەیشتن و لێوردبونەوەی ئێمە بۆی پەیوەست بە هەندێ لەو لێکۆڵینەوە ئەزمونبەندانەی لە سەری کراوە[11]، دەتوانرێت بوترێت زمانێکە تیایدا ئاخێوەر هەر بە ڕستە زانیاری دەرنابڕێت، بەڵکو حاڵی ئەمڕۆی زمانەکەمان دەریدەخات، کە فۆرمی ڕستەی لە ناویە کدا شکاوەش (مۆرفۆسینتاکس) فۆرمێکی چالاکی دەربڕینە لای قسەکەری زمانی کوردی. هەربۆیە بە پێویستمانزانی ئەو دروستە باسمەندانەی بە هۆی چەند وشەیەکەوە یان پارتیکڵێکەوە دێنە بەرهەم سەرنجی لێکۆڵینەوەی بخەینە سەر تا لە

---

[10] .Murcia&Freeman(1999:611-619)

[11] وەك لێکۆڵینەوەکەی ئەبوبەکر عومەر (2003) دەربارەی مۆرفۆسینتاکس.

داهاتودا هەنگاوێك بێت بۆ لێكۆڵینەوە لە (دروستەی باسمەندی مۆرفۆسینتاكس)ی، جا ئەم دروستەیە ڕێزمانییانە یاخود لۆژیكیانە بەرهەمهاتبێت. سەرەڕای ئەوەش تێكەڵ بە یەكتر بونی پێكهاتەكانی (مۆرفۆلۆژی) و (سینتاكسی) گەلێك دیاریدەی هاوبەشی ئەو دوانەی وەك تایبەتمەندی زمانەكە ڕێزمانەكەی لە خۆدا هەڵگرتوە.

1–3/3) دروستەی باسمەندی فۆنۆلۆژی:

ئاخێوەر بە هۆی ئەو وزە زیادەی (هێز"Stress")[12] دەیخاتە سەر یەكێك لە بڕگەكانی وشەیەك یان دەستەواژەیەك دەتوانێت چەمكی فۆكس دروستبكات و ئەو فۆكسەش لە دەربڕینی وشە و دەستەواژەكاندا ئاشكرا دەربڕێت. لێرەدا ئاخێوەر بە هۆی ئەم فۆكسەوە دەتوانێت ئەو واتا یەی یان زانیارییەی مەبەستیەتی دەرببڕێت، چونكە لۆژیكیانە واتا یان زانیاری مەبەستداری خۆی لەو وشەیە یان دەستەواژەیە دەهێنێتە دەرەوە و زەقی دەكاتەوە بۆ بەرانبەر، وەك لە وشەكانی

/ / / / / / /

(كەرپیاو) و (خڕەپیاو) و (شۆڕەژن) و (پیرەژن) و (قەیرەكچ) و (ناسكە هەرمێ) و (تەڕەپیر)

/ /

و (كەلەتەزێن) و (جوانكاری)دا دیارە.

لەم نمونانەدا دەبینین بە هۆی ئەو هێزەی لە سەر بەشی یەكەمی وشەكانە، ئاخێوەر مەبەستێكی تایبەتی بە هەریەكەیان دەربڕیوە، كە دەتوانرێت بەم شێوەیە شیبكرێنەوە:

/ /

لە هەردوو دەربڕاوی (كەرپیاو) و (خڕەپیاو)دا، قسەكەر بە هۆی ئەو هێزەی لە سەر (كەر) و (خڕ) داناوە توانیویەتی خاسیەت و زانیاری (كەرێتی) و (خڕێتی) پیاوەكە دەرببڕێت بۆ گوێگر نەك خاسیەت یان زانیارییەكی تری (پیاوەكە) و سەرجەمی دەربڕاوە كانی تریش هەمان لێكدانەوە دەیانگرێتەوە.

بە پێی ئەم شیكردنەوانە و پەیوەست بە دروستەی ئەبستراكتی (1)ەوە، كە لەم بەشەدا بۆ خستنەڕوی دەرهێنانی لۆژیكی پێكهاتەكانی ڕستەی زمانی كوردی خرایەڕوو، دەتوانرێت ئەم دروستەیە بگۆڕدرێت و پەیوەست بكرێت بە دەرهێنانی لۆژیكی كەرەستەیەكی وشەی لێكدراو یان دەستەواژەیەك، وەك لە دروستەی (2) دا دەخرێتەڕوو:

دروستەی (2):

[بۆ X = كەرەستەی فۆكسدار[هێزی سەر وشەكە بۆ زەقكردنەوەی خاسیەتی (X)ە]].

[12] وریا عومەر ئەمین (53:2004).

بۆ زیاتر تێگەیشتن و ئەزموونبەندکردنی ئەم دروستە ئەبستراکتە، دەتوانرێت نموونەکانی پێشو بەم دارشتە لۆژیکیانە بخرێتەڕوو:–

[بۆ X = کەرێتی [هێزی سەر وشەکە بۆ زەقکردنەوەی خاسیەتی (X)ە]].

[بۆ X = خرپێتی [هێزی سەر وشەکە بۆ زەقکردنەوەی خاسیەتی (X)ە]].

نمو نەکانی تریش هەمان درو ستەی ئەبـ ستراکتیان هە یە، بەلام دەر براوی (جواذ کاری) هەلسوکەوتێکی تایبەتی هەیە، چونکە بە پێی ڕێسای سەرەکۆتایی دەبێت ئاوەلناوەکە (جوان) لە کۆتاییەوە بێت، بەلام لێرەدا هێنراوه تە دەرەوە بۆ سەرەتای دەربڕاوە کە و دوا تر لۆژیکیا نە کراوەتە باسمەند. بڕوانە داری زمانی (1) و بەراوردی بکە بە داری زمانی (2):

داری زمانی (1):

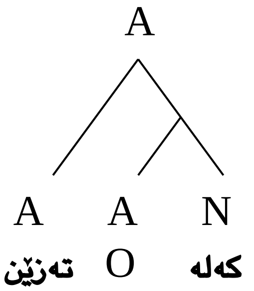

داری زمانی (2):

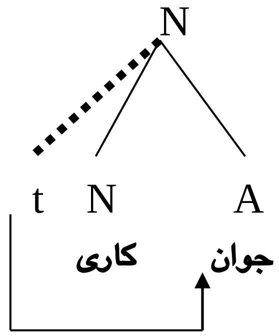

ئاخێوەر چۆن دەتوانێت بە هۆی (هێز)ەوە چەمکی فۆکس لە وشە و دەربڕاوەکاندا دروست بکات بە هەمانشێوەش بە هۆی یەکەی (ئاواز"Intonation")ەوە دەتوانێت ئەو ڕستەی دەریدەبڕێت بۆ بەرانبەر و بە زانیاری داگیراوەتەوە گەلێ مەبەستی جیاوازی پێببەخشێت. بەم شێوەیە یەکەی (ئاواز"Intonation") بە پێی پلەکەی، کە لە سەر دروستە زانیارییەکە دەردەکەوێت مەبەستی ئەو ڕستە دەربڕاوە دەگۆڕێت، چونکە لە هەر بارێکی گۆڕینی ئاوازە کە لە یەکەیە کەوە بۆ یەکەیەکی تر زانیارییەکی تەواو جیاواز دەگات بە بەرانبەر، وەك لە نموونەی (20) دا دیارە:

(20)

(ئاوازی دەربڕینی ڕستەکە ئاسۆییە).

ا. بارام هەموو نانەکەی خوارد.

(ئاوازی دەربڕینی ڕستەکە لە "بارام"دا بەرزبۆتەوە).

ب.[چێوەی فۆکس [فۆکس بارام] هەموو نانەکەی خوارد] ؟

(ئاوازی دەربڕینی ڕستەکە لە "هەموو نانەکەی"دا بەرزبۆتەوە)

پ. [چێوەی فۆکس بارام [فۆکس هەموو نانەکەی] خوارد] !

(ئاوازی دەربڕینی ڕستەکە لە "خوارد"دا بەرزبۆتەوە)

ت. [چێوەی فۆکس بارام هەموو نانەکەی [فۆکس خوارد] ؟

بە وردبونەوە لە نمونەکان دەردەکەوێت، جگە لە نمونەی (20 ا)، کە (ئاوان)ی دەربڕینی ڕستەکە ئاسۆییە و هیچ بەرزبونەوە و نزمبونەوەیەك ڕوینەداوە و تەنها ڕستەیەکی هەواڵی دەربڕاوە. بەڵام هەریەکە لە نمونەکانی (20ب) و (20پ) و (20ت) دا بە هۆی بەرزبونەوەی ئاواز لە سەر پێکهاتە جیاوازەکانی ڕستەکە، واتای ڕستەکە گۆڕاوە و زانیاری یەکی تایبەتی گەیاندوە بە بەرانبەر و وەڵامێکی تایبەتیە بۆ ڕستە پرسیارەکانی نمونەی (21):

(21) ب. کێ هەموو نانەکەی خوارد؟

پ. بارام چەندی لە نانەکە خوارد؟

ت. بارام نانەکەی چیلێکرد؟

لە ڕاستیدا لێرەدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، کە بە زیادکردنی ڕادەی ئاوازە کە لە سەر هەریەکێك لە پێکهاتەکانی یەکە زانیارییەکانی دروستەی زانیاری ڕستەکانی نمونەی (20) ئەوا قسەکەر مەبەستیەتی زانیارییەکەی زیاتر بەو پێکهاتە یە (یە کە زانیاری یە) دەرببڕێت، کە دەشێت دوپاتکردنەوە بێت[13]، وەك لە نمونەی (22)دا دیاەر:

(22)

[چێوەی فۆکس [فۆکس غەمگین] نانی ئێوارەی لێنا] !

لە نمونەی (22) دا ئاوازی ڕستەکە لە دەربڕینی پێکهاتەی (غەمگین)دا بەرزبۆتەوە نەك جارێك بەڵکو دوو جار، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی دوو مەبەست بەم جۆرە ئاوازە دەربڕێت، کە بریتین لە

[13] شیکردنەوەیەك، کە بۆ (هێز و ئاواز "Stress&Intonation") کرابێت لە زمانی کوردیدا، بە تایبەتی بۆ چۆنیەتی بەکارهێنانی یەکەی (ئاواز) لە ڕستەی زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەکەی (وریا عومەر ئەمین)ە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: وریا عومەر ئەمین (2004: 43، 283،104).

(زانینی ئەوکەسەی نانی ئ یوارە لیّ ناوە) و لە هەمانکاتیشدا هەر بە هۆی ئەم ئاوازەوە سەرسوڕمانی خۆی دەربڕیوە بەرانبەر بەوەی (چۆن کەسێکی وەك غەمگین نانی ئامادەکردوە).

2–3/3) دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی:

لە زمانی کوردیدا چەند وشە و پارتیکلێکمان هەیە، کە واتای جەختی تایبەتی دەردەبڕن و دەبنە هۆی دروستکردنی بارێکی فۆکسی لە دروستەی ڕستەی زمانی کوردیدا. ئەو فۆکسەی ئەم وشە و پارتیکلانە دروستیدەکەن بە پێی جێکەوتەی دەرکەوتنیان لە ڕستەدا دەگۆڕێت، لەوانە یە لە سەرەتای ڕستەدا بێت و هەموو ڕستەکە بخاتە حاڵەتی فۆکسەوە (وەك پارتیکلی تەنا نەت)، لەوانەشە لە بەردەم ناوێك یان فریزێکدا بێت و تەنها ئەو ناو و فریزە بخاتە حاڵەتی فۆکسەوە(وەك وشەی خود) یاخود دەشێت لە دوای ناوێك یان فریزێکی ناوی بێت و تەنها ئەو ناوە یان فریزەی پێش خۆی بخاتە حاڵەتی فۆکسەوە لە ڕستەدا (وەك جێناوی خۆیی)، دیسانەوە لەوانەیە بکەوێتە پێش کردارێك و واتای جەخت (فۆکس) تەنیا بە کردەی ئەو کردارەی ڕستە ببەخشێت وەك پێشگرە ئاوەڵکردارییەکانی (هەڵ، دا، ڕا)، ئەم کەرەستانەش، کە حاڵەتی فۆکس دروستدەکەن لەم لێکۆڵینەوەیەدا بە (کەرەستەی فۆکس"ک.ف") ئاماژەیان بۆدەکرێت[14]. ئەو وشە و پارتیکلانەش، کە لە زمانی کوردیدا واتای جەخت لە کرۆکیاندا پەنگدەخواتەوە و حاڵەتی فۆکس دەبەخشن بەو کەرەستەیەی لە پێش یان لە دوایانەوە دێن، ئەمانەن:–

1. جێناوی خۆیی:

بە شێوەیەکی گشتی جێناوی خۆیی دوای ئەو ناوە یان فریزە ناوییە دەکەوێت، کە بۆی دەگەڕێتەوە، واتە هاتنی جێناوی خۆیی لە دوای ناو یان فریزە ناوییەکەوە دەبێتە هۆی ئەوەی

[14] ئەم ڕێگایەی دروستکردنی فۆکس حاڵەتێکی تایبەتی نییە و تەنها لە زمانی کوردیدا ببینرێتەوە، بەڵکو لە زۆربەی زمانەکانی دونیادا و بە تایبەتی زمانی (ئینگلیزی) و زمانی (عیبری) دا ئەم ڕێگایە پرۆسەیەکی باوی بەکارهاتوی ئاخێوەرە بۆ دەربڕینی حاڵەتی فۆکس. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر چەندێتی و چۆنیەتی ئەم پرۆسەیە لە زمانی (ئینگلیزی) و (عیبری) دا، بڕوانە:

أ. Murcia and Freeman (1999: 612).

ب. Floor(2004:170).

جێناوەکە جەخت لە واتای ناو یان فرێزە ناوییە کەی پێش خۆی بکا تەوە و بیخا تە حا ڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (23) و (24) دا دیارە:

(23)

[چێوەی فۆکس [فۆکس قوربانییەکان] [ج.خۆیی= کەرەستەی فۆکسی خۆیان] بێکەسن].

(24)

[چێوەی فۆکس [فۆکس خاوەن ماڵەکەکە] [ج.خۆیی= ك.ف خۆی] ماڵەکەی سوتاند].

لە نمونەی (23) دا جێناوی خۆیی (خۆیان) لە دوای ناوێکی (کۆی ناسراو)ەوە هاتوە و بۆتە هۆی ئەوەی ناوەکەی پێش خۆی بخاتە حا ڵەتی فۆکسەوە و جەخت بکا تەوە لە سەر ئەوەی، کە قوربانییەکان بۆیە بونەتە قوربانی، چونکە (بێکەسن) نەك لە بەر هۆکارێکی تر.
لە نمونەی (24) دا جێناوی خۆیی (خۆی) لە دوای فرێزی ناویی (خاوەنی خانوەکە)ەوە هاتوە و بۆتە هۆی ئەوەی فرێزە ناوییەکەی پێشی بخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، بەوەی جەخت بکا تەوە لە سەر ئەوەی (خاوەن ماڵەکە) بوە، کە ماڵەکەی سوتاندوە نەك کەسێکی تر.
لێرەدا دەبێت ئەوە شیبکرێتەوە، کە جێناوی خۆیی ناتوانێت لە دوای ناوەکە یان فرێزە ناوییەکەی بۆی دەگەڕێ تەوە دەربهێنر ێت و بخرێ تە پێ شیانەوە، چونکە مەبە ستی هاتنی جێناوە کە لە ڕستەکەدا تێکدەچێت و هیچ ناوێك یان فرێزێکی ناوی نابێت جەخت بکاتەوە لە سەر واتا کەی و بیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، بە تێکچونی مەبەستی جێناوە کەش مەبە ستی سەرجەم ڕ ستەکەش هەڵە دەردەچێت و زانیاری دروستی ئاوەزی قسەکەر نادات بە دەستەوە و ڕستەیەکی ناڕێز مانی یان گومانلێکراو لە ڕوی ڕێزمانییەوە دەهێنێتە کایەوە. بۆ نمونە ئەگەر جێناو خۆیی لە نمو نەی (23) و (24) دا لە دوای ناو و فرێزە ناوییەکە دەربهێنرێت و بخرێتە پێشیانەوە، ئەوا دوو نمونەی ناڕێزمانی وەك (25) و (26) دەستدەکەوێت:
(25) * [چێوەی فۆکس [ج.خۆیی= ك.ف خۆیان] [فۆکس قوربانییەکان] بێکەسن]
(26) ؟؟ [چێوەی فۆکس [ج.خۆیی= ك.ف خۆی] [فۆکس خاوەن ماڵەکە] ماڵەکەی سوتاند]
دەبینین نمونەی (25) ناڕێزمانییە، بەڵام نمونەی (26) گومانلێکراوە لە ڕوی ڕێزمانییەوە، چونکە قسەکەر تەنیا بە زۆر لە خۆکردنێکی نائاسایی دەتوانێت ڕستەیەکی وەك نمونەی (26) دەرببڕێت

که لێکدانەوەی دروستەی زانیارییە کەی لە لا یەن گوێگرەوە زۆر گرانترە وەك لە لێکدا نەوەی نمونەی (24).

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت، کە لە بەر ئەوەی زمانی کوردی لە زما نە بکەرخراوەکانە، بۆیە دەشێت لەم جۆرە ڕستانەدا ناو یان فریزە ناوییە کەی پێش جێناوە کە بقرتێنرێت و لە جێگەیان (pro)ێك دابنرێت و پاشان جێناوە خۆییەکە دابنرێت، وەك لە نمو نەی (27) و (28) دا خراوەتەڕوو:

(27)

[چێوەی فۆکس [pro] [ك.ف= فۆکس خۆیان] بێکەسن].

(28)

[چێوەی فۆکس [pro] [ك.ف= فۆکس خۆی] ماڵەکەی سوتاند]تر.

2. وشەی (خود):

ئەم وشەیە بە شێوەیەکی گشتی هەمان ئەرکی جێناویی خۆیی دەبینێت لە کاتی دەرکەوتنی لە ڕستەدا، تەنها جیاوازیان لەوەدایە خود لە پێش ئەو ناوە یان فریزە ناوییەوە دێت، کە جەختی لە سەر دەکاتەوە و دەیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە نەك لە دواییانەوە بێت وەك (جێناوی خۆیی). هەمان ئەرکیشیان بەوەدا دەردەکەوێت، کە دەتوانرێت لە بری یەکتری دابنرێن لە هەمان ڕستەدا، بۆ دەرخستنی ئەم ڕاستییەش با بڕوانینە نمونەی (29) و (30):

(29)

[چێوەی فۆکس من[ك.ف خودی] [فۆکس سەرەك کۆمارم] بینی].

(30)

[چێوەی فۆکس من[فۆکس سەرەك کۆمار] [ج.خۆیی= ك.ف خۆیم] بینی].

---

15 لێکدانەوەی ئەم جۆرە ڕستەیەی زمانی کوردی پەیوەست بە تیوری (بەستنەوە)وە زۆر بە وردی و ئەزمونبەندانە لە لایەن (محەمەدی مەحویی) ڕونکراوەتەوە، بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە:
محەمەدی مەحویی (2001: 199-201).

لە نمونە ی (29) دا وشەی (خود)، کە لە پێش (سەرەك کۆمار)ەوە هاتوە جەختی لە سەر بینینی (سەرەك کۆمار) کردۆتەوە و خستویەتە حاڵەتی فۆکسەوە. بە هەمانشێوە لە نمونەی (30) دا جێناوی خۆیی (خۆی)، کە لە دوای (سەرەك کۆمار)ەوە هاتوە جەختی لە سەر بینینی (سەرەك کۆمار) کردۆتەوە و خستویەتە حاڵەتی فۆکسەوە. بەم شێوەیە دەردەکەوێت مەبە ستی دەربڕاو لە هەر دوو نمونەی (29) و (30) دا هەمانشتە، ئەمەش هەمان ئەرکی (جێناوی خۆیی) و (خود) دەسەلمێنێت[16].

3. وشەی دەرخەر:

ئەو وشانەی لە حاڵەتی دەرخەریدا دەردەکەون لە پێش یان لە پاش دەرخراوەکانیانەوە، دەبنە هۆی جەختکردنەوە لە سەر دەرخراوەکەی پێش یان دوای خۆیان و دەرخراوەکە دەخەنە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (31) و (32) دا دیارە:

(31)

[چێوەی فۆکس [دەرخەر= ك.ف **یەکەم**] [درخراو= فۆکس **کەس**] **لە ڕیزەکەدا بێتە دەرەوە**].

(32)

[چێوەی فۆکس **کوڕە**[درخراو= فۆکس**چاو**] [دەرخەر= ك.ف **شینەکەم**] **مەبەستە**].

4. پارتیکڵی ئاوەڵکرداری (تەنانەت)[17]:

ئەم پارتیکڵە بە پێی جێکەوتەی دەرکەوتنی لە ڕستەدا مەودای جەختەکەی و ئەو کەرە ستانەی دەیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە دەگۆڕێت.

ا.ئەگەر لە سەرەتای ڕستەدا دەربکەوێت، ئەوا جەخت لە سەر واتای هەموو ڕستەکە دەکاتەوە و هەموو ڕستەکە دەخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (34) دا دیارە:

---

[16] ئەم هەمان ئەرکییەی (جێناوی خۆیی) و (وشەی خود) دەشێت بە بەڵگەیەکی تر دابنرێت بۆ ئەو بۆچونەی (ئەوڕحمانی حاجی مارف)، کە پێیوایە وشەی (خود) شێوەی جیاوازی دەربڕاوی (جێناوی خۆیی)یە لە هەندێك حاڵەت و بەشە دیالێکدا. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر بۆچونی مامۆستا، بڕوانە:
ئەوڕحمانی حاجی مارف (1987: 232-233).

[17] تەنانەت و دیسانەوە، بەوە دەسەلمێت کە پارتیکڵی ئاوەڵکردارە، کە پارتیکڵی تەواوکەری (یش)ی لەگەڵدا بەکادێت، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر (2005: 67 - 72).

(34)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف **تەنانەت**] [فۆکس **درۆش دادت نادات**]].

ب. ئەگەر لە پێش پێکهاتەیە کەوە لە ناو ڕستەکەدا دەربکەوێت، ئەوا مەودای فۆکسەکەی دروستیدەکات تەنها ئەو پێکهاتەیە دەگرێتەوە، وەك لە نمونەی (35) دا دەردەکەوێت:

(35)

[چێوەی فۆکس **تکایە ! قەرز نییە**[ک.ف **تەنانەت**] [فۆکس **بۆ تۆش**]].

5. پارتیکڵی ئاوەڵکرداری (دیسانەوە):

ئەم پارتیکەڵەش جەختدەکاتەوە لە واتای ئەو (ناو یان فرێزی ناوی یان کردار)ەی، کە لە دوایەوە دێت و دەیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە و واتای دووبارەکردنەوەی پێدەبەخشێت، وەك لەنمونەی (36) و (37) و (38) دا دیارە:

(36)

[چێوەی فۆکس [ک.ف **دیسانەوە**] [فۆکس **تۆی**] **براگیان**]!

(37)

[چێوەی فۆکس [ک.ف **دیسانەوە**] [فۆکس **برینی کۆنم**] **کەوتەوە یاد**].

(38)

[چێوەی فۆکس [ک.ف **دیسانەوە**] [فۆکس **هاتەوە**]].

6. وشەی ڕادەی (هەموو) و (گشت)[18]:

ئەم دوو وشەیە دەتوانن لە پێش یان لە دوای ئەو ناوە دەربکەون، کە جەخت لە سەر واتای دەکەنەوە و دەیخەنە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (39) و (40) دا دەردەکەوێت:

(39)

ا. [چێوەی فۆکس [ک.ف **هەموو**] [فۆکس **خوێندکارەکان**] **زیرەکن**].

ب. [چێوەی فۆکس [فۆکس**خوێندکارەکان**] [ک.ف **هەموویان**] **زیرەکن**].

(40)

ا. [چێوەی فۆکس [ک.ف **گشت**] [فۆکس **زەوییەکە**] **کێڵرا**].

ب. [چێوەی فۆکس [فۆکس **زەوییەکە**] [ک.ف **گشتی**] **کێڵرا**].

7. پارتیکڵی (تەنها):

ئەم پارتیکڵە هەمیشە دەبێتە هۆی جەختکردنەوە لە واتای ئەو کەرەستەیەی لە دوایەوە دێت و دەیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (41) و (42) دا خراوەتەڕوو:

(41)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف **تەنها**] [فۆکس **تۆ**] **وەرە**].

[18] گشت: واتای یەکێتی دانەکانی کۆمەڵێك دەردەبڕێت و هەموو: واتای دانە دانەی کۆمەڵەکە دەردەبڕێت.

(42)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف تەنها] [فۆکس کوڕە] پشتی پێبەستم].

8. پارتیکڵی (هێشتا):

ئەم پارتیکڵە لە پێش هەر پێکهاتەیەکەوە بێت، ئەو پێکهاتەیە دەخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، چونکە جەخت لە سەر واتای ئەو پێکهاتەیە دەکاتەوە، وەك لە نمونەی (43) دا دیارە:

(43)

[چێوەی فۆکس [ک.ف هێشتا] [فۆکس نەمردوم] تا کراسەکەم لە بەربکەیت].

9. زۆربەی وشەکانی سوێندخواردن (بە خوا، بە شەرەفم، بە تەلاقم، بە سەری باوکم)، دەبنە هۆی جەختکردنەوە لە واتای ئەو پێکهاتەیەی لە دوایانەوە دێن و دەیانخەنە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (44) و (45) و (46) و (47) دا دیارە:

(44)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف بە خوا] [فۆکس دێیت]].

(45)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف بە شەرەفم] [فۆکس وا نییە]].

(46)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف بە تەلاقم] [فۆکس نایخۆیت]].

(47)

[چوارچێوەی فۆکس [ک.ف بە سەری باوکم] [فۆکس دەچیت]].

10. پێشگری ئاوەڵکرداری ئاراستەی (هەڵ– و دا– و ڕا–):

ئەم ئاوەڵکردارانە کاتێك دەچنە سەر کردار، دەبنە هۆی جەختکرد نەوە لە کردەی کردارە کە و بەمەش خودی کردارەکە دەخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (48ا) و (48ب) و (48پ) و (48ت) دا دیارە:

(48) ا. کۆترەکە فڕی.

ب. [چێوەی فۆکس کۆترەکە [ك.ف هەڵ] [فۆکس فڕی]].

پ. [چێوەی فۆکس من یارییەکەم [ك.ف ڕا] [فۆکس گرت]].

ت. [چێوەی فۆکس حەماڵەکە بارەکەی [ك.ف دا] [فۆکس گرت]].

هەردوو ڕستەی نمونەی (48ا) و (48ب) هەمان واتایان هەیە، لە هەردوو حاڵەتەکەدا (کۆترەکە فڕیوە). بەڵام تەنیا جیاوازیان لەوەدایە، کە لە ڕستەی (48ب)دا بە هۆی ئاوەڵکرداری (هەڵ)ەوە توانراوە جەخت لە سەر کردەی فڕینە کە بکرێ تەوە و بە مەش کردارە کەی خ ستۆتە حاڵەتی فۆکسەوە. ئەمە جگە لەوەی ئاوەڵکردارە کە بۆ تە هۆی د یاریکردنی ئارا ستەی فڕ ینی کۆترەکە، کە (بەرزبونەوەیە). هەمان شیکردنەوە هەردوو ئاوەڵکرداری (ڕا) و (دا)ش دەگرێتەوە.

11. پارتیکڵی (هەر):

ئەم پارتیکڵە دەبێتە هۆی جەختکردنەوە لە واتای ئەو کەرەستەیەی لە دوایەوە دێت و دەیخا تە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (49) دا دیارە:

(49)

[چێوەی فۆکس [ك.ف هــەر] [فۆکس بڕۆ] تا گۆڕە ون دەبیت]].

لە کۆتایی ئەم ڕێگایەی دروستکردنی دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژیدا (واتە بە کەرەستەی ئاستی مۆرفۆلۆژی)، دەبێت ئەوە بوترێت، کە ڕەنگە بەکارهێنانی هەموو ئەم وشە و پارتیکڵانە وەك یەك نەبێت لە لایەن قسەکەری زمانەکەمانەوە. لەوانەیە لە بارودۆخێکدا ئاخێوەر دوان یان سیان لەم وشە و پارتیکڵانە لە ڕستەیەکدا ئاوێتە بکات و بیەوێت کاریگەری تەواوی ئەو حاڵەتەی لە ئاوەزیدا دروستبوە بەم وشە و پارتیکڵانە دەرببڕێت بۆ بەرانبەر، بۆ نمونە ڕەنگە قسەکەرێك بۆ دەربڕینی حاڵەتێکی وەك بینینی (سەرەك کۆمار) و قەناعەتکردنی بەرانبەر بەم زانیاریـیە هەردوو وشەی (خود) و (جێناوی خۆیی) لە ڕستەیەکی وەك نمونەی (50) دا بەکاربهێنێت:

(50)

/

[چوارچێوەی فۆكس[ك.ف1 خودی] [فۆكس سەرەك كۆمار] [ك.ف2 خۆیم] بینی].

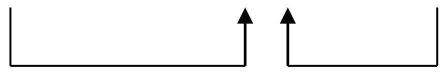

3-3/3) دروستەی باسمەندی سینتاكسی:

سینتاكسی زمانی كوردی بە هۆی فۆكسەوە، كە لە چەند پێكهاتوی تایبەتیدا دەردە كەوێت، دەبێتە خاوەنی دروستەی باسمەندیی. هەردوو بونیاتەی ڕستەی (پرسیار) و (سەرسوڕمان) لە زمانی كوردیدا بە هۆی فۆكسەوە ڕستەی باسمەندییان لێدروست دەكرێت. ئەمە جگە لە چەند پێكهاتوییەكی تر، كە زیاتر ئەمانەی خوارەوەن:-

1. ڕستەی پرسیاری:

لە ڕستەی پرسیاری زمانی كورد یدا، كە بە وشە پرسەكانی (كێ، كەی، چی، چۆن، چەند) دروستدەكرێت و لە جێی خۆیاندا دەمێننەوە بێ گواستنەوەی سینتاكسی[19]. بەڵام بە هۆی ئەو هێزە تایبەتیەی لە دەربڕینیاندا بە كاردێن لۆژیكیانە دەرهێنراون و خراونەتە حاڵەتی فۆكسەوە. واتە ئەو هێزەی لە سەر وشە پرسەكە دەردە كەوێت بریتیە لە (هێزی سەرتۆپی) نەك (هێزی سینتاكسی)[20]. هۆكاری ئەمەش ئەوە یە، كە ئەم وشە پرسیارانە ناتوانرێن سینتاكسییانە بگوێزرێنەوە چونكە خۆیان لە ئاستی قوڵدا بە هۆی هێنانە پێشەوەی لۆژیكی وەك ڕستەی باسمەند دەرهێنراون. نمونەكانی (51ا) و (51ب) و (51پ) و (51ت) و (51ج) ئەزمونبەندكەری بۆچونەكەمان دەخەنەڕو، چونكە خاوەنی داڕشتەی لۆژیكی (52ا) و (52ب) و (52پ) و (52ت) و (52ج)ن:

(51)

ا. نەوزاد كێی كوشت؟

ب. نەوزاد كەی دەگات؟

پ. نەوزاد چی دەكات؟

ت. نەوزاد چۆن دەڕوات؟

---

[19] بڕوانە محەمەد مەحوی (2001).

[20] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر (هێزی سەرتۆپی) و (هێزی سینتاكسی) و جیاوازی نێوانیان، بڕوانە: پاری دوهەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێكۆڵینەوەیە، لاپەڕە (69-72).

ج. نەوزاد چەندی پێنوس دەوێت؟

بە پێی دروستەی (1)ی پێشنیازکراو لەم بە شەدا، ڕستەکانی نمو نەی (51) داڕشتەی لۆژیکی نمونەی (52)یان هەیە:

(52)

ا. [بۆ X = کێ[s نەوزاد (X)ی کوشت]؟

ب.[بۆ X = کەی[s نەوزاد(X) دەگات]؟

پ. [بۆ X = چی[s نەوزاد(X) دەکات]؟

ت. [بۆ X = چۆن[s نەوزاد (X) دەڕوات]؟

ج. [بۆ X = چەندی[s نەوزاد(X)ی دەوێت]؟

پاساودانی بۆچونەکەش بەوە دەکرێت، کە هیچ کام لە ڕستەکانی نمونەی (51) ناتوانن بکەونە ژێر کاریگەری یاساکانی باسمەندەوە(کە لە بەشی دوهەمی ئەم لێکۆڵینەوە یەدا پێشنیازکرا). خۆ ئەگەر بێتو بخرێنە ژێر کاریگەری ئەم یاسایانەوە، ئەوا چەند ڕستەیەکی ناڕێزمانی وەك نمو نەی (53) دەستدەکەون:

(53)

ا. * [س.ﻫ کێ] ،[س.ل نەوزاد] [ك[س.ل1 t] پ. کوشت]]]؟

ب. * [س.ﻫ کەی] ،[س.ل نەوزاد] [ك[س.ل1 t] پ. دەگات]]]؟.

پ. * [س.ﻫ چی] ،[س.ل نەوزاد] [ك[س.ل1 t] پ. دەکات]]]؟

ت. * [س.ﻫ چۆن] ،[س.ل نەوزاد] [ك[س.ل1 t] پ. دەڕوات]]]؟

ج. * [س.ﻫ چەندی پێنوس] ،[س.ل نەوزاد] [ك[س.ل1 t] پ. دەوێت]]]؟

2. ڕستەی سەرسوڕمان:

لە ڕ ستەی سەر سوڕمانی ز مانی کورد یدا، ئەو پێکهاتە یەی زەقکراوە تەوە بۆ بەراز بەر و سەرسوڕمانەکەی پێدەربڕاوە بە هەمانشێوەی وشە پرسەکانی ڕستەی پرسیاری خاوەنی (هـێزی سەرتۆپ)یە نەك (هێزی سینتاکسی)، هەر بە هۆی هێنانە پێشەوەی لۆژیکیانەی ئەو پێکهاتەیەوە ڕستەی باسمەند هاتۆتەکایەوە. بەم شێوەیە ڕستەکانی نمو نەی (54) خاوەنی فۆڕمی لۆژیکی (55)ن:

(54)

ا.ئاری هەموو نانەکەی خوارد !

ب. کاوە ژنی هێنا !

پ. ئارام ئازایانە مرد !

ت. منداڵە زیرەکەکە پەنجەرەکەی شکاند !

بە هۆی هێزی سەرتۆپیەوە لە دەربڕینی ئەو پێکهاتانەی واتای سەرسوڕمانیان بەخشیوە بە ڕستەکانی نمونەی (54)، دەتوانرێت بوترێت ڕستەکان دەبنە خاوەنی ئەم فۆڕمە لۆژیکیانە:

(55)

ا. [بۆ X = هەموو نانەکە [S قسەکەر سەرسوڕمانی خۆی دربڕیوە دەربارەی خواردنی (X) لە لایەن ئارییەوە].

ب. [بۆ X = ژن [S قسەکەر سەرسوڕمانی خۆی دەربارەی ئەوە دەربڕیوە، کە چۆن کاوە (X)ی هێناوە].

پ. [بۆ X = ئازایانە [S قسەکەر سەرسوڕمانی خۆی دەربارەی ئەوە دەربڕیوە، کە چۆن ئارامی ترسنۆك (X)انە مردوە].

ت.[بۆ X = پەنجەرە [S قسەکەر سەرسوڕمانی خۆی دەربارەی ئەوە دەربڕیوە، کە چۆن منداڵە زیرەکەکە (X)ی شکاندوە].

لێرەدا دەبێت ئەوەش شیبکرێتەوە، کە زمانی کوردی دەتوانێت بە هۆی چەند وشەیەکی تایبەتەوە، کە جەختدارن و لە حاڵەتی فۆکسدان، واتای سەرسوڕمان ببەخشن بەو ڕستەیەی لە دوایانەوە دێن، وەك هەر چوار وشەی (ئاخ) و (ئای) و (خالق) و(ئۆف)، لە نمونەی (56) و (57) و (58) و (59)دا دیارە:

(56) [چێوەی فۆکس [فۆکس ئاخ] ، خۆزگە نەمردایە] !

(57) [چێوەی فۆکس [فۆکس ئای] ،لەو کچە جوانە] !

(58) [چێوەی فۆکس [فۆکس خالق] ،لەو بالأیە] !

(59) [چێوەی فۆکس [فۆکس ئۆف] ، لەم منداڵە نەگبەتە]تریر

3. زۆرجار قسەکەر بە دەربڕینی ڕستەیەك بیرە کەی بە بەرازبەر گەیا ندوە، بەڵام لە کۆ تای ڕستەکەدا وشەیەك یان فرێزێك دەردەبڕێت بۆ ڕونکردنەوەی زیاتری بیرە کە و گەیا ندنی زاذ یاری زیاتر بە گوێگر. بە شێوەیەکی گشتی ئەم وشانە یاخود فرێزانە جەختێکی تایبەتی لە دەربڕینیاندا بەکاردێت و دەکەونە حاڵەتی فۆکسەوە. وەك لە نمونەی (60) و (61) و (62) دا دەردەخرێت:

(60)

[چێوەی فۆکس نەوزاد مرد،[فۆکس کارەبا گرتی]].

(61)

[چێوەی فۆکس دوژمن ڕوخێنرا، [فۆکس بە هێزی گەل]].

(62)

[چێوەی فۆکس ئارام سەیارەکەی وەرگرت،[فۆکس بە خۆڕایی]].

بە ورد بونەوە لە هەر سێ نمونەکە، دەردەکەوێت، کە چێوەی فۆکسی نمونەی (60) و (61) و (62) ڕستەی ڕێزمان دروست و وا تا ڕا ستن، بەڵام قسەکەر بۆ مەبەستێکی تایبەتی پێکهاتەی فۆکسداری [کارەبا گرتی] و [بە هێزی گەل] و [بە خۆڕایی] دەربڕیوە لە کۆتایی دروستەی زانیاری نمونەکاندا، تا زانیارییەکی زیاتر بۆ مەبەستێکی تایبەتی بە بەرازبەر بگەیەنێت وەك زانیارییەکی زیادە.

4. ڕستەی تەواوکەر: ئەگەر ڕستەی تەواوکەری ڕستەی نا سادە ڕستەی دەرخەری بوو، ئەوا دیسانەوە ئەم ڕستە تەواوکەرە دەرخەرییە جەختدەکاتەوە لە سەر بکەری ڕستە سەرەکییەکە و دەیخاتە حاڵەتی فۆکسەوە، وەك لە نمونەی (33) دا دیارە:

(63)

[چوارچێوەی فۆکس [فۆکس هاوڕاز]، [ك.ف کە کوڕی ماممە] زیرەکە] .

[21] محەممەد مەعروف فەتاح (1992: 28-29) لە لێکۆڵینەوەیدا بۆ ڕستەی سەرسوڕمان، پێیوایە مەبەستی قسەکەر لە دەربڕینی بیرۆکەی ئاوەزی بە ڕستەی سەرسوڕمان زیاتر هەستدەربڕینە.

دەبینرێت لە نمونەی (63) دا، کە ڕستە تەواوکەرەکە جەختی لە سەر ئەوە کردۆتەوە، کە بکەری ڕستە سەرەکییەکە کوڕی مامی قسەکەرە نەك (کوڕی خاڵی یان کوڕی پوری یان ...هتد) نییە[22].

4/3) کارلێکردنی فۆڕمە جیاوازەکانی فۆکس لە زمانی کوردیدا:

هەروەك شیکرایەوە، زمانی کوردی خاوەنی سێ ڕێگا یە بۆ دروستکردنی حاڵەتی فۆکس. هەندێکجار قسەکەری زمانەکە بۆ مەبەستێکی تایبەتی یان دەربڕینی حاڵەتێکی (پە شۆکاویی، قەناعەت پێکردن، هەستدەربڕین......هتد) نا چار دەبێت بۆ ئەوەی یەکێك لەم مەبە ستانەی سەرەوەی پێدەربڕێت دوو فۆڕمی فۆکسی لە ڕستەیەکدا ئاوێتە بکات، ئەمە جگە لەوەی هەروەك لە (3/3−2) خرایەڕوو، هەندێك لە قسەکەران دوان یان زیاتر لەو وشە و پارتیکلاًنەی پێکهاتەکان دەخەنە حاڵەتی فۆکسەوە بەکاربهێنێت. بەم شێوەیە زمانی کوردی و دروستەی ڕستەکانی کار ئاسانی کردوە بۆ ئاخێوەری زمانی کوردی، تا بە هۆی ئەم فۆڕمە جیاوازانەی ڕستەوە، بتوانێت ئەو بیرۆکە و مەبەستە ئاڵۆز و چڕانەی لە ئاوەزیدا دروستدەبن دەریانببڕێت.

نمونەی (63) دەربڕی دوو فۆڕمی جیاوازی فۆکسە لە زمانی کورد یدا، کە تیا یدا قسەکەر بە مەبەستی قەنا عەتکردنی بەرا نبەر بەو پرۆسەبەی بە چاوی خۆی بینیو یەتی، د یت دوو جار جەختدەکاتەوە لە سەر پرۆسەی بینینە کەی، جارێک یان لە ڕێگەی دوو وشەی مۆرفۆلۆژیەوە جەخت دەخاتە سەر پرۆسەی بینینەکە، جارێکی تر بە دەربڕینی شوێنی بینینە کە لە کۆتایی ڕستەکەدا. وەك لە نمونەی (64) دا ئەزمونبەند کراوە:

(64)[چوارچێوەی فۆکس من[ك.ف1 خودی] [فۆکس سەرەك کۆمار] [ك.ف2 خۆیم] بینی[فۆکس لە سەیرانگاکە].

لەم نمونەیەدا، دەبینرێت دوو پێکهاتە هەیە لە حاڵەتی فۆکسدان، کە یە کەمیان فرێزی ناوی (سەرەك کۆمار)ە و بە هەردوو کەرەستەی فۆکسی (خود) کە لە پێشیەوە هاتوە و (جێناوی خۆیی"خۆی")، کە لە دوایەوە هاتوە، خراوەتە حاڵەتی فۆکسەوە.

---

[22] بەکر عومەر (1992: 33-43) لە نامەی ماستەرەکەیدا لە ژێر سەرناوی (پەیوەندی واتایی و مەنتیقی نێوان پاڕستەکان) شیکردنەوەیەکی وردی کردوە بۆ پەیوەندی نێوان پاڕستەکانی ڕستەی ناسادە، یەکێك لەو پەیوەندییانەش (پەیوەندی بەهێزکردن "Enhancement")ە، کە بە ڕونی دەرخستوە لەم پەیوەندیەدا یەکێك لە پاڕستەکان واتای ئەویتریان بەهێز دەکات.

دوهەمیشیان فرێزی پێشناوی (لە سەیرانگاکە)دایە. لێرەدا قسەکەر بە ڕستەی (من خودی سەرەك كۆمار خۆیم بینی) زانیاری تەواوی داوە بە گوێگر، بەڵام لە ترسی ئەوەی گوێگر نەبا باوەڕی پێنەکات، هاتوە لە کۆتایی ڕستەکەدا ئەم فرێزە پێشناوییەی دەربڕیوە بۆ بەرانبەر.

5/3) دروستەی بەشی کۆمێنتی فۆکسداری ڕستەی سەرتۆپی:

دروستەی بەشی کۆمێنتی فۆکسدار لە دروستەی ڕستەی سەرتۆپیدا ئاشکرا دەردەکەوێت، بەشی کۆمێنت هەروەك لە بەشی دوهەمدا بە وردی شیکرایەوە پێكدێت لە (پرۆسە) و تەواوکەرەکانی (ئەگەر هەبن). کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی زمانی کوردی یان ئەوەتا هەموی زانیاری نوێیە یان ئەوەتا تەنیا پرۆسەکەی جەختی لە سەرە و زانیاری نوێیە. لەم ڕوانگەیەوە و بە پێی ئەوەی ئایا هەموو بەشی کۆمێنت جەختی لە سەرە و زانیاری نوێیە (بڕوانە ئەم لاپەڕەیە و دواتر) یان تەنیا پرۆسەی بەشی کۆمێنتە کە جەختی لە سەرە و زانیاری نوێیە (بڕوانە لاپەڕە130–131)، دەتوانرێت دوو چەشنی دروستەی کۆمێنتی فۆکسدار جیابکرێتەوە. بۆ ئەوەی بە تەواوی ڕونببێتەوە کام کەرەستەیە لە ناو بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپیدا لە حاڵەتی فۆکسدایە و زیاتر فۆکسەکە بۆ خۆی ڕادەکێشێت و دەبێتە
(لوتکەی فۆکس"Focus Peaking")[23].

1–5/3) دروستەی کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوان:

ئەم جۆرە لە دروستەی کۆمێنتی فۆکسدار کاتێك ڕودەدات، کە هەموو کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی (کردار و هەموو تەواوکەرەکانی) جەختیان لە سەر بێت و زانیاری نوێ دەبەخشن و لە حاڵەتی فۆکسدان. ئاشکراشە، کە تەواوکەرەکانی کرداری بەشی کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی زیاتر فرێزە پێشناوییەکان و چەشنەکانیان دەگرێتەوە[24]. واتە کاتێك یەك تەواوکەری جەختدار هەبو و زانیاری نوێی بەخشی و تەواوکەرەکانی تریش هەر هەبون، بەڵام وەك سەرتۆپی لاوەکی زانیاری زانراو بون، ئەوا ئەمە حاڵەتی بەشی کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوانە.

---

[23] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئەم زاراوەیە و بەکارهێنانەکەی و جیاکردنەوە ئەم دوو چەشنەی کۆمێنتی فۆکسدار،بڕوانە:

أ. Wedgood(2003:75).

ب. Crystal(2003:60,307).

پ. Floor(2004:155-157).

[24] بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە پاری دوهەمی (بەشی دوهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لاپەڕە (45-47).

لەم بارەی دروستەی فۆکسدا هەریە کە لە (کردار) و تەواوکەرەکانی هەمان پلەییان نییە لە دەرکەوتوییدا، بەڵکو تەنیا یەکێکیان دەبێتە (لوتکەی فۆکس"Focus peaking").
بۆ ڕونکردنەوەی زیاتر با لە نمونەی (65) ورد ببینەوە:

(65)

[سەرتۆپ **شیرین**] [کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوان Broad [س.ل1 **نامە**[س.ل2 **به قەڵەم**[پ. **دەنوسێت**]]].

ئێستا لەم حاڵەتەدا هەموو کۆمێنتی [نامە بە قەڵەم دەنوسێت] لە حاڵەتی فۆکسدایە و دروستەی کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوانە. بەشی کۆمێنتەکەش زانیاری نوێی بەخشیوە بە بەرازبەر و وەڵامی پرسیارێکی وەك نمونەی (66)ی گوێگری داوەتەوە:

(66) شیرین چیدەکات؟

بەڵام ڕستەکە وەڵامی پرسیارێکی وەك نمونەی (67) یان (68) ناداتەوە:

(67) شیرین چی بە قەڵەم دەنوسێت؟

(68) شیرین نامە بە چی دەنوسێت؟

بۆ یە قسەکەر پێویستە لە بەشی کۆمێنتی فۆکسداری نمونەی (65) یەکێك لە پێکهاتەکان هەڵبژێرێت و بیکاتە (لوتکەی فۆکس"Focus Peaking") و وەڵامی ڕستەیەکی پرسیاری وەك نمونەی (67) یان (68)ی پێبدا تەوە، ئەمەش بە نمونەی (69) و (70) ڕوندەکرێتەوە:

(69)

[سەرتۆپ **شیرین**] [کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوان Broad [س.ل1 = لوتکەی فۆکس**نامە**[س.ل2 **بە قەڵەم**
[پ. **دەنوسێت**]]].

(70)

[سەرتۆپ **شیرین**] [کۆمێنتی فۆکسداری مەودا فراوان Broad [س.ل1 **نامە**[س.ل2= لوتکەی فۆکس**بە قەڵەم**
[پ. **دەنوسێت**]]].

2–5/3) دروستە کۆمێنتی فۆکسداری مەودا تەسك:

ئەم جۆرە لە دروستەی کۆمێنت زیاتر کاتێك ڕوودەدات، کە تەنیا کرداری (پرۆسەی) بەشی کۆمێنتی دروستەی ڕستەی سەرتۆپی جەختی لە سەر بێت و زانیاری نوێ ببەخشێت، یاخود ئەم دروستەیە ئەو کاتە دێتە کایەوە، کە هیچ تەواوکەرێك لە بەشی کۆمێنتی دروستەی ڕستەی سەرتۆپیدا نەبێت. وەك لە حاڵەتی کردارە تێنەپەڕەکاندا ڕوودەدات. بۆ شیکردنەوەی زیاتر با لە نمونەی (71) بڕوانین:

(71)

[سەرتۆپ مەڕەکان] [کۆمێنتی فۆکسداری مەودا تەسك Narrow [پ.= لوتکەی فۆکس دەلەوەڕێن]].

بە وردبونەوە لە نمونەکە، دەردەکەوێت، کە پڕۆسەی نمونەکە جەختی لە سەرە و لە حاڵەتی "فۆکسی مەودا تەسکدایە" و زانیارییەکی نوێی بەخشیوە بە بەرانبەر، بەوەی وەڵامی پرسیارێکی وەك نمونەی (72)ی داوەتەوە:

(72) مەڕەکان چیدەکەن؟

کەواتە بە پێی شیکردنەوەی ئەم جۆرە دروستەیەی بەشی کۆمێنتی فۆکسدار تەسك و بە پێی زانیاری دەربڕاو لە نمونەی (71) دا و بەراوردکردنی بە زانیاری داوا کراو لە نمونەی (72) دا، دەردەکەوێت، کە پڕۆسە (کردار) لەم جۆرە دروستەیەدا (لوتکەی فۆکس"Focus Peaking")ە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نابێت ئەوە نەخرێتەڕوو، کە مەرج نییە هەموو کردارە تێنەپەڕەکان "کۆمێنتی فۆکسداری مەودا تەسك"بن، چونکە هەروەك زانراوە کرداری تێنەپەڕیش هێشتا هەر دەتوانێت فۆڕمی فرێزی ئەدڤێربڵی (کات و شوێن)ی هەبێت، جا لەوانەیە جەختی لە سەر بێت و زانیاری نوێ ببەخشێت، یاخود لەوانە نییە جەختی لە سەر بێت و زانیاری نوێ ببەخشێت، وەك لە نمونەی (73) و (74) دا دەردەکەوێت:

(73)

[سەرتۆپ مەڕەکان] [کۆمێنتی فۆکسداری Narrow [س.ل2 لە شیناڵەکە[پ.= لوتکەی فۆکس دەلەوەڕن]]].

(74)

[سەرتۆپ مەڕەکان] [کۆمێنتی فۆکسداری Narrow [س.لاوەکی فۆکسدار لە شیناڵەکە[پ.= لوتکەی فۆکس دەلەوەڕێن]]].

لە نمونەی (73) دا دەبینرێت، کە سەرتۆپی لاوەکی دوو (لە شیناڵەکە) جەختی لە سەر نییە و زانیاری نوێی نەبەخشیوە و هەموو ڕستەکەش وەڵامی ڕستەیەکی پرسیاری وەك نمونەی (75)ی داوەتەوە:

(75) مەڕەکان لە شیناڵەکە چیدەکەن؟

بەڵام لە نمونەی (74) دا دەبینرێت، کە سەرتۆپی لاوەکی دوو (لە شیناڵەکە) جەختی لە سەرە و زانیاری نوێی بۆ بەرانبەر دەربڕیوە، ئەگەر بەراورد بکرێت بە ڕستەیەکی پرسیاری وەك نمونەی (76):

(76) مەڕەکان لە کوێن و چیدەکەن؟

له شیکاری پەسنکارانەی ئەزمونبەندی بەشی (دوهەم) و بەشی (سێهەم)ی ئەم لێکۆڵینەوەدا، دەردەکەوێت، کە زمانی کوردی خاوەنی دروستەی ڕستەی باسمەندە، بناغەی دروستەکەشی ڕستەی سەرتۆپییە. خودی دروستەی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردیش بەرهەمی دوو چەشنی جیاوازی پێکهاتە دەرهێنانە: دەرهێنانی ڕێزمانی و دەرهێنانی لۆژیکی. ئەم دوو دەرهێنانەش هەڕەمەکی نین، بەڵکو بەندن بە یاساکانی "قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە" و بە دروستەی زانیاری تیۆری "سەرتۆپ کۆمێنت/فۆکس"ەوە.

ئەنجام

ئەنجام

1. "سەرتۆپ" دەربڕاوی سەرەکی و سەرەتایی هزری منداڵە، بەمەش (سەرتۆپ) ڕۆڵی سەرەکی لە زمانپژاندنی منداڵی کوردا دەبینێت. ئەمەش سەرەتاکانی گرنگی تیوری "سەرتۆپ–کۆمێنت/فۆکس" لە زماندا بە گشتی و لە زمانی کوردیشدا دەردەخات. هەر ئەم گرنگییەی تیورییەکە یە وایکردوە جێگەی سەرنجی ج یاوازی لێکۆ ڵەران ب ێت و لێکدا نەوەی ج یاواز بۆ تیورییە کە بخەنەڕوو.
2. ڕ ستەکانی ز مانی کوردی ئا سایی وەك درو ستەی "ڕ ستەی سەرتۆپی" پەیوە ست بە ت یوری " سەرتۆپ–کۆمێ نت/فۆکس"ەوە شیدەکرێتەوە و دەخرێ تەڕوو. بەر هەمی ئەم شیکردنەوەیەش ڕ ستەی سەرتۆپی ز مانی کوردییە، کە بناغەیە بۆ بەرهەمهێنانی ڕستەی باسمەندی زمانی کوردی.
3. ز مانی کوردی خاوەنی ڕ ستەی باسمە ندە وەك زما نەکانی تر، ڕ ستەی باسمە ندی ز مانی کوردیش لە (ڕ ستەی سەرتۆپی)ەوە هە ڵدەگوازرێت پەیوە ست بە مەرج و ڕێ سا و قە یدەکانی "قوتابخا نەی بەر هەمهێنان و گوا ستنەوە"وە وەك یا سایەك لە یا ساکانی گوا ستنەوەی (هەڵوا سین)ی سەرپشکی (ویست و ئارەزومەندانە). ئەم ئەنجامەش بەرهەمی (دەرهێنانی ڕێزمانیی پێکهاتەیە) لە ئاستی سینتاکسی زمانی کوردیدا.
4. جگە لە دەرهێنانی ڕێزمانی، چەشنێکی دیکەی دەرهێنانی پێکهاتەش هەیە، کە بەرهەمەکەی دیسانەوە "ڕستەی باسمەند"ە، ئەویش "دەرهێنانی لۆژیکی"یە. ئەم دەرهێنانەش پەیوەست بە دروستەی زانیاری تیوری "سەرتۆپ–کۆمێنت/فۆکس" لە زمانی کوردیدا شیدەکرێتەوە و دەخرێتەڕوو.
5. لە بەر ئەوەی بە لایەنی کەمەوە سینتاکس و مۆرفۆسینتاکسی زمانی کوردی بە پێی ڕێسای سەرەکۆتایین، بۆیە توانراوە دروستەی هەندێك وشەی لێکدراو بە هەمان یاسا و مەرج لێکبدرێتەوە وەك لە" ڕێگای باسمەندی مۆرفۆلۆژیدا" دەرکەوت.

6. شیکردنەوەکە پەسنکردنی ڕێزمانێکی ئاسانی زمانی کوردی بە دەستەوە دەدات، بە واتا یاساکانی بەرهەمهێنان تا ڕادەیەکی زۆر هەمان یاسان (وەك پەیکاڵبونی دروستەی ڕستەی سەرجێناوی و باسمەند) و (دروستەی ڕستەی وەلاّم و کۆمێنتی ڕستەی سەرتۆپی).

سەرچاوەكان

سەرچاوەکان

1- بە زمانی کوردی:-

ا/ کتێب:

1. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی دووەم- جێناو دار الحرية للطباعة،بەغداد،1987ز.
2. محەمەدی مەحویی، ڕستەسازیی کوردیی، زانکۆیی سلێمانی،2001ز.
3. محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر، مۆدێلی ڕێزمانی کوردی، شارەوانی سلێمانی،2004ز.
4. محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانی، دارالحكمة،هەولێر،1990ز.
5. وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، 2004ز.

ب/ نامەی زانکۆیی (بلآونەکراوە):

1. ئازاد ئەحمەد حەسەن، ئەرکی ئەدڤێربڵ لە فراوانکردنی فرێزی کاریدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2001ز.
2. ئەبوبەکر عومەر قادر، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردی و فارسیدا، کۆلیجی زمان، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2003ز.
3. ئەبوبەکر عومەر قادر، پرسیار، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلآحەدین، هەولێر، 1992ز.
4. ئەحمەد حەسەن فەتحولآ، بکەر وەك بەشێکی سەرەکی ڕستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر،کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلآحەدین، هەولێر، 1990ز.
5. بەکر عومەر عەلی، بەستن و کرتاندن لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلآحەدین، هەولێر، 1992ز.

6. تاڵیب حسێن عەلی، چەند لایەنێك لە پەیوەندی نێوان ڕستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1998ز.
7. تارا موحسن قادر، جێناو: لێکدانەوەیەکی نوێ لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی،2004ز.
8. دیار عەلی کەمال کەریم، ڕێزمانی کوردی ڕوانگەیەکی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، نامەی ماستەر، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر،2002ز.
9. ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، ڕستە و پاش ڕستە، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2003ز.
10. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی،2005ز.
11. عیرفان مستەفا حەمە ڕەحیم، ڕستەی ئاوێتە لە زاری سلێمانی و هەورامیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2003ز.
12. فەریدون عەبدول محەمەد، نادیاری، نامەی ماستەر، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1988ز.

پ/ ڕۆژنامە و گۆڤار:

1. بەکر عومەر و هۆگر مەحمود، بە دواداهاتنی کات لە کەڵە ڕستەدا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی (B) ژمارە 9، 2002ز.
2. محەمەد مەعروف فەتاح، باس لە جۆرێك لە ڕستەی کوردیدا، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە 128، 1992ز.

2– بە زمانی عەرەبی:

1. نۆم جومسکی، و/ یۆیل یوسف عزیز، البنی النحویه، دار الشوؤن الثقافیة العامة، بەغداد، 1987ز.

3- به زمانی ئینگلیزی:

1. **Aarons, D. (1994), ASPECTS OF THE SYNTAX OF AMRICAN SIGN LANGUAGE, Boston university,**
2. **Bates,E. (1996),LANGUAGE & CONTEXT, academic press: Florida.**
3. **Bayer, J.(2001), Asymmetry in Emphatic Topicalization.**
4. **Branigan, PH.(2005), The Trace-Fine effect , Memorial university .**
5. **Carnie, A.(2002), Syntax (A Generative Introduction) , Black well: U.S.A.**
6. **Chomsky, N.(1993), Lecture on government and Binding 7rd Edition, Foris publication: Holland.**
7. **Crystal, D.(1991;2003), A Dictionary of Linguistics & phonetics 3rd and 5rd Edition, Black well: Oxford.**
8. **Culicover, P.(1974), Syntax, academic press: New York.**
9. **Epstaine, S.(2000), ESSAYS IN SYNTACTIC THEORY, Routledge: U.S.A.**
10. **Floor, S.(2004), FROM INFORMATION STRUCTURE, TOPIC&FOCUS, TO THEME IN BIBLICAL HEBREW NARRATIVE, university of Stellenbosch.**
11. **Fromkin,V. and Rodman, R. and Hyams, N. (2003), AN INTRODUCTION TO LANGUAGE 7rd Edition, Thomson Heinle: Australia.**
12. **Furestes, R.(2001), English/ Spanish syntactic contrasts: minimalism and optimality .**
13. **Givon, T.(1979), SYNTAX and SEMANTICS , Academic press: New York.**
14. **Grohmann, K.(2003), Prolific Domains On Anti-Locality of Movement Dependencies, Benjamins: Amsterdam.**
15. **Guasti, M.(2002), LANGUAGE A CQUSITION , The MIT press: Cambridge.**

16. Haegeman,L. and Gueran, J.(1999), English Grammar (A Generative perspective) , Black well : Oxford.

17. HeeLee, Sun.(2004), A LEXICAL ANALYSIS OF SELECT UNBOUNDED DEPENDENCE CONSTRUCTION IN KOREAN, Ohio state university.

18. Hoekstra,T.(1984), TRANSITIVITY Grammatical Relations in Government-Binding Theory , Foris publication: U.S.A. .

19. Huddleston, R.(1976), An Introduction to English Transformational Syntax, Longman: London.

20. Hudson, G.(2000), Essential INTRODUCTORY LINGUISTICS, Black well: U.S.A. .

21. Jacobsen, B.(1986), Modern transformational grammar , Amsterdam, Netherlands.

22. Leech, G. and Svartvik(1996), A Communicative Grammar of English 2nd, Longman (Ltd).

23. Muller, G.(1998), Incomplete Category Fronting , Academic press: Dordrecht.

24. Murcia, M. and Freeman, D.(1999), The Grammar Book 2nd, Heinlein and Heinlein.

25. Payne,T.(2004), Describing morphosyntax 6rd Edition , University press: Cambridge.

26. Radford, A.(2005), Transformational Grammar 30rd , University press: Cambridge.

27. Radford,A.(1998), Syntax (A minimalist introduction) 2rd Edition, university press: Cambridge.

28. Rizzi, L.(1982), ISSUSE in Italian Syntax, Foris publication: U.S.A..

29. Seuren,P.(2004), Chomsky's Minimalism , university press: Oxford.

30. Tallerman, M.(1998), Understanding SYNTAX, Arnold: London.

31. Thomas, O., and Kintgen, E.(1974), Transformational Grammar and the teacher of English 2rd Edition, Indiana university: New York.

32. Trask,R.(1993), A DICTIONARY OF GRAMMAR TERMS IN LINGUISTICS , Rout ledge: London.
33. Wedgwood, D.(2003), Predication and Information Structure, Edinburgh university.
34. Yam Leung, CH.(1997), A Study of Right Dislocation in Cantonese, Chinese university.

پوختە

لە شیکردنەوەی پەسنکارانەی ئەزمونبەندیدا، ڕونکراوەتەوە، کە زمانپڕاندنی منداڵ بە "سەرتۆپ"ە. ئەم پێزانینەش بۆتە بنەمای داڕشتنی تیوری " سەرتۆپ - کۆمێنت/فۆکس". شیکردنەوەی تیۆرییەکە بە یاسایەکی سەرپشکی "قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە" کراوە. تیۆرییەکەش بۆ ڕونکردنەوە و خستنەڕوی باسمەندیی زمانە.

پاش کارکردن لە چێوەی ئەو تیۆرییەدا و بەکارهێنانی ئەو یاسایە، ئەنجامی شیکردنەوەکان بە سەر دەربڕاوەکانی زمانی کوردیدا، ئاشکرا بوو، کە لە زمانی کوردیشدا "پرۆسەی باسمەند" و "دروستەی ڕستەی باسمەند" هەن و دروستەی "ڕستەی سەرتۆپ"یش بناغەیانە. خودی ڕستەی باسمەندیش بەرهەمی دوو چەشنی جیاوازی پێکهاتە دەرهێنانە: دەرهێنانی ڕێزمانیی و دەرهێنانی لۆژیکیی، کە بەندن بە یاساکانی " قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە" و دروستەی زانیاری تیۆری "سەرتۆپ - کۆمێنت/فۆکس"ەوە. تێکەڵبونی سینتاکس و مۆرفۆسینتاکسی زمانی کوردیش لە "دروستەی باسمەندی مۆرفۆلۆژی" دا وەك ئەنجامێکی شیکردنەوەی باسمەندیی خراوەتەڕوو.

الخلاصة

فى البحث الوصفي التحليلي، وضح انَ اكتساب النطق لدى الطفل يكون بــِ "Topic"، وجعلت هذه المعلومة اساساً لإنشاء نظرية "Topic-Comment/Focus". وقد تمّ توضيح النظرية حسب إحدى القوانين الإختيارية لمدرسة "التوليدية والتحويلية" والنظرية تشرح إبتدائية اللغة و توضّحِها.

وبعد العمل في إطار نظرية "Topic-Comment/Focus"، واستخدام قانون " التوليدية والتحويلية " بجانب نتائج التحليل النطقي في اللغة الكردية حسب القانون المذكور، اثبت الباحث انّ " Topicalization process" و " Topicalization sentence structure" موجودة في الغة الكردية، وانّ "Sentence Topic" تعتبر لأساس لهما.

وكذالك جملة "Topicalization" نفسها، هي نتاج نوعين مختلفين من اخراج المُكَوّن وإزاحته: الإخراج القواعدي (او النحوي)، والإخراج المنطقي، وهما متعلقان بقوانين "مدرسَة التوليدية والتحويلية " و بنية المعلومة في نظرية "Topic-Comment/Focus".

وكنتيجة لِما تمّ توضيحهُ، إمْتَزَجَ نحو اللغة الكردية (قواعدها) مع صرفها كَما يظهر في "تركيب البِناء الصرفي".

الرسالة تضم مقدمة و ثلاث فصول. المقدمة تتناول اسباب اختيار الموضوع واهميتة و حدوده و منهج البحث، وقد خصص الفصل الأول للتحليل شمولي للنظرية (Topic-Comment/Foucs). و الفصل الثاني يتناول شرح والتحليل (Topic Topicalization) و (Topicalization Process) و (Sentence Sentence Structure). و الفصل الثالث للتوضيح والتحليل "Focus" في بنية المعلومة في سياق النظرية (Topic –Comment/Focus). وفي ختام الرسالة وضح أهم النتائج التي توصل اليها الباحث مع ملحق بالمصادر مستخدمة و الخلاصة و (Abstract).

Abstract

The empirical descriptive analysis has proven that language acquisition in children starts with only topic. This obtainment is the very beginning of theories of "topic- comment/ focus" postulations. This theory analysis is explained in the light of an optional rule of Transformational Generative, to show and explain linguistic topicalizion in Kurdish language.

After working within the frame of theory of "topic-comment/ focus" and adopting Transformational Generative rules side by side with examining Kurdish utterances in the light of the above mentioned theories; the researcher proved that Kurdish language also owns topicalization process as well as topicalization sentence structure, and that topicalization structure is the base to topicalization process.

Also, topicalization sentence itself is the production of two different types of component displacement: Syntactic displacement and logical displacement which are both strictly bound to Transformational Generative rules and information structure theories of "topic- comment/ focus" theories.

Eventually, the Kurdish syntactic and morphosyntactic intermix in morphological topic structure is presented in the thesis as well.

The study composed of three chapters whit a preview; The preview is devoted to the title of the study and reasons, values, hypotheses, and the method of research along whit the data of analysis.

The first chapter introduce the adequate analysis of (Topic-Comment/Focus) theory. The second chapter is allocated to analyse the (Topic Sentence Structure) and (Topicalization Process) and (Topicalization Sentence Structure) according to (TGG). The third chapter is devote to analyse of (Focus) in information structure within the (Topic-Comment/Focus) theory.

The conclusion and findings are represented in six points.